

**T.C.
KARA HARP OKULU
SAVUNMA BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
GÜVENLİK BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**PETRODOLARIN ORTADOĞU GÜVENLİĞİNE
ETKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
J.Yzb. Oğuz KARA**

**Tez Danışmanı
Prof.Dr. Türel YILMAZ**

ANKARA - 2009

Yazarın Notu: Bu tezde belirtilen görüş ve yorumla
yazana aittir. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ya da diğer
kurum kuruluşlarının görüşlerini yansıtmaz

Author's Note: The views and comments expressed in
this thesis are the author's and do not necessarily
reflect those of Turkish Armed Forces or other
government agencies.

İmza(Signature)

TEZ TANITIM FORMU

TEZİN TARİHİ: 03.07.2009

TEZİN TİPİ: Yüksek lisans tezi

TEZİN BAŞLIĞI: Petrodoların Ortadoğu Güvenliğine Etkileri

TEZİN YAPILDIĞI BİRİM: Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü
Güvenlik Bilimleri Ana Bilim Dalı

SPONSOR KURULUŞ: -

DAĞITIM LİSTESİ: Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü "Tez Hazırlama, Onay, Dağıtım ve Muhafaza Esasları Kılavuzu"nda belirtilen yerlere.

TEZİN ÖZETİ: Bu çalışma petrodolar kavramını incelemek ve petrodoların Ortadoğu'da bölge ülkeleri güvenliğine tehditlerini ortaya koymak ve petrodoların küresel güç mücadelesindeki yerini açıklamak amacıyla yapılmıştır.

ANAHTAR KELİMELEER: Ekonomi Politik, Petrol, Petrodolar, Güvenlik, Uluslararası Güç Mücadelesi

SAYFA SAYISI: 144

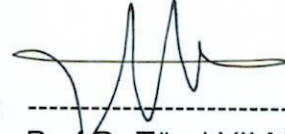
GİZLİLİK DERECEİ: Tasnif dışı

KARA HARP OKULU

SAVUNMA BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

J. Yzb. Oğuz KARA'nın Petrodoların Ortadoğu Güvenliğine Etkileri konulu tez çalışması, jürimiz tarafından GÜVENLİK BİLİMLERİ Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Prof. Dr. Türel YILMAZ
(Danışman)

Üye

Doç. Dr. Canan Ateş EKŞİ

Üye

Dr. J. Öğ. Alb. Kadir GÜNDOĞAN

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

14. / 07 / 2009

(İmza ve Mühür)

Taner ALTINOK
Prof. Dr. Müh. Alb.
Svn. Bil. Ens. Md.

TEŞEKKÜR

Yapmış olduğum çalışmanın ortaya çıkmasında, derin bilgisi ve engin tecrübesiyle bana yol gösteren tez danışmanım Prof.Dr. Türel YILMAZ'a ve hiçbir konuda yardımını esirgemeyen J.Öğ.Alb. Kadir GÜNDÜĞAN'a teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Her zaman örnek aldığım, şahadetiyle bayrağımıza renk üniformama şan ve şeref katan babam Şehit Hv.Plt.Yzb. Faruk KARA'ya, eğitimim esnasında hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan annelerin en güzeli Havva KARA'ya, benimle sevinip benimle üzülen, her zaman yanımda olan her konuda desteği ile beni cesaretlendiren sevgili eşim Derya KARA'ya, kardeşim ve en yakın arkadaşım olan Yavuz Alper KARA'ya ve dostum Turgut YÜCEL'e minnettarım.

Son olarak bana destek vermiş olan ve başarılarım için yol gösteren isimlerini sayamadığım herkese sonsuz saygılar sunarım.

T.C.
KARA HARP OKULU
SAVUNMA BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
GÜVENLİK BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
ANKARA 2009

**PETRODOLARIN ORTADOĞU GÜVENLİĞİNE
ETKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

J.Yzb. OĞUZ KARA

ÖZET

Bu tezde petrodoların Ortadoğu ülkelerinin ekonomilerine ve bölge güvenliğine etkileri ile küresel güç mücadelesi içindeki payı incelenmiştir. Tezi sınamak maksadıyla öncelikli olarak Uluslararası Ekonomi Politik kavramı açıklanmıştır. Daha sonra tarihsel süreç içerisinde Ortadoğu'da meydana gelen gelişmeler incelenmiş, Ortadoğu ülkelerinin bağımsızlık süreçleri, Ortadoğu petrolünün küresel pazara arzı ve İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşturulan ekonomik sistem ortaya konmuştur. Savaş sonrası ekonomik sistemin temelleri ve küresel liderlik için temel faktörleri açıklandıktan sonra 1970'lerden itibaren meydana gelen değişimler, özellikle 1973 petrol krizi sonrası değişen dengeler izah edilmiştir.

1973 petrol krizi sonrasında bölge ülkelerinin ekonomilerinde yaşanan değişimler ve bu değişimlerin bölge güvenliğine etkileri ortaya konmuştur. Kriz sonrası değişen ekonomik sistemin temel yapısı, uluslararası rezerv para niteliği taşıyan ABD Dolarının değişen süreç içerisinde statüsünün korunması ve bu durumun ABD'nin ekonomik hassasiyetleri üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Sonuç olarak petrodoların, bölge ekonomilerinde yaşattiğı etki sebebiyle güvenliğe olumsuz etkileri olduğu gözlenmiş, ayrıca küresel g mücadelesindeki makro ekonomik yapı sebebiyle petrodoların Ortadoğu güvenliği açısından tehdit oluşturduğu ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler : Ekonomi Politik, Petrol, Petrodolar, Güvenlik, Uluslararası G Mücadelesi.

Tez Yneticisi : Prof.Dr. Trel YILMAZ

Sayfa Sayısı : 144

T.C.
TURKISH MILITARY ACADEMY
DEFENSE SCIENCES INSTITUTE
DEPARTMENT OF SECURITY SCIENCES
ANKARA 2009

THE EFFECTS OF PETRODOLLAR TO THE MIDDLE EAST
SECURITY

MASTER THESIS

J.Yzb. Oğuz KARA

ABSTRACT

In this thesis, effects of petrodollar on the economies of Middle-Eastern nations and on regional security and its role in the global power game are examined. Before verifying the thesis, International Political Economy term is described first. Then historic events in the Middle East including the road to independence for regional nations, introduction of Middle-East oil to the Global Market and the economical system constructed aftermath the Second World War are explained. After describing foundations for the stated economical system and major factors for global leadership, significant changes since 1970s and especially the balance shift caused by the 1973 oil crisis are explained.

Effects of the 1973 oil crisis on regional economies and corresponding effects on regional security are explicated. Basis of the economic system which is altered by the crisis, protection of the status of US Dollar, the international currency exchange in this transformation and corresponding effects on economical concerns of the USA are explained.

As a result it is observed that; due to its effects on regional economies, petrodollar negatively effects regional security. Moreover, as a result of the macro-economic structure of the global power game, petrodollar is a threat for the security of Middle East.

Keywords : Political Economy, Petroleum, Petrodollar, Security,
International Power Race.

Advisor : Prof.Dr. Türel YILMAZ

Number of Pages : 144

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar	ix
ŞEKİLLER	x
KISALTMALAR	xii
ÖNSÖZ	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLAR ARASI EKONOMİ POLİTİK

1. Tarihçe	6
2. Liberal Ekonomi Politik Yaklaşım	9
a. Klasik İktisat Teorisi	10
b. Neoklasik İktisat Teorisi	14
c. Keynesyen İktisat Teorisi	16
ç. Yeni Klasik İktisat Okulları	21
d. Değerlendirme	24
3. Globalist Ekonomi Politik Yaklaşım	26
a. Marksist Ekonomi Politik Yaklaşım	30
b. Emperyalizm Teorisi	32
c. Bağımlılık Teorisi	35
ç. Dünya Sistemi Yaklaşımı	38
d. Değerlendirme	39
4. Devlet Merkezli Ekonomi Politik Yaklaşım	40
a. Merkantilizm	41
b. Devletçi Yaklaşım	46
c. Korumacı Yaklaşım	47
ç. Alman Tarih Okulu	49
d. Hegemonik İstikrar Teorisi	50
e. Değerlendirme	51

İKİNCİ BÖLÜM
PETRODOLAR KAVRAMI VE 2'NCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI
GELİŞMELER

1. Petrodolar Kavramı.....	53
2. Bretton-Woods Sistemi.....	56
3. Ortadoğu Siyasi Haritasının Oluşumu	57
a. İran.....	59
b. Suriye ve Lübnan	60
c. Irak	62
ç. Ürdün	64
d. Suudi Arabistan.....	64
e. Mısır	65
4. İsrail Devletinin Kuruluşu ve Arap-İsrail Mücadelesi.....	66
5. Ortadoğu'da Petrol İmtiyazları	69
a. Osmanlı Petrol İmtiyazı, Turkish Petroleum Company (TPC)	70
b. İran Petrol İmtiyazı, Anglo-Persian Oil Company (APOC).....	73
c. Bahreyn Petrol İmtiyazı	74
ç. Suudi Arabistan Petrol İmtiyazı	75
d. Kuveyt Petrol İmtiyazı.....	75
6. Savaş Sonrası Yaşanan Gelişmeler	76
a. İran Petrolünün Millileştirilmesi.....	78
b. Süveyş Krizi	80
c. Eisenhower Doktrini	82
ç. OPEC'in Kuruluşu	84
d. 1967 Arap-İsrail Savaşı	85
e. Petrolde Yaşanan Gelişmeler ve Dünya Ekonomisinde Hızlı Büyümeye Petrolün Katkısı	86
7. Bretton-Woods Sisteminin Sonu.....	90
8. 1973 Yom Kippur Savaşı ve Petrol Silahı.....	91
9. 1973–1974 Petrol Krizi	92
10. İran Devrimi ve 1979–1980 Petrol Krizi	100
11. İran-Irak Savaşı	105
12. 1990 Körfez Krizi ve Irak'ın Kuveyt'i İşgali.....	106
13. Değerlendirme	109

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
PETRODOLAR, KÜRESEL GÜÇ MÜCADELESİ VE ORTADOĞU
GÜVENLİĞİNE ETKİLERİ

1. Petrodoların Ortadoğu Bölge Ekonomileri ve Güvenliği Üzerine Etkileri.....	111
2. ABD, Süper Güç ve Petrodolar.....	118
3. Petrodolar, Küresel Güç Mücadelesi ve Ortadoğu Güvenliğine Etkileri.....	127

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

1. SONUÇLAR.....	129
2. ÖNERİLER	133
3. GELECEK ÇALIŞMALARA ÖNERİLER	133
KAYNAKÇA.....	130
EKLER	145

TABLÖLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo-1: Büyük Depresyon	18
Tablo-2: Yıllık Ortalama Büyüme Hızları	88
Tablo-3: Ortadoğu Ham Petrol Fiyatları	95
Tablo-4: 1973 OPEC Petrolüne Bağımlılık	96
Tablo-5: OPEC Ülkelerinin Petrol Gelirleri (Milyon Dolar).....	97
Tablo-6: Petrol İhraç Eden Bazı Arap Ülkelerinin Askeri Harcamaları	98
Tablo-7: Ülke Gruplarının Cari İşlemler Dengesi 1973-1978 (Milyon Dolar)	99
Tablo-8: Gelişmekte olan Ülkelerin Dış Borçları 1973-1978 (Milyon Dolar).....	100
Tablo-9: Dünya Enerji Tüketiminde Yakıt Payları	102
Tablo-10: OPEC Petrolüne Bağımlılık Oranları 1978, Bin Varil/Gün	102
Tablo-11: Haziran 1978 Ekim 1984 Petrol Fiyatları	103
Tablo-12: Dünya Ham Petrol Üretimi ve Tüketimi, 1973-1984 (Milyon Varil/Gün)	104
Tablo-13: Gelişmekte Olan Ülkelerin Dış Borçları, 1978-1984 (Milyon Dolar)	104

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil-1: İngiltere'nin Kişi Başına Düşen GSMH'sı.....	11
Şekil-2: Dünya Yıllık Ortalama Büyüme Hızı	88
Şekil-3: Varil Başına Ham Petrol Fiyatları.....	89
Şekil-4: 1950-1973 Dünya Ekonomisindeki Gelişmeler.....	90
Şekil-5: 2007 Yılı İtibariyle Dünya İspatlanmış Petrol Rezervleri (Milyar Varil)	111
Şekil-6: 2007 Yılı İtibariyle İspatlanmış Doğalgaz Rezervleri (Trilyon Metreküp)	112
Şekil-7: Ortadoğu Ülkelerinin GSMH'ndaki Değişim (1980-2008).....	113
Şekil-8: İran Askeri Harcamaları (1988-2006) (2005 Yılı Dolar Paritesine Göre, Milyon Dolar)	114
Şekil-9: İran Askeri Harcamalarının GSMH'ya Oranı.....	114
Şekil-10: Kuveyt Askeri Harcamaları (1988-2006) (2005 Yılı Dolar Paritesine Göre, Milyon Dolar)	115
Şekil-11: Kuveyt Askeri Harcamalarının GSMH'ya Oranı	115
Şekil-12: Umman Askeri Harcamaları (1988-2006) (2005 Yılı Dolar Paritesine Göre, Milyon Dolar)	116
Şekil-13: Umman Askeri Harcamalarının GSMH'ya Oranı	116
Şekil-14: Suudi Arabistan Askeri Harcamaları (1988-2006) (2005 Yılı Dolar Paritesine Göre, Milyon Dolar)	117
Şekil-15: Suudi Arabistan Askeri Harcamalarının GSMH'ya Oranı.....	117
Şekil-16: ABD'nin Askeri Harcamaları (1988-2007) (2005 Yılı Dolar Paritesine Göre, Milyon Dolar)	118
Şekil-17: Askeri Harcamaları En Büyük 15 Ülke.....	119
Şekil-18: Askeri Personel Miktarı (Aktif Görevdekiler)	120

	<u>Sayfa</u>
Şekil-19: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla 1980-2008 (Milyon Dolar)	121
Şekil-20: Dış Ödemeler Dengesi 1980-2007 (Milyar Dolar)	122
Şekil-21: Petrodolar Yeniden Döngüsü (Petrodollar Recycling)	126
Şekil-22: Amerikan Doları ve Euro Denkliği (Ocak 1999-Temmuz 2004)	128

KISALTMALAR LİSTESİ

APOC	: Anglo-Persian Oil Company
ARAMCO	: Arabian American Company
BM	: Birleşmiş Milletler
BP	: British Petroleum
DB	: Dünya Bankası
ECB	: European Central Bank
ECLA	: Economic Commission for Latin America
FED	: Federal Reserve System (of the United States)
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IAEA	: International Atomic Energy Agency
IEA	: International Energy Agency
IBRD	: International Bank for Reconstruction and Development
IMF	: International Monetary Fund
IPE	: International Petroleum Exchange
MI6	: Military Intelligence, Section 6
NYMEX	: New York Mercantile Exchange
OAPEC	: Organization of Arab Petroleum Exporting Countries
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development
OPEC	: Organization of Petroleum Exporting Countries
TPC	: Turkish Petroleum Company
UAPF	: Uluslararası Para Fonu
UNCTAD	: United Nations Committee of Trade and Development

ÖNSÖZ

Ortadoğu güvenliği, sadece bölgesel aktörler tarafından sağlanan ya da tehdit edilen değil aynı zamanda bölge dışı aktörler ile küresel güç mücadelesinin taraflarınca da en çok üzerinde durulan konudur.

Her aktör için güvenliğin tanımı ve bileşenleri farklı olabileceği gibi, taraflarca bölgede meydana gelen olaylar farklı algılanabilir. Şöyle ki 1973'te yaşanan Arap-İsrail savaşı ve devamında meydana gelen 1973–74 petrol krizi ile 1979'ta vuku bulan İran İslam Devrimi ve akabinde gerçekleşen 1979–80 petrol krizleri ve bu krizler esnasında yaşanan olaylar ABD ekonomik ve askeri güvenliğinin sağlanması için temel alt yapıyı teşkil etmiştir.

Araştırmamızda, bölgenin güvenliğine etki eden bölgesel aktörler ile bölge dışı aktörleri, petrodolar kavramı çerçevesinde ele almak ve petrodoların bölge güvenliğine etkileri incelenmiştir.

GİRİŞ

Tarihte bilinen en eski uygarlıkların beşiği olan Ortadoğu, özellikle üç büyük din olan Musevilik, Hristiyanlık ve Müslümanlığın ortaya çıktığı bölge olması sebebiyle son 7000 yıldır, etki alanı küresel boyutlara ulaşmış tek bölgedir. Ortadoğu, tarih sahnesinde yer almış tüm küresel aktörlerin ve güç mücadelelerinin odağında yer almış ve sırasıyla, Pers, Grek, Roma, Arap, Moğol ve Türk İmparatorluklarının sınırları içerisine dâhil olmuştur (Sander, 2007b: 72–74). Sanayi devrimi sonrasında da çeşitli gerekçelerle durum değişmemiş ve özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu tekrar uluslararası stratejinin merkezine oturmuştur. ABD Başkanı Eisenhower'a ait olan: "Salt arazi değeri söz konusu olacak olursa, Dünyada stratejik bakımdan daha önemli bir bölge yoktur" (Bağcı, 2001: 106) ifadesi ise Ortadoğu'nun önemini en güzel anlatan ifade olmakla birlikte bölge hassasiyetlerini vurgulamak açısından da çarpıcıdır.

Tarihi İpek Yolu ve Baharat Yolu'na ek olarak, Karadeniz, Akdeniz, Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Hazar Denizine komşu olan Ortadoğu bunun yanında Dünyanın en önemli su yollarına da hâkimdir. Dünya deniz trafiğinin en yoğun olduğu; İstanbul ve Çanakkale (Türk) Boğazları, Süveyş Kanalı, Kızıl Deniz, Babel Mendep Boğazı, Hürmüz Boğazı ve Basra Körfezi, (Sander, 2007b: 74) bölgenin karasal ulaşım ağının merkezinde olmasının yanında küresel deniz trafiğinin de merkezi olma ayrıcalığının elinde olduğunun kanıtıdır. 20'nci yüzyılda bölgede petrolün keşfi ve bilhassa İkinci Dünya Savaşı sonrası artan önemi Ortadoğu'nun en önemli özellikleridir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Arap-İsrail çatışmaları sebebiyle bir türlü huzuru bulamayan Ortadoğu, bilhassa 1980'lerden itibaren yaşadığı bölge içi çatışmalarla küresel ilgi odağı haline gelmiştir.

21'inci yüzyılın hemen başında, "Genişletilmiş Ortadoğu Projesi" ile başlayan fikri sürecin, 2001'de Afganistan'da ve 2003'te Irak'ta hayat bulduğu ortama ek olarak, İran-ABD arasında yaşanan tartışmalı ve çok boyutlu krizin tüm Ortadoğu'yu bir anda Dünyanın en kaotik ortamı haline getirdiği açıktır.

11 Eylül saldırılarından sonra ABD'nin Afganistan'a müdahalesi konusunda tüm Dünyada sağlanmış olan fikri birliktelik, Irak'a müdahale konusunda çıkar çatışmasına dönüşmüştür.

Uluslararası ortamda yalnızlığa itilmeyi göze alarak, gerek ulusal gerekse uluslararası kamuoyunu, müdahalenin gerekçelerine inandırmak konusunda neredeyse aciz duruma düşerek¹, inandırıcılıktan uzak, insani değerlerden ve uluslararası hukuktan kopuk olmasına rağmen ABD'nin böyle bir müdahaleyi göze almasının sebebi ve bu durumun Ortadoğu'nun Güvenliğine etkileri temel inceleme konumuz olmuştur.

ABD'nin Irak'ta gerçekleştirdiği işgal, sadece Irak petrol rezervlerinin ele geçirilmesinden ibaret, basit bir tanımlama olmaktan uzaktır. Zira salt petrol rezervleri ve onların kontrolü söz konusu olduğunda, Dünyanın en büyük ikinci petrol rezervine sahip ülkesi olan İran, 1979 yılına kadar ABD'nin Ortadoğu bölgesindeki en önemli müttefiki olmasına ve bu ülkede ABD'nin Ajax Operasyonu gibi tecrübeleri bulunmasına rağmen, İslam Devrimi karşısında sessiz kalması ve devrimi neredeyse daha ilk günden kabullenmesi, petrol rezervlerini kontrol gibi bir açıklamayı, kanımca, derhal çürütebilecek yeterliliktedir.

Dünya petrol rezervinin %21,3'üne sahip Suudi Arabistan, %8,2'sine sahip Kuveyt, %7,9'una sahip Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Dünya petrol rezervinin aort damarı olan Basra Körfezindeki askeri varlığı ile bölgeyi kontrolü altına almışken, ABD'nin sadece petrol rezervlerini kontrol maksadıyla hareket etmesi, savaşa çok makul bir gerekçe teşkil etmemektedir. Bu rakamlara birde ABD'nin sahip olduğu %2,4 ve Kanada'nın sahip olduğu %2,2'lik rezervler göz önüne alındığında mevcut haliyle ABD'nin zaten Dünya petrol rezervinin %42,1'lik bir kısmını elinde bulundurduğu görülebilmektedir.

¹ Bu müdahaleyle ilgili olarak Soros'un ifadeleri dikkat çekicidir: "Amerika'nın ve Dünyanın geri kalanının algıları arasındaki fark hiç bu kadar fazla olmamıştı. Yurt dışında, Amerika sahip olduğu hakim konumu kötüye kullanıyor gibi görünüyordu; Amerikan kamuoyu ise Saddam Hüseyin'in ulusal güvenliğimize karşı açık bir tehdit olduğuna inandırıldı. Ancak Irak'ın işgalinin kötü sonuçları ortaya çıktıkça, insanlar yanlış yönlendirildiklerinin bilincine varmaya başladılar. Bush Yönetiminin 11 Eylül'ü Amerikan halkının başka türlü hoş göremeyeceği politikaları uygulamak için kasıtlı olarak kullandı..." (Soros, 2005: 10).

Çeşitli kaynaklara göre, ABD'ye maliyeti neredeyse 3 trilyon Doları bulan işgalin, Irak'ın %9,3'lük petrol rezervini ele geçirmek için yapıldığı ve bunu yaparken tüm Dünyayı karşısına alması çok kabul edilebilecek bir gerekçe değildir.

Bir yandan ABD'nin en önemli arka bahçesi olan Güney Amerika kıtasında, ABD karşıtlığının simgesi haline gelen ve Dünya petrol rezervinin %7'sine sahip Venezüella'nın lideri Hugo Chavez², diğer yandan nükleer silaha sahip olduğunu açıklamanın ötesinde nükleer silah denemeleri yapan Kim Yong İl liderliğindeki Kuzey Kore dururken, ABD'nin Irak'ı seçmesi petrol rezervlerini kontrol etmek ve nükleer silahlanmayla mücadele etmekten daha büyük amaçlarının ve beklentilerinin olduğunun göstergesidir.

Benzer şekilde henüz Irak'ta çatışmalar devam ederken ABD, hem Afganistan'da hem de Irak'ta, kendi tabiriyle teröristlerle, yoğun bir askeri mücadele içindeyken, İran'a askeri müdahaleyi dillendirmeye başlamıştır. İslam Devrimi öncesinde Şah Rıza Pehlevi döneminde İran'da nükleer çalışmaları destekleyen ABD'nin günümüz İran'ını salt bu gerekçeyle bertaraf etmek istemesi de petrol rezervlerinden daha önemli bir konuyla ilintilidir.

Günümüzde Körfez Arap ülkelerindeki krallık rejimlerinin ve diktatörlük uygulamalarının bir numaralı koruyucusu ABD'dir. İran'da nükleer çalışmaları desteklediği zaman zarfında İran'da krallık rejimi hâkimdir³. Bugün beğenelim ya da beğenmeyelim cumhuriyetle yönetilmesine, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (International Atomic Energy Agency, IAEA) tarafından yapılan incelemelerde İran'ın nükleer silah geliştirme çalışmaları yaptığına dair herhangi bir bulguya erişilememiş olmasına rağmen, İran'ın ABD için en büyük tehdit olarak algılanmasının sebebi de rezerv ya da nükleer silah değildir.

² Venezüella Devlet Başkanı Hugo Chavez'e karşı, 2002 ve 2009 yıllarında darbe ve suikast girişimlerinde bulunulmuştur.

³ İran'da ilk nükleer reaktörün temeli Şah Rıza Pehlevi döneminde, 1974 yılında atılmıştır. İslam Devrimine kadar neredeyse %85'i tamamlanmış olan reaktör, bir Alman firması olan Siemens inşa edilmekteydi (Gaffney, 2004: 132).

Ancak bilinen jeopolitik ve jeostratejik teorilerle konuyu anlatmak, müdahalenin gerekçelerini ve Arap-İsrail çatışması hariç, Ortadoğu'da meydana gelen silahlı çatışmaları açıklayabilmek çok zordur.

Ortadoğu'da gerek bölgesel aktörlerin gerekse bölge dışı aktörlerin, bölge güvenliğini tehdit eden militarist politikalarının, genel kapsamda küresel ekonomik sistem ve küresel ekonomik rekabetin ulusal çıkarlarla çatışması sonucunda meydana geldiği temel çıkış noktası olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde meydana gelen uzun vadeli ve silahlı çatışmaya eğilim gösteren bölgesel yapının genel siyasi ve ekonomik değişkenlerle analizini yapmak, gerek bölgesel gerek bölge dışı aktörler ile küresel sistemin işleyişinden kaynaklanan etkenleri su yüzüne çıkarmak amaçlanmıştır.

Bu sebeplerle, bölgede var olan ve önümüzdeki dönemi de etkisi altına alacağı tahmin edilen çatışma ortamını yaratan başlıca nedenleri açıklamak için ekonomi politik yaklaşım teorik çerçevemizin esasını teşkil etmiştir.

Bu kapsamda öne sürülen tez ise, gerek küresel ekonomik sistemin tarihsel gelişiminin etkisi, gerekse bölgesel ve bölge dışı aktörlerin ekonomik çıkarları, bölge güvenliğini tehdit eden ana faktörler olduğudur.

Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde "Uluslararası Ekonomi Politik" yaklaşım tarihsel süreç içerisinde ele alınmış, ekonomi ve politikanın karşılıklı etkileşimi izah edilmeye çalışılmıştır. Yine birinci bölümde üç temel ekonomi politik yaklaşım olan Liberal Ekonomi Politik Yaklaşım, Globalist Ekonomi Politik Yaklaşım ve Devlet Merkezli Ekonomi Politik Yaklaşım incelenmiştir.

İkinci bölümde, Ortadoğu siyasi haritasının oluşumuna değinildikten sonra günümüzde Ortadoğu ekonomisinin temelini teşkil eden petrolün ve petrol imtiyazlarının bölge dışı aktörlerin eline geçişleri incelenmiş, daha sonra ise bölge içi çatışmalarla bölge dışı aktörlerin Ortadoğu'daki çıkar çatışmalarına katılması ve bölgenin güvenliksizleştiği süreç anlatılmıştır. Bu

bölümde özellikle 2'nci Dünya Savaşı sonrasında bölgenin en temel aktörü olan ABD'nin bölge politikaları açıklanmıştır.

İkinci bölümde günümüz ekonomik sisteminin tarihsel olarak nasıl şekillendiği, bu şekillenmede ABD'nin küresel ekonomik sistemde nasıl lider konumuna geldiği ve son olarak dönemsel olarak meydana gelen petrol kaynaklı ekonomik krizlerin başta ABD olmak üzere ekonomik sistemi ve onun alt bileşeni olan devlet ekonomilerini ne yönde etkilediği analiz edilmiştir.

Üçüncü ve son bölümde ise petrol kaynaklı gelirlerin başta bölge ekonomilerini nasıl etkilediği ve bu etkileşim neticesinde bölge güvenliğinde meydana gelen olumlu ya da olumsuz sonuçlar ortaya konulmuş, sonrasında ise küresel güç mücadelesinde ekonominin varlığı sorgulanmış, ekonomik mücadelenin bölge kaynaklı eksenleri izah edilmeye çalışılmıştır.

Son olarak küresel güç mücadelesinin vazgeçilmez yapı taşı olan ekonomik rekabet ve bu rekabetin değişen boyutları, mücadelenin sadece üretim kapasiteleri, ülke gelirleri gibi ekonomik veriler dışında ulusal para ve uluslararası rezerv para etkisini incelediğimiz finansal faktörler ve bu faktörlerin bölge güvenliğine etkileri açıklanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİK

1. TARİHÇE

Ekonomi politik, Türk Dil Kurumu sözlüğünde “İnsan toplumlarında maddi refahın dağıtımını ve insanlar arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişimini konu alan bilim dalı” olarak tanımlanmıştır (Büyük Türkçe Sözlük [web], 2008a).

Ekonomi kelimesi, eski Yunanca “oikos (ev) ve nomos (yasa) sözcüklerinden oluşmuştur ve evin bilgece ve dürüstlikle yönetilmesi” anlamına gelmektedir (Üşür, 2003: 2). Politika kelimesi ise eski Yunanca devlet anlamına gelen “polit” ve “polis” kelimelerinden türemiştir ve devlet “yönetme sanatı anlamına” gelmektedir (Nişanyan [web], 2008).

Ekonomi politik kelimesi, ilk defa bir kitap adı olarak Atoine de Montchretien tarafından 1615 yılında yazılan “Traicte de l’oeconomie Politique” kitabında kullanılmıştır. Ne var ki kelime, orijinal haliyle ilk defa 1611 yılında Louis de Mayerne-Turquet tarafından kullanılmıştır. Turquet tarafından yazılan “La Monarchie Aristodemocratique” adlı kitapta “egemen devletin yurttaşları karşısındaki görevleri” anlamında kullanılmıştır (Üşür, 2003: 2).

İngiliz yazınında ekonomi politik kelimesini ilk defa Sir James Steuart, 1767 basımlı “An Inquiry into the Principles of Political Economy” adlı kitabında kullanmıştır ve ekonomi politiği “ulusa nasıl zengin olacağını öğretme bilimi” olarak açıklamıştır (Ayhan, 2006: 10–11). Adam Smith ekonomi tarihinin dönüm noktasını teşkil eden “Milletlerin Zenginliği” adlı kitabında ekonomi politiğin amacını şöyle açıklamıştır:

“Halka bol bir gelir ve geçim sağlamak yahut daha doğrusu, onların, kendileri için böyle bir gelir ve geçim sağlamalarını mümkün kılmak; devleti ya da toplumu kamu hizmetlerine yetecek bir gelikle donatmaktır. Halkı da, hükümdarı da zengin etmek gayesini gözetir” (Smith, 2006: 455).

19'uncu yüzyıl son çeyreğinden itibaren ekonomi politik kelimesi Alfred Marshall'la birlikte yerini ekonomi kelimesine bırakmış ve bilimsel olma kaygısıyla birlikte politikayı inceleme konusu dışında bırakmıştır. Devletin ekonomiye müdahalesinin normal ve yerine getirilmesi gereken bir görev olarak algılandığı merkantilist dönemin aksine liberalizmin etkisiyle yaşanan bu olay aynı zamanda devletin ekonomi konularının dışına itilmesi anlamına gelmiştir (Ayhan, 2006: 12–13).

20'nci yüzyılda peş peşe yaşanan iki Dünya savaşı, iki savaş arası dönemde yaşanan küresel ekonomik kriz, ekonomi ve politikanın birbirinden ayrı değerlendirilmesi konusunu yeniden tartışmaya açmıştır. Nitekim krizin atlatılması konusunda John Maynard Keynes tarafından ortaya atılan teoriler ekonomi politiğin yeniden canlanmasına yol açmıştır. Soğuk Savaş dönemiyle birlikte ortaya çıkan refah devleti kavramı, bilhassa Üçüncü Dünya'da meydana gelen gelişmeler sonrasında güç, kalkınma ve refah kavramlarının önem kazanması, uluslararası ekonomi politiğin yeniden gündeme gelmesine neden olmuştur. Aslında süreç dikkatle ele alındığında ekonomi politığe olan ilginin artışı, uluslararası olayların sonucunda gerçekleşmiştir (Ataman, 2007: 5–6).

Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde, bilgi paylaşımı, medya, telekomünikasyon, ekonomi, teknoloji, kültür ve eğitim konularında hükümetlerin kontrolü dışında yaşanan hızlı gelişmeler, politika ve ekonomi arasındaki ayrımın silikleşmesine ve ekonomi politik yaklaşımın yeniden güç kazanmasına sebep olmuştur (Ayhan, 2006: 36).

Günümüzde uluslararası ekonomi politiğin önde gelen isimlerinden biri olan Robert Gilpin tarafından ekonomi politik, "devletin ve onun politik kararlarının refahın üretimini ve dağıtımını nasıl etkilediğini, politik kararların ve çıkarların, ekonomik faaliyetlerin yerleşimini ve bu faaliyetlerin, maliyet ve karlarının dağıtımının nasıl etkilendiği" sorularına cevap arayan (Gilpin, 1987: 9) ve "uluslararası ilişkilerde güç ve refahın dağılımını etkileyen, devlet ve piyasaların karşılıklı etkileşimini açıklayan" bir bilim olarak tanımlamıştır (Gilpin, 1987: 11).

Uluslararası ekonomi politik alanında bir diğer önemli isim olan Susan Strange ekonomi politiği, “devlet ve piyasalar arasında var olan interaktif etkileşimi inceleyen bilim dalı” olarak açıklamıştır (Ayhan, 2006: 14–15).

Ekonomi politik, uluslararası alanda ekonomik ilişkilerin ulusal ve uluslararası politikayı nasıl etkilediği konusunu incelemektedir. Uluslararası ekonomi politik, uluslararası alanda mal ve hizmet üretiminin ve paylaşımının hangi durumlarda ve ne ölçüde devletlerin politikalarını etkilediğini, ekonomi ile dış politika arasında var olan karşılıklı etkileşim sürecinin teorik çerçevesini ortaya koymaya çalışan ve ekonomi ile politikayı tek bir çatı altında birleştiren bir disiplindir (Ayhan, 2006: 17).

Açıklamalardan da anlaşılacağı üzere ekonomi politik, devletlerin uluslararası platformda davranışlarını etkileyen tek faktörün politik (siyasi) ilişkiler olmadığı, en az politik gerekçeler kadar ekonomik sebeplerinde karar alıcıları, süreç içerisinde etkilediğini kabul etmektedir. Aslında bu noktada, tüm ekonomik düşüncelerinde temelinde ideoloji olması sebebiyle ekonomi ve politika birbirinden ayırt edilerek uluslararası sistemde karşılaşılan sorulara cevap bulunamaz (Ataman, 2007: 7).

Ekonomi ve politikanın karşılıklı etkileşimine dair verilebilecek en temel örnek sömürgeciliktir. Ekonomik çıkarlar için girişilen diplomatik arayışlar ve icra edilen savaşlar 19'uncu ve 20'nci yüzyıl siyasi tarihini oluşturan en temel konulardır. Bilhassa 20'nci yüzyılda meydana gelen iki büyük Dünya savaşı, ekonomi ile politikanın karşılıklı etkileşimini izah edebilmek için ortaya konulabilecek en çarpıcı yansımalarıdır.

Hemen hemen her Türk tarafından bilinen, Rusya'nın sıcak denizlere inme politikası, İngiltere'nin doğu sömürgesi Hindistan'ı ve O'na ait kara ve deniz ulaşım güzergâhlarını emniyet altına alma çabaları, sömürgecilik yarışında geride kalan Almanya'nın Berlin-Bağdat demir yolu hattı için ortaya koyduğu özveriler, ekonomi ve politikanın karşılıklı etkileşimini ortaya koyabilecek yeterliliktedir.

Elbette konu sadece sömürgecilik döneminden ibaret değildir. 2'nci Dünya savaşı sonrasında meydana gelen ve Ortadoğu'daki çatışmaların çıkış noktasını oluşturan petrol başlı başına bir vakadır. Ajax Operasyonu, Süveyş Krizi, Irak-İran savaşı, Kuveyt'in işgali, Ortadoğu'ya ait en somut ekonomi politik olaylardır.

Uluslararası ekonomi politik, incelemelerin yapıldığı analiz seviyeleri, cevap bulmaya çalıştıkları soruların farklılığı sebebiyle üç farklı ideolojik temelde incelenmektedir. 1) Liberal Ekonomi Politik, 2) Globalist Ekonomi Politik, 3) Devlet Merkezli Ekonomi Politik.

Liberal ekonomi politik "üretim sürecine" odaklanıp, bireysel refah ve bireysel çıkar üzerine teorilerini kurarken, globalist ekonomi politik yaklaşım, "paylaşım sürecini" temel almakta ve incelemelerini sistem seviyesinde gerçekleştirmektedir. Devlet merkezli ekonomi politik yaklaşım ise temel analiz seviyesi olarak devleti ele alırken, asıl amacını devletin "gücünün ve refahının arttırılması" olarak açıklamıştır. Liberal ekonomi politik yaklaşıma göre, uluslararası alanda artan serbest ticaret karşılıklı bağımlılığı arttırıcı etki yapıyor olması sebebiyle uzun vadede uzlaşmacı bir yapı oluşturacağı varsayılırken, globalist ve devlet merkezli ekonomi politik yaklaşımlar uluslararası ortamı rekabetçi ve çatışmacı bir yapı olarak kabul etmektedir (Ataman, 2007: 8). Bu noktada üç temel ekonomi politik yaklaşımın detaylı incelenmesi uygun olacaktır.

2. LİBERAL EKONOMİ POLİTİK YAKLAŞIM

Liberalizm kelime kökeni olarak Latince liber kelimesinden türemiş olup "serbest, özgür" anlamına gelmektedir (Catholic Encyclopedia [web], 2008). Ortaçağ düzeninin temellerinin sarsılmasıyla birlikte, sosyal, ekonomik ve siyasal alanda yaşanmaya başlayan değişimin etkisiyle, eski düzenin değiştirilmesi ve yeni bir sistem oluşturma çabasının, tüm alanlarda yeni meşruiyet arayışlarının bir sonucu olarak, merkantilizmin yarattığı ortamda doğmuş ve gelişmiştir (Çetin, 2002: 80). Özellikle 18 ve 19'ncü yüzyılda İngiltere, Fransa ve ABD'de, eşitlik, rasyonellik, özgürlük ve mülkiyet

kavramlarını temel yapı taşı olarak kabul eden liberalizm, hem ekonomik hem de siyasal düzeni derinden etkilemiştir (Arı, 2006: 354). Liberalizmin temeli, birey ve bireyin özgürleştirilmesi fikridir (Bozdağlıoğlu, 2007: 155).

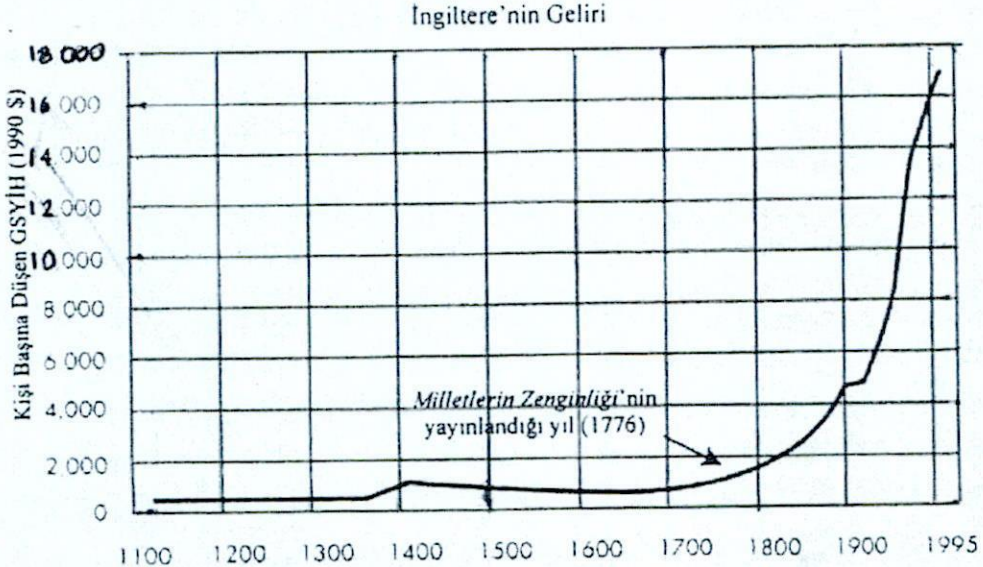
Liberal ekonomi politik, 18'nci yüzyılda Fransa'da ortaya çıkan, doğal düzen fikrini benimseyen ve öncülüğünü Francois Quesnay, S.P. de Vauban ve R.J. Turgot'nun yaptığı fizyokrat düşünce sistemi ile doğmuştur. Fizyokratlara göre "doğal düzen", girişim, sözleşme ve mülk edinme özgürlüğünün gerçekleşebileceği bir toplumsal ve iktisadi yapıyı ifade eder. Yine bu doğal düzeni esas alan fizyokratlar kişi hak ve hürriyetlerini ön plana çıkartmışlardır. İnsanın kişisel çıkar çerçevesinde rasyonel davranacağını ve bu sebeple de diğer insanlarla işbirliği yapmanın yararını kabul edeceğini iddia eden fizyokratlar, bugün liberalizmin temel söylemi olan: "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" (Laissez faire, Laissez Passer) fikrini temel almışlardır (Erim, 2007: 16–17).

Merkantilizme tepki olarak ortaya çıkan fizyokratlar, merkantilistlerin aksine zenginliğin asıl kaynağının toprakta ve tarım üretiminde olduğunu iddia etmişlerdir. Yaşamın kaynağı ve devamı için mutlak surette toprağa bağlı olan insanlık için temel zenginlik kaynağı, artı değerın sağlanabildiği tek sistem olan tarımsal üretimdir. Diğer bütün meslekler artı değer katamadıkları için kısır mesleklerdir. Toplumu da bu bağlamda toprak sahipleri, çiftçi sınıfı ve diğer meslekler olarak üç sınıfa ayıran fizyokratlar için asıl üretken sınıf çiftçi sınıfıdır. "Net ürünün" sağlanabildiği tek kaynak olan tarımsal üretimin asıl üretken sınıf olduğunu ispatlamak için ekonomik döngünün nasıl olduğunu açıklayan "Tableau Economique" (ekonomik tablo) Quesnay tarafından oluşturulmuştur. Klasik iktisat ve liberal ekonomi politiğın; doğal özgürlükler, sınırlı devlet, mülkiyet hakları ve dışarıdan müdahale edilmemesi gibi temel öğretileri fizyokrat düşünceden doğmuştur (Acar, 2007: 23–24).

a. Klasik İktisat Teorisi

Klasik iktisat, 1776–1870 yılları arasındaki döneme damgasını vurmuş olan temel iktisadi düşünce sistemidir. Sanayi Devrimi'yle birlikte

ekonomik, siyasal ve toplumsal alanda meydana gelen değişimleri açıklamak ve değişen ekonomik sistemi açıklayarak yeniden düzenleme getirmek için çaba harcamışlardır. Klasik iktisadın ve modern iktisat tarihinin 1776 yılında Adam Smith'in yazdığı "Ulusların Zenginliğinin Nedenleri ve Yapısına Ait Bir Araştırma" (kısaca Milletlerin Zenginliği) adlı çalışmanın yayınlanmasıyla başladığı ve iktisadın bağımsız bir disiplin olmasının temel taşı olduğu, bütün iktisatçılar ve tarihçiler arasında genel kabul gören bir olgudur (Parasız-Özer, 2005: 16–17). 1776 yılının bir başka açıdan da önemi anlamak için aşağıdaki tablo önem kazanmaktadır. Sanayi devriminin merkezi olan İngiltere'de 1776 ile birlikte kişi başına düşen GSMH'da meydana gelen değişim çok anlamlıdır.

Şekil-1: İngiltere'nin Kişi Başına Düşen GSMH'sı (Skousen, 2005: 13)

Klasik iktisadın önde gelen düşünürleri; Adam Smith (1723–1790), David Ricardo (1772–1823), Thomas Robert Malthus (1766–1834), Jean Baptiste Say (1767–1832), Frederic Bastiat (1801–1850), John Stuart Mill (1806–1873)'dir.

Smith'e göre toplumların üretim ve dağıtım tarzı, toplumsal kurumların ve toplum üyesi birey ve sınıf ilişkilerinin en önemli belirleyicisidir. Tarihsel süreç içerisinde dört farklı evre olduğunu iddia etmiştir. Bunlar: avcılık evresi, otlakçılık evresi, tarım evresi ve ticaret evresidir (Hunt, 2002: 74).

Adam Smith'e göre milletin zenginliğinin kaynağı sahip olduğu altın ya da gümüş miktarı değil, "Yaşamak için bütün gerekli ve elverişli maddeleri ona sağlayan ana kaynak, her milletin bir yılda ürettiği emektir" (Smith, 2006: 1) ve "bütün Dünya zenginlikleri altın ya da gümüşle değil emekle satın alınmıştır" (Smith, 2006: 32).

Adam Smith'in "görünmez el" teorisine göre, kendi kişisel menfaati için uğraşan biri, görünmez bir el tarafından toplumun menfaatine de hizmet etmek için yönlendirilir. Şöyle ki, masamızın en önemli besin maddesi olan ekmeği üreten fırıncı veya ayağımıza giydiğimiz ayakkabıyı üreten kunduracı bu üretim faaliyetlerini kendi bireysel çıkarlarını temin için gerçekleştirmiş olmalarına rağmen, toplumun tamamının faydası için uğraş göstermiş olmaktadır. Dolayısıyla bireysel menfaatlerle toplumsal menfaatler birbiriyle uyumludur (Acar, 2007: 29–30).

Smith'in bir başka teorisi ise "emek-değer" teorisidir. Bu teoriye göre bir malın fiyatı, o malın üretimi için harcanan emekle tespit edilebilir. Değer, kullanım değer ve mübadele değer olmak üzere ikiye ayrılır. Kullanım değer bir malın kullanımı esnasında ortaya çıkan değerdir ve malın fiyatından farklı olabilir. Örneğin suyun kullanım değer yüksek olmasına rağmen fiyatı kullanımına göre oldukça düşüktür. Mübadele değer ise doğrudan üretimde kullanılan emeğe karşılık olan değerdir. Kısaca fiyat mübadele değerine karşılık gelir. Para, Smith'e göre bir zenginlik kaynağı değer sadece değişim aracıdır, bunun dışında bir değer yoktur. Ayrıca, Smith devletin ekonomiye her türlü müdahalesine karşıdır. Devletin görevlerinin ilki milli savunma, ikincisi adalet ve yönetim ve üçüncüsü karlı olmayan veya bireyler tarafından yapılamayacak bazı bayındırlık işlerini yapmaktır (Kılıç, 2006: 66–69).

Diğer klasik iktisatçı David Ricardo, kullandığı soyut matematiksel metodoloji sebebiyle bugünkü anlamda finansal iktisadın kurucusu olarak kabul edilir. Smith, "ekonominin nasıl büyütülebileceği" üzerine fikir yürütürken, Ricardo ekonominin "çeşitli gruplar veya sınıflar arasında nasıl paylaşıldığı" üzerinde durmuştur. Bu konuda yapmış olduğu çalışmalar sebebiyle Ricardo, Marx'ı en çok etkileyen kişi olmuştur. Merkez Bankasının

keyfi iktidarına karşı çıkan Ricardo, paranın miktar teorisine⁴ bağlı kalmıştır. Ricardo tarafından geliştirilen teoriler arasında, azalan verimler yasası⁵, karşılaştırmalı üstünlük yasası⁶, temel bölüşüm teorisi⁷, emek-değer teorisi⁸ ve ücretlerin tunç yasası⁹ gibi teoriler ile klasik iktisada büyük katkısı olmuştur (Skousen, 2005: 92–107).

Klasik İktisadın önde gelen iktisatçılarından Thomas Malthus “Nüfus Üzerine Deneme” adlı çalışmasında, nüfusun geometrik (1,2,4,8,16...) olarak arttığını buna karşın gıda maddeleri oranındaki artışın aritmetik (1,2,3,4,5...) olduğunu, dolayısıyla bir süre sonra Dünyadaki nüfus artışının, insanlığı, kıtlık sebebiyle sefalet ve toplumsal çöküntüye sürükleyeceğini iddia etmiştir (Parasız-Özer, 2005: 17; Skousen, 2005: 69,75).

Jean Baptiste Say, Fransa’nın ilk ekonomi politik profesörü unvanını alan kişidir. Üretim konusunda teknik yeniliklerin üretim artışlarını sağlayacağını bu sebeple bir süre sonra mal fiyatlarının düşeceğini ve düşük fiyatlar oranında ülkenin zenginleşeceğini belirtmiştir. Bir malın değerinin malın tüketiciye sağladığı faydanın belirleyeceğini iddia ederek “marjinal fayda teorisinin” temelini atmıştır. Ayrıca “say kanunu” (mahreçler kanunu) ile “her arzın kendi talebini yaratacağını” iddia etmiştir (Kılıç, 2006: 70–72).

Klasik iktisadın son temsilcisi John Stuart Mill’dir. Onun ölümüyle klasik iktisadın sona erdiği kabul edilmektedir. Değişmez bir değer ölçüsü arayışına karşı durmuştur. Zira bazı malların tekrar üretiminin mümkün

⁴ Temel olarak piyasadaki para miktarı ile fiyatlar arasında oransal bir ilişki olduğunu ileri süren bir teoridir. Piyasada para miktarında yaşanan değişimlerin fiyatlar üzerinde de değişime neden olacağını iddia eder (Friedman [web], 2009; Ricardo, 2008: 39).

⁵ Bu yasaya göre üretim, sermaye mallarını arttırmak ve üretim yöntemlerinde değişiklikler yapmak suretiyle artırılabilir. Ancak belirli bir noktadan sonra sermaye malları artırılrsa da verim artmayacaktır. Buna azalan verimler yasası denir (Güneş, 2009: 134).

⁶ Bütün ticari malları bir ülke diğer ülkeye oranla daha etkili bir biçimde üretse dahi, serbest ticaretin her iki ülkenin de yararına olacağını iddia eden teoridir (Hunt, 2005: 163).

⁷ Üretim neticesinde elde edilen karın üç sınıf arasında paylaşımını konu alan teoridir. Buna göre karlar, toprak sahipleri, kapitalistler ve işçiler arasında nasıl bölüşüldüğünü ortaya koymuştur (Galbraith, 2004: 86).

⁸ “Bir malın değerinin tüm kaynağının emek olduğunu ve malların göreceli değerini de neredeyse tek başına emeğin belirlediğini” öne sürmüştür. Bu teoride ek olarak emeğin niteliğinin de değişebileceğini belirtmiştir (Ricardo, 2008: 16).

⁹ “Emeğin piyasa fiyatı doğal fiyatını aştığında, emekçinin yaşam koşulları zenginleşir ve bu durum emekçiyi mutlu eder: ne de olsa artık daha büyük oranda tüketim maddesine ve keyif eşyasına, dolayısıyla daha sağlıklı ve daha büyük bir aile yetiştirme gücüne sahiptir. Bununla birlikte yüksek ücretlerin etkisiyle, nüfus çoğaldığında emekçi sayısının artmasıyla ücret gene doğal fiyatına döner hatta bazen bir tepki olarak, onun da altına düşer” (Ricardo, 2008: 68).

olmadığı (tarihi eserler, tablolar vb.) ya da üretim maliyetlerinde yaşanacak değişimlerin malların fiyatlarının değişmesine sebep olacağını tespit etmiştir. Hayatının son dönemlerine doğru liberal sosyalizme eğilim gösteren Mill, diğer klasik iktisatçılardan farklı olarak devletin sivilleştirici olarak iktisadi bir rolünün de olduğunu iddia etmiştir. Sivilleştirmeden kastettiği; parklar ve müzeler gibi kültürel alanlarla, gelişmiş eğitim kurumlarıdır (Erim, 2007: 59–60).

Kısaca özetlemek gerekirse klasik iktisat: materyalizm, bireycilik, faydacılık ve kişisel çıkar üzerine temellenen, her türlü devlet müdahalesine karşı çıkan, insan ihtiyaçlarının sonsuz olduğuna inanan ve parayı sadece değişim aracı olarak gören bir yaklaşımdır (Erim, 2007: 69).

b. Neoklasik İktisat Teorisi

19'uncu yüzyılda Sanayi Devrimi'nin bütün Avrupa'yı etkisi altına alması neticesinde, bütün Avrupa'da birbiri ardına fabrikalar kurulmuş ve bu fabrikaların ihtiyaç duyduğu insan gücü ise kentlere doğru yaşanan göçle telafi edilebilmiştir. 1750 yılında İngiltere'de sadece iki kentin nüfusu 50.000'in üzerindeyken 1850'ye gelindiğinde 29 kentin nüfusu 50.000'i aşmıştır. Sermaye sahipleri daha fazla kar elde etmek amacıyla, fabrikalarında çalışan kadın, erkek ve çocuk işçileri 14–16 saat arasında çalıştırarak üretimi arttırma gayreti içerisinde olmuşlardır. Bu dönemde sık sık meydana gelen üretim fazlaları sebebiyle de işçi ücretleri sürekli düşmüş ve işçilerin yaşam koşulları, içinde bulundukları durumu daha da sıkıntılı hale getirmiştir. 1811–13, 1815–17, 1819, 1826, 1829–35, 1838–42, 1843–44 ve 1846–48'de birbiri ardına meydana gelen toplumsal huzursuzlukların, ayaklanmaların ve isyanların da sebeplerini bu yaşam koşulları oluşturmuştur (Hunt, 2005: 102–103). Ve neredeyse bütün Avrupa'yı etkileyen 1848 Devrimleri¹⁰, Klasik iktisadi sistemin sarsılmasına neden olmuştur.

¹⁰ 1848 Devrimleri, 1848 yılında Avrupa'nın birçok ülkesinde meydana gelen ayaklanma, devrim ve özgürlük hareketleridir. Başta Fransa, Almanya, İtalya, Avusturya, Macaristan, Polonya ve Romanya olmak üzere tüm Avrupa'nın büyük sarsıntılar geçirmesine sebep olan bu olay hakkında detaylı bilgi için bkz. (Hobsbawm, 2008).

Özellikle Sosyalist-Marksist okulun saldırıları neticesinde klasik iktisadi düşüncenin sarsıldığı bir dönemde, Adam Smith'in temellerini attığı doğal özgürlükler modeline sadık kalan ve birçok konuda klasik okulla aynı görüşleri paylaşan neoklasikçiler, bilhassa 1871 yılından itibaren ortaya attıkları teorilerle liberal ekonomi politiğin yeniden canlanmasını sağlamışlardır (Acar, 2007: 32). Neoklasik iktisat teorisi özellikle 1870–1914 yılları arasındaki döneme damgasını vurmuştur. Klasik iktisatçıların çoğunluğunun İngiliz olmasına rağmen, neoklasik iktisatçılar Avusturya, İsviçre, İsveç ve ABD gibi çeşitli ülkelerdendir (Erim, 2007: 125). Neoklasik okulun en önemli temsilcileri şunlardır: Leon Walras (1834–1910), William Stanley Jevons (1835–1882), Karl Menger (1840–1921), John Bates Clark (1847–1938), Eugen Böhm-Bawerk (1851–1914), Alfred Marshall (1842–1924), Vilfredo Pareto (1848–1923), Francis Ysidro Edgeworth (1845–1926), Ludwig von Mises (1881–1973) (Skousen, 2005: 171–238).

Birçok konuda klasik görüşleri ve liberal ideolojiyi benimseyen neoklasik iktisadın, klasik iktisattan ayrıldığı temel nokta değer teorisinde meydana getirdiği köklü değişiklik olmuştur (Gül ve Çetiner, 2006: 55). Jevons, Menger ve Walras tarafından ortaya atılan yeni değer teorisine göre, “bir ürünün değerini veren, mülkiyetinden ve kullanımından sağlanan toplam tatmin değildir; bir insanın tüketimindeki ürünün ya da hizmetin istenir son ve en küçük ek birimden sağladığı tatmin ya da hazdır” (Galbraith, 2004: 105). Marjinal Fayda olarak da adlandırılan bu teori Neoklasik iktisadın temel kuramı olmuştur.

Neoklasik iktisatla birlikte makro seviyedeki uzun dönemli dinamik değişim ve gelir bölüşümü gibi analizler yerini, mikro seviyedeki piyasa analizine bırakmıştır. Klasik iktisat, üretim, arz ve maliyet konularına odaklanırken, neoklasik iktisat tüketim, talep ve fayda kavramları üzerinde durmuştur. Ayrıca neoklasik iktisatla birlikte iktisadın tarihsel süreçten ayrılarak, analizlerde matematik temel olarak alınmıştır (Erim, 2007: 124–125). Bu konuda Jevons “İktisat ille bir bilim olacaksa matematik olmalıdır” diyerek bu şekilde iktisadın evrensel bir nitelik kazandığını savunmuştur (Galbraith, 2007: 120).

Yine bu dönem ekonominin, ekonomi politikten ayrıldığı dönemdir. Ekonomiye “politik” kavramından soyutlamanın gerekçesini ise Alfred Marshall ve eşi M.P. Marshall 1879’da yayınladıkları The Economics of Industry adlı kitapta şöyle açıklamaktadır: “politik çıkarlar genelde bir ulusun bir kısmının ya da kısımlarının çıkarları anlamına gelmektedir.” Bu sebeple ulusun bütünün çıkarlarını temsil etmediği gerekçesiyle ekonomi politik kavramı yerine ekonomi kullanılmaya başlanmıştır (Gül ve Çetiner, 2006: 55).

Neoklasik iktisadın temel ilkelerini şu şekilde özetlemek mümkündür (Aktan [web], 2008a):

- Eksik rekabet koşullarından doğan olumsuz etkileri bertaraf etmek ve tam rekabet koşullarını sağlamak amaç edinilmiştir.
- Klasik iktisadın temel konuları olan üretim, arz ve maliyet konuları yerine talep ve fayda kavramları üzerine odaklanılmıştır.
- Makro seviyedeki uzun dönemli dinamik değişim ve gelir bölüşümü gibi analizler yerine, mikro seviyedeki piyasa analizlerini temel almışlardır.
- Klasik iktisadın emek değer teorisi yerini marjinal fayda (son birim yararı) teorisine bırakmıştır.
- İktisadi faaliyet ve teorilerin matematiksel analizleri üzerine odaklanarak ekonominin politikadan soyutlanmasını savunmuşlardır.

c. Keynesyen İktisat Teorisi

1914 yılında başlayan Birinci Dünya Savaşı ile birlikte sadece sosyal alanda değil ekonomik alanda da bir kaos dönemi başlamıştır. Bu süreç içerisinde taraf devletler sanayilerden bazılarına el koymuş, dış ticareti kısıtlamış, karşılıksız para basmış, fiyatları dondurmuş ve tüketim mallarının dağıtımını kontrol altına alarak ekonomi üzerinde tam denetim sağlamıştır. Savaşla birlikte terk edilen “Laissez Faire” anlayışına savaş sonrasında tekrar dönme çabaları, ekonomi üzerinde beklenen sonuçları doğurmamıştır. Savaşla birlikte başlayan temel sanayilerin korunması savaş sonrasında da bir devlet politikası olarak uygulanmaya devam etmiştir. Savaş

sonrasında yaşanan ekonomik sıkıntılardan kurtulmak için “altına dayalı para sistemi” akla gelen ilk uygulama olmuştur. Ancak bu sistemi yürürlüğe koyan İngiltere’de hem ihracatın artışını engellemiş hem de dış ticaret dengesini olumsuz etkilemiştir. Uygulamaya konulan altın standardının en çok ihtiyaç duyduğu uygulama ise sıkı bir para politikasıdır. Ve bunun neticesinde ortaya yüksek faiz ve talep daralması sorunu çıkmıştır (Gül ve Çetiner, 2006: 58–59).

Birinci Dünya Savaşı’ndan ekonomik anlamda güçlenerek çıkan ABD’nin savaş öncesindeki altın rezervi savaş sonunda 3,5 kat, dış yatırımları da 2 kat artmıştır. Bahsi geçen süre içerisinde yine ABD piyasası tarafından gerek müttefiklere gerekse savaştan sonra Almanya’ya krediler verilmiş, 1920’lere gelindiğinde toplam 43 ülke ABD’ye borçlu duruma gelmiştir. Sonuçta savaş sonrasında başta Avrupa olmak üzere yaşanan talep daralmaları, dönemin en büyük üreticisi olan ABD’yi olumsuz etkilemiştir. Dışarıda yaşanan talep azalması sebebiyle iç piyasada kar yapma amacını güden sermaye grubu, önce toprak alımına yönelmiş ancak toprak fiyatlarının düşmesi neticesinde faaliyetlerini borsaya aktarmıştır. Hızla artan hisse senedi fiyatlarının, hisselerin gerçek değerlerini geçmesi sebebiyle FED¹¹ (ABD Merkez Bankası) tarafından, spekülasyon hareketleri engellemek amacıyla faiz artırımına gidilmiştir. Artan faiz oranlarının da etkisiyle durgunluğa giren piyasalar hisse senetlerinin satışıyla birlikte hızla çözülmüş ve çözülme bir süre sonra borsanın çöküşüne sebep olmuştur. Borsanın çökmesiyle birlikte spekülasyon alımlara kredi sağlamış olan ve bu hareketleri fonlayan bankalarında iflasıyla kriz patlak vermiştir. Bu süreç içerisinde başta Avrupa’da yaşanan talep daralmaları ve sonrasında ABD’de yaşanan kriz etkisini tüm Dünyaya yayarak Dünya sermaye piyasalarının

¹¹ FED (ABD Merkez Bankası): 1913 yılında Federal Rezerv Yasası ile oluşturulan dengeleme ve denetleme sistemiyle, oniki federal rezerv bankasının oluşturulması ve katılımıyla kurulmuştur. Bankacılık sistemine olan güvensizliği aşmak, ülke içinde son likidite merkezi görevini yürütmek için kurulan merkez bankası, gücü kamu sektörü ve özel sektör arasında dengeli şekilde dağıtmayı amaç edinmiş bu şekilde toplum üzerinde ve sermaye piyasalarında güvenilirliğini arttırmak istemiştir. Başlangıçta oluşturulan güç dağılımı sonradan oluşturulan yeni yapısı ile şu şekildedir: Federal Rezerv Bankaları (Federal Reserve Banks), Federal Rezerv Sistemi Başkanlar Kurulu (Board of Governors of the Federal Reserve System), Federal Açık Piyasa Komitesi (FOMC: Federal Open Market Committee), Federal Danışma Meclisi (Federal Advisory Council) ve yaklaşık 2800 ticari banka. Daha geniş bilgi için bkz. <<http://akademik.maltepe.edu.tr/~serkancicek/Mishkin/Chapter%2012%20devam%20ediyor.doc>>

çökmesine sebep olmuştur. 1929 Buhranı¹² olarak adlandırılan süreç içerisinde işsizlik oranları %25-30'lara kadar çıkmıştır (Gül ve Çetiner, 2006: 58–60). Yaşanan bu ekonomik buhran ve çöküntü esnasında, piyasalara devlet müdahalesine karşı çıkan klasik ve neoklasik söylemlere kimse aldırmamış ve herkes devletin piyasalara biran evvel müdahalesini beklemiştir. John Maynard Keynes (1883–1946) tarafından ortaya atılan ve devlete ekonomide merkezi bir yer veren Keynesyen iktisadın yükselişi böyle bir ortama ve zamana denk gelmiştir (Acar, 2007: 37). 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın boyutlarını anlamak için dönemin verilerine ilişkin bazı rakamlara göz atmakta fayda vardır.

Tablo-1: Büyük Depresyon

Ülke	Dünya Hâsılasından aldığı pay 1931 (%)	Ekonomik Aktivite		Hâsıla Kaybı [#] (%)
		Tepe Noktası	Dip Noktası	
ABD	42,4	1929	1933	-29,4
İngiltere	13,1	1930	1931	-0,5
Almanya	9,5	1928	1932	-26,3
Fransa	7,9	1932	1935	-10,4
İtalya	5,4	1928	1933	-13,7
Japonya	5,1	1930	1933	-14,9
İspanya	4,2	1929	1931	-6,3
Kanada	2,5	1929	1933	-29,7
Hollanda	2,1	1930	1934	-14,2
İsviçre	2,0	1930	1932	-6,5
İsveç	1,6	1930	1933	-12,1
Avustralya	1,4	1926	1931	-24,9
Danimarka	1,1	1930	1932	-4,4
Norveç	0,9	1930	1931	-8,0
Finlandiya	0,5	1928	1931	-7,2
Portekiz	0,4	1935	1936	-0,7

[#] Hâsıla Kaybı, yıllık verilere göre tepe noktasından dip noktasına birikmiş kaybı ifade etmektedir. Tepe noktası reel büyümenin negatife dönmeden önceki yılı, dip noktası ise büyümenin pozitifte dönmeden önceki yılı temsil eder. Kaynak: (Gül ve Çetiner, 2006: 59)

Önemle belirtilmesi gereken bir konu Keynesyen teorinin liberal gelenek içinde kabul edilip edilemeyeceğidir. Zira klasik görüşün devlet müdahalesine karşı olan tavrı, Keynesyen teoride tersine bir duruş sergilemektedir. Keynesyen teorinin üzerinde bulunduğu vektör, mikro açıdan liberal öğretiyeye, makro açıdan sosyalist-kollektivist geleneğe yakın bulunmaktadır. Mikro iktisat açısından bakıldığında zaman bireysel özgürlükler, kişisel mülkiyet gibi kavramlar vazgeçilmez bir ön koşul ve kar güdüsü de

¹² 1929 Buhranı hakkında detaylı bilgi için (Galbraith, 2009).

inkâr edilemez bir süreç olarak kabul edilmektedir. Ancak makro iktisadi açıdan piyasaya güvenmemekte, kendiliğinden dengeyi kabul etmemekte ve devlete piyasa kontrolü, üretim, denetim ve gözetimci olarak merkezi bir rol verilmekte ve devlet tarafından müdahale kaçınılmaz görülmektedir (Acar, 2007: 38). Bu aşamada dikkat edilmesi gereken nokta, liberal bir iktisatçı olan John Maynard Keynes'in amacı kapitalizmin işlemlerini sağlamaktır¹³. Bu etkilerle Keynes, politik kararları iktisada dâhil ederek tekrar ekonomi politiğe bir dönüş yaşanmasına ve ekonomi politiğin önem kazanmasına yol açmıştır (Gül ve Çetiner, 2006: 60–62).

Keynes'in ekonomiye genel yaklaşımı kısa dönemlidir. "Uzun dönemde hepimiz ölmüş olacağız" deyişiyle yaklaşımının temelini kısa ve öz olarak anlatan Keynes, kısa dönemde ekonomik krizlerin sebebini talep yetersizliğine bağlamıştır. Talep yetersizliği aşıldığında krizde aşılabileceğini iddia eden Keynes için çözüm de mutlak surette talebi arttırmaya yönelik politikalarla sağlanacaktır (Kılıç, 2006: 114).

Klasik iktisatçılara göre devlet müdahalesi olmaksızın işleyen piyasalar uzun vadede tam istihdamı sağlayacaktır. Ancak Keynes ekonominin eksik istihdamla da denge düzeyine ulaşabileceğini savunmuştur. Keynes'e göre tam istihdam geçici ve tesadüfi bir durum olup ancak devlet müdahalesiyle tam istihdam sağlanabilir. Tam istihdamın sağlanamama sebebi Keynes'e göre fiyatların aşağı doğru yapışkanlığıdır. Klasik teoride eksik istihdam durumunda işçi ücretleri düşecek ve neticede tam istihdam tekrar sağlanacaktır. Ancak Keynes, fiyatların aşağı doğru yapışkan olması sebebiyle işçi ücretlerinin düşmeyeceğini belirtmiştir. Bunun sebepleri ise: 1- Sendikalar, 2- Belli bir hayat standardına alışmış işçilerin bundan vazgeçmek istememeleri, 3- Para aldanmasıdır¹⁴ (Kılıç, 2006: 115–116).

¹³ Her ne kadar Dr. Mahfi Eğilmez, Keynesyen ekonomiyi "klasik ekonomi ile Marksist ekonomiyi bağdaştırma çabası olarak kabul edilebilir" dese de, yukarıda da belirtildiği gibi temel amaç liberal iktisadi işler hale getirmektir (Eğilmez, 2009: 15).

¹⁴ Para aldanması: Parasal değerlerdeki değişimle reel değerlerdeki değişimlerin birbirine karıştırılmasıdır. Bir işçinin ücreti belirli bir süreç içerisinde %10 artarken aynı dönemde fiyatlar %20

Klasik iktisatçılara göre hiçbir değeri olmayan ve sadece bir değişim aracı olan para, Keynes'e göre "bireylere yol gösteren bir pusuladır". Keynes'in para teorisine göre eksik istihdamın mevcut olduğu şartlarda para otoriteleri tarafından para arzı artırılarak efektif talep artırılabilir ve bu sayede üretimin artırılması mümkün olabilir. Buradan da anlaşılabileceği gibi Keynes'e göre para makro değişkenler olan istihdam, yatırım ve gelir gibi konularda belirleyici bir etkiye sahiptir. Bu sebeple Keynes parayı önemli bir iktisadi araç olarak kabul etmiştir (Kılıç, 2006: 117).

Keynes'in klasik iktisatçılardan ayrıldığı bir diğer konuda faizdir. Klasikçiler tarafından tüketimi etkileyen bir davranış olarak görülen faiz Keynes'e göre likiditeden¹⁵ vazgeçmenin bir bedeli olarak görülmüştür. Keynes'e göre faiz oranlarının mümkün olan asgari seviyeye düşürülmesi gerekmektedir. Zira faiz oranlarıyla yatırımlar ters orantılıdır (Kılıç, 2006: 118–119).

Keynes tasarruf yerine tüketimden yana bir tavır ortaya koymuştur. Zira harcamalarda meydana gelecek artış gelir ve istihdamı doğrudan arttıracaktır. Bu sebeple klasiklerin önemle üzerinde durdukları denk bütçeyi bile önemli görmemiş hatta bütçe açığını desteklemiştir. Bu sayede kamu harcamaları artacak ve buna bağlı olarak gelir ve istihdam artışı sağlanıp talep arttırılacaktır (Kılıç, 2006: 122).

Keynesyen iktisadın temel ilkelerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Ekonomiye genel yaklaşım kısa dönemlidir.
- Krizlerin nedeni kısa vadede meydana gelen talep yetersizliğidir.
- Krizden kurtulmanın çaresi ise talebi arttırmaktır.
- Üzerinde durulması gereken nokta makro analizlerdir.

artarsa, kişi reel anlamda kayba uğramış olur. Ancak bu kişi şimdi daha iyi olduğunu (yani gelirinin arttığını) düşünürse buna para aldanması denir (Parasız-Özer, 2005: 305).

¹⁵ Likidite: 1- Kişilerin elleri altında bulundurdıkları kullanıma hazır satın alma gücüdür. 2- Döviz, menkul ve gayrimenkul kıymet gibi herhangi aktifin kısa sürede ve herhangi bir değer kaybına uğramadan nakde çevrilebilmesidir.

- Kendiliğinden denge yoktur. Bu sebeple devletin düzenleyici bir rol üstlenmesi gerekmektedir.
- Tam istihdam geçici ve arızî bir durumdur. Asıl denge eksik istihdamdır.
- Faizler ve yatırım ters orantılıdır. Bu sebeple devletler faizi mümkün olan en düşük seviyeye indirmelidir.
- Para, "bireylere yol gösteren bir pusuladır" ve makro değişkenlerde belirleyici bir role sahiptir.
- Yatırımı, istihdamı ve geliri arttırmak için tüketim teşvik edilmelidir.

ç. Yeni Klasik İktisat Okulları

Monetarizm; Keynesyen İktisat politikalarına karşı çıkan Milton Friedman (1912–2006) tarafından ortaya atılmıştır. Friedman, Keynes tarafından ortaya atılan maliye politikalarını eleştirmiş ve ekonomi üzerinde en etkili iktisat politikasının para politikası olduğunu iddia etmiştir. Özellikle 1960'ların sonlarından itibaren hissedilmeye başlanan ve 1972'den itibaren tüm şiddetiyle yaşanan stagflasyon¹⁶ sebebi ile dikkat çeken bir teori olmuştur. Bu teoriye göre, ekonomide yaşanan istikrarsızlıklarının birçoğu parasal kökenlidir ve bu sebeple ekonomik sorunlara karşı diğer araçlardan daha etkilidir. Para arzının kontrol altında tutulması gerektiğini belirten monetaresitler para miktarındaki artışın ekonomideki büyümeyle orantılı para arzını çözüm olarak sunmuşlardır. Serbest piyasa ekonomisinin kendi iç dinamikleri çerçevesinde istikrarlı bir model olduğunu belirtmelerine rağmen, eksik istihdam seviyesinde de dengeye ulaşılabilceğini kabul etmişlerdir (Gül-Çetiner, 2006: 67–68).

Arz Yanlı İktisat; ekonomide yaşanan sorunların başlıca sebebini talep yetersizliği olarak gören ve bu ekonomik sorunların aşılabilmesi için talebi canlandırmayı en geçerli çözüm yolu olarak ortaya atan Keynesyen iktisada tepki olarak ortaya çıkmıştır. Arz yanlı iktisat politikalarına göre

¹⁶ Stagflasyon: Bir ekonominin, aynı anda hem işsizlik, ekonomik durgunluk hem de enflasyon içinde bulunması durumu olarak ifade edilebilir.

ekonomideki dengesizliklerin asıl sebebi arz yetersizliğidir. Buna göre yaşanan dengesizlikleri aşmak için üretim artırılmalıdır. Bu sayede hem ekonomik durgunluk aşılrken hem de uzun vadede fiyatların düşmesi sağlanacak ve enflasyon¹⁷ kontrol altına alınmış olacaktır. Üretimi teşvik etmenin en geçerli yolu ise vergileri düşürmektir. Bu sayede üretim teşvik edilecek artan üretim sayesinde ekonomi yeniden canlanacak ve bir seviyeden sonra vergi gelirleri artacaktır (Acar, 2007: 43–44).

Rasyonel Beklentiler Teorisi; tıpkı monetarist ve arz yanlı iktisat teorileri gibi, stagflasyonun yaşandığı bir dönemde, bu durumun yarattığı sorunların tahlili ve çözümü için ortaya atılan bir teoridir. Klasik iktisadın temel ilkelerini benimseyen teorinin getirdiği başlıca yenilik “beklentiler” konusunda olmuştur. Genel fiyat seviyelerinde meydana gelen değişimler karşısında bireylerin uyumcu değil “rasyonel” beklentilere sahip olacaklarını iddia eden bu teoriye göre, bireylerin iktisat politikalarının uygulamaları ve yaratacağı etkiler üzerine tam bir enformasyona ve bilgiye sahip olduklarını ve bu sebeple bu politikalara karşı aktif bir tavır alacaklarını belirtmişlerdir. Örneğin bireyler, para arzının enflasyonist bir ortam yaratacağını ve reel gelirlerinde bir azalma olacağını bilgisine sahiptir. Bu sebeple ücretlerinin enflasyon oranında arttırılmasını talep edeceklerdir. İşverenler tarafından da bu talep olumlu karşılanacaktır zira fiyatlarda meydana gelecek artış sebebiyle kendi kar oranlarının da yükseleceğinin bilincindedirler. Sonuç olarak, rasyonel beklentiler teorisine göre, para arzıyla reel milli gelir ve istihdam düzeyinde bir değişiklik olmayacaktır ve sonuç, sadece, sürekli ücret artışları ve fiyat artışlarıyla sınırlı olacaktır. Dolayısıyla Keynes’in öne sürdüğü aktif iktisat politikaları yerine “istikrarlı” politikalar çözüm için en uygun yoldur (Gül ve Çetiner, 2006: 68–69).

Kamu Tercihi Teorisi; Bu teori genel olarak “politika biliminin ekonomik analizi” olarak ifade edilmektedir. Ayrıca “politikanın ekonomi teorisi, yeni politik iktisat ve kolektif karar alma teorisi” gibi isimlerle de

¹⁷ Enflasyon: Mal ve hizmetlerin zaman içerisinde fiyatlarında meydana gelen artıştır. Ekonomideki parasal büyüklüğün, üretimden çok artması demektir (Uras, 2004).

tanınmaktadır (Kılıç, 2006: 177). Kamu tercihi teorisinin temel ilkeleri şöyledir (Erim, 2007: 255):

- Bireycilik: Esasen, yalnızca bireylerin seçim yaptığı toplulukların böyle bir imkânının olmaması durumudur.
- Ekonomik İnsan: Bireylerin kendi çıkarlarını en üst seviyeye çıkarma (maksimize etme) eğiliminde olması durumudur.
- Politik Mübadele (Catallaxy): Bu süreç içerisinde bireyler, basit piyasa mübadelesiyle elde edemedikleri emellerine topluca ulaşmayı hedeflerler.

Kamu tercihi teorisyenleri yaptıkları araştırmalarda devletin ekonomideki payının giderek arttığını ve sonuçta bir leviathan¹⁸ durumuna geldiğini belirtmişlerdir. Bunun iki nedeni ise ekonomik insan ve fayda maksimizasyonu yaklaşımı ile demokrasi ve Keynesyen iktisadi yaklaşımdır. Ancak devletin ekonomideki payının giderek artması sonucunda ekonomik ve politik yozlaşma meydana gelmiştir. Ortaya çıkan bu olumsuzlukların bertaraf edilmesi için de devlet sistemi ve karar alma sürecinin yeniden yapılandırılması gerekmektedir (Kılıç, 2006: 181–183).

Anayasal İktisat Teorisi; kamu tercihi teorisinde de savunulan ekonomik ve politik yozlaşmalara çözüm getirilebilmesi için kamusal yapının değiştirilmesi, bunun içinde toplumsal yapıyı belirleyen temel kurum ve kuralların kaynağı olarak da anayasaların yeniden düzenlenmesi gerektiğini iddia etmişlerdir (Kılıç, 2006: 183). Bu teori, özellikle Keynesyen politikaların uygulaması neticesinde ekonomik hayatın merkezine yerleşen “devletin gücü ve yetkilerinin nasıl sınırlandırılabilirliğini ve nasıl sınırlandırılması gerektiğini” ön plana almıştır (Aktan [web], 2008b). Anayasal İktisat teorisi, Kamu Tercihi Teorisinin kabul ettiği bireycilik, ekonomik insan, politik mübadele yaklaşımları aynen kabul etmektedir. Bu yaklaşıma göre devletin ekonomik hayata müdahalesinin sınırlarının tespit edilmesi için “Ekonomik Anayasa” hazırlanmalıdır. Buna göre (Kılıç, 2006: 186–188):

¹⁸ Leviathan: Thomas Hobbes tarafından, bütün güç ve kudretin tek bir insanda ya da insanlar meclisinin elinde toplanması durumunu ifade etmek için kullanılmıştır. Mutlak güç ve yetkilere sahip egemen bir devleti ifade eder. (Aktan [web], 2008c).

- Mali Anayasa başlığı altında;
 - a) Kamusal mal ve hizmetler anayasası ile devletin ekonomik rolü ve fonksiyonları belirlenecek,
 - b) Kamu harcamaları anayasası ile kamusal harcamalara sayısal bir sınır getirilecek,
 - c) Kamu gelirleri anayasası ile vergi koyma yetkisi ile devletin iç ve dış borçlanmasının sınırları çizilecek,
 - ç) Denk bütçe anayasası ile bütçe denklığı uygulamasına geri dönülecek,
 - d) Mali federalizm anayasası ile kurumlar arası mali dağılımın sınırları tespit edilecek ve devletin egemenliklerinin bir kısmı yerel yönetimlere devredilecek,
- Para anayasası ile devletin para basma sınırı ve ölçüleri tespit edilecek,
- Dış ticaret anayasası ile uluslararası düzeydeki ekonomik faaliyetlerin sınırları tespit edilecek,
- İktisadi özgürlük ve rekabet anayasası ile devletin ekonomideki ağırlığı azaltılacak ve devletin piyasa sistemine doğrudan müdahalesi engellenecek, iktisadi özgürlükler mümkün olduğu kadar genişletilecektir.

Yeni Keynesyen İktisat Teorisi; üzerinde uzlaşmaya varılmış bütüncül yeni bir model değildir. Temel olarak Keynesyen teorinin makro modellerine bağlı kalmışlardır (Büyükkakın, 2007: 26–27). Geleneksel Keynesyen teori, arz cephesini neredeyse tamamen ihmal etmesi ve mikro temellerden yoksun olması sebebiyle özellikle 1970 sonrası yaşanan stagflasyonist ortamda çok fazla eleştiriye muhatap olmuştur. Bu açıdan yeni Keynesyen teorinin en önemli özelliği, geleneksel Keynesyen iktisadının makro yapısına mikro temeller bulma arayışıdır (Acar, 2007: 49–50).

d. Değerlendirme

Siyasal platformda eşitlik, rasyonellik ve özgürlük kavramları üzerine bina edilmiş olan liberalizm, ekonomik alanda siyasal iktidarın sınırlandırılması, mülkiyet özgürlüğü ve serbest girişim konuları üzerine temellendirilmiştir. “Ekonomik alanda liberalizm, maksimum verimlilik, ekonomik büyüme ve bireysel refaha ulaşmak için pazar ekonomisini yönetmek ve organize etmek maksadıyla oluşturulan doktrin ve kurallar bütünü olarak tanımlanabilir” (Gilpin, 1987: 27). Tarihsel gelişimi dikkate alındığında, çeşitli teorilerinin değişikliğe uğradığı görülsede temel söylemlerinden vazgeçmemiştir. Keynesyen teori bu konuda bir istisna gibi görünse de geliştiği ekonomik ve uluslararası ortam dikkate alındığında, asıl amacının kapitalizmin sağlıklı işlemlerini sağlamak olduğu görülmektedir ve bu sebeple de liberalizmin temel ilkelerinden kopma olmadığı değerlendirilebilir.

Son yıllarda Keohane ve Nye tarafından ortaya atılan bağımlılık (interdependence) yaklaşımı, uluslararası politikanın ekonomik ilişkilerden daha fazla etkilenir hale geldiğini ve devlet dışı aktörlerin uluslararası ilişkilerde ağırlıklarının giderek arttığını belirtmeleri, uluslararası liberal ekonomi politik açıdan meydana gelen yeni gelişmelerdir. Bu yaklaşıma göre, devletler ve toplumlar arasında artan karşılıklı ekonomik ilişkiler, uluslararası alanda savaşların ve güvenlik politikalarının uygulamalarını azaltmıştır. Bu çerçevede artan karşılıklı bağımlılık uluslararası ilişkilerde askeri gücün kullanımını zorlaştırmıştır (Ayhan, 2006: 37–38).

Liberaller, ekonomik faaliyetlerin, devletin gücünü ve güvenliğini arttırdığına inanmalarına rağmen ekonomik faaliyetlerin öncelikli hedefinin bireysel kar olması konusunda ısrarcıdır. Bunların ötesinde liberaller, ekonomik büyüme ve politik gelişmeyle savaşlar ve emperyalizm arasında doğrudan bir ilişki olmadığını iddia etmektedirler. Örneğin, liberaller 19'uncu yüzyıl sonlarında kapitalizmin gelişmesiyle, 1870'lerden sonra emperyalizmden kaynaklanan karmaşa ve birinci Dünya savaşının çıkması

arasında doğrudan bir ilişki olduğuna inanmamaktadırlar. (Gilpin, 1987: 28–30)

Kısaca, liberaller ticari ve ekonomik ilişkilerin, devletlerarasındaki barışçı ilişkilerin kaynağı olduğuna inanmaktadırlar, çünkü ticaretin neden olduğu karşılıklı kar ve milli ekonomiler arasında artan bağımlılık ve dayanışma uluslararası işbirliğini zorlayıcı bir eğilim yaratacaktır. Liberal uluslararası ekonomi, uluslararası politikayı ılımlılaştıran bir etkiye sahip olacaktır, zira liberal uluslararası ekonomi karşılıklı çıkar ve statükonun devamı için zorlayıcı olacaktır. (Gilpin, 1987: 31)

Günümüzde ise liberal uluslararası ekonomi politiğin temel uğraşı, ekonomik aktörlerin ihtiyaç duydukları uluslararası serbest ticaret şartlarını inşa etmek ve buna uygun iktidar yapılanmasını ve uluslararası örgütlenmeyi sağlamaktır (Özdemir, 2007: 59). Ancak son yıllarda meydana gelen peş peşe krizler sebebiyle en fazla eleştiriye maruz kalan ekonomi politik yaklaşım olmayı sürdürecektir.

3. GLOBALİST EKONOMİ POLİTİK YAKLAŞIM

Ekonomi politiğe yön veren bir diğer yaklaşımda bağımlılık teorisi, merkez çevre yaklaşımı, Marksist teoriler, dünya sistemi yaklaşımı gibi konuları kapsayan globalist teorilerdir (Ayhan, 2006: 47). Viotti ve Kauppi özellikle bu ekonomi politik yaklaşımı, Marksist teori olarak adlandırmaktan kaçınmışlardır. Bunun sebebi ise globalist teorilere hem Marksist hem de Marksist olmayan yazarların katkısının çok fazla olmasıdır (Viotti-Kauppi, 1987: 399). Bu nedenle globalist ekonomi politik yaklaşım uygun görülmüştür.

Globalist ekonomi politiğin öncüsü olan Karl Marks'ın düşüncelerini etkileyen dönemin ekonomik ve sosyal yapısını bilmek, Marksizm'in ve sonrasında globalizmin hangi şartlarda oluştuğunu anlamak için daha iyi bir yoldur. Bu dönemin şartlarını Prof. E.K.Hunt oldukça çarpıcı bir şekilde resmetmiştir (Hunt, 2005: 101–104):

"Fabrikadaki kapsamlı işbölümü, çoğu işi, eğitimsiz bir kadının ve çocuğun da bir erkek kadar yapabileceği düzeyde rutin ve basit bir hale getirdi. Kadınlar ve çocuklar erkeklerden çok daha düşük ücretlerle kiralanabildiklerinden ve çoğu durumda yemeğe yetecek kadar kazanmak için bütün aile çalışmak zorunda kaldığından, kadınlar ve çocuklar yaygın olarak istihdam edildi. Birçok fabrika sahibi, erkeklerden daha kolay boyun eğdirebildiklerinden kadınları ve çocukları tercih etti. İtaatkâr kadının iyi kadın olduğuna ilişkin bu dönemdeki yaygın ideoloji, işverenleri için büyük bir destektir.

Çocuklar fabrikaya yedi yıl süreyle ya da 21 yaşa ulaşmalarına kadar süren çıraklık sözleşmeleriyle bağlandı. En korkunç koşullarda saatlerce çalışmanın karşılığında çocuklara neredeyse hiçbir şey verilmedi. Yoksulluk yasası yetkilileri fakir çocukları, "bir tarafta iplik fabrikatörleri diğer tarafta yoksulluk yasası yetkilileri arasında (...) çocukların (...) ticaret eşyası muamelesi gördüğü (...) düzenli pazarlıklara yol açan" sözleşmelerle bağlayabildiler. "50, 80 ya da 100 kişilik çocuk grupları sağlandı ve yıllarca hapis kaldıkları fabrikalara sığır gibi gönderildi."

Bu çocuklar en dayanılmaz köleliğe katlandılar. Kendilerine acıyabilecek herhangi bir kimseden tamamen yalıtıldılar ve böylece, temel kaygıları rekabetçi fabrikaların meydan okuması olan kapitalistlerin ya da onların kiralık yöneticilerinin insafına terk edildiler. Çocukların çalışma saatleri 14 ile 18 saat arasındaydı, ya da takatsizlikten devrilene dek çalışıyorlardı. Ustabaşlarına ödenen ücret çocukların ne kadar ürettiklerine bağlıydı ve bu yüzden ustabaşları çocukları acımasızca çok çalışmaya zorladı. Çoğu fabrikada çocukların ana (ve çoğu kez tek öğün) yemek için yirmi dakikası bile yoktu. "Özellikle uzun günün sonunda, tükenmiş çocukların işlerin başında uyukladığı zamanlarda, kazalar çok yaygındı. Kesilen parmak ya da çarklarda ezilen kol bacak hikâyeleri hiç bitmedi." (...)

Kadınlara da neredeyse aynı derecede kötü davranıldı. Fabrika işçiliği uzun süren, zahmetli ve monoton bir işti. Disiplin sertti. Fabrikada çalışmanın bedeli, çoğu kez işveren ve ustabaşının cinsel tacizine boyun eğmekti. Madenlerdeki kadınlar bele kadar soyunuk halde, erkeklerle çalışarak ve erkeklerin işini yaparak günde 14–16 saat arasında ter döktüler. Çocuk doğurmak için madenden çıkan kadınların doğumdan birkaç gün sonra madene döndüklerine ilişkin söylentiler vardı. Bu dönemde, kadınların

insanlık dışı ve inanılmayacak derecede eziyetli çalışma koşullarını anlatan öyküler yazıldı. Ve kuşkusuz çalışan erkeklerin durumu da, kadınların ve çocukların durumundan daha iyi değildi.

Kapitalist sanayileşme sırasında yaşam standartlarının değerlendirilmesine ilişkin bir başka önemli konu, o dönemde gerçekleşen hızlı kentleşmeydi. (...) Gecekondu mahalleleri arasında Glasgow'da bir bölge vardı ve bir yönetim komisyonu üyesinin raporuna göre burası,

15.000 ile 30.000 kişi arasında değişen bir nüfusu barındırıyordu. Bu bölge birçok dar sokaktan ve kare şeklinde meydanlardan oluşur ve her meydanın ortasında bir gübre yığını vardır. Bu yerlerin dış görünüşü iğrenç olsa da, içeride görülecek olan pislik ve sefaletle karşı yine de tamamen hazırlıksızdım. Gece ziyaret ettiğimiz bazı yatak odalarında, döşemeye uzanmış bir insan kitlesi bulduk. Çoğu kez bir araya sıkışmış, bazısı giyinik bazısı çıplak 15–20 kadın ve erkek vardı. Pek eşya yoktu ve bu deliklere ikametgâh görüntüsü veren sadece tüten ocaklardı. Hırsızlık ve fahişelik bu insanların ana geçim kaynağıydı.

Emekçilerin geleneksel yaşam biçimlerinin toptan yok olması ve yeni fabrika sisteminin katı disiplini, kentlerdeki acınacak yaşam koşullarıyla birlikte toplumsal, ekonomik ve siyasal huzursuzluk yarattı. 1811–13, 1815–17, 1819, 1826, 1829–35, 1838–42, 1843–44 ve 1846–48'de zincirleme bir tepki olarak, toplumsal kargaşalar, ayaklanma ve isyanlar oldu. Bu ayaklanmalar birçok bölgede tamamen kendiliğinden gelişti ve temel nedeni ekonomikti. 1816'da bir isyancının şöyle bağırdığı kaydedildi: "işte burada, yer ve gök arasındayım, öyleyse bana yardım et Tanrı. Eve böyle gitmektense ölürüm. Ekmek istiyorum ve ekmeğim olacak." 1845'te Colman isimli bir Amerikalı, Manchester'ın çalışan nüfusunun, "toplumun yüzünün her tarafındaki parçalarda kanamakta olan, perişan, aldatılmış, bunalmış, ezilmiş insan doğası" olduğunu söyledi.

Sanayi kapitalizminin, hızla genişleyen ekonominin meyvelerinden mahrum kapitalistlerin karlarını arttırmak için en aşağılayıcı ölçüsüzlüklere maruz kalan bir çalışan sınıfın müthiş acısı üzerinde yükseldiğinden kuşku duyulamaz."

Yukarıda bahsi geçen şartlar göz önüne alındığında, Marks ve Engels tarafından Komünist Manifesto'nun yayınlandığı yıl olan 1848 yılında meydana gelen 1848 devrimlerinin (her ne kadar "Komünist Manifesto"nun olaylara katkısı pek yoksa da) bütün Avrupa'yı derinden sarsmasının çokta beklenmeyen bir olay olmadığı daha net anlaşılmaktadır.

Globalist ekonomi politiğin asıl farklılığını anlamak için liberal ekonomi politiğin ve globalist ekonomi politiğin, ekonomi politiğe getirdikleri tanımlamalara bakmak yeterli olacaktır. Adam Smith'e göre ekonomi politik, halkı zenginleştirmek veya onları zenginleştirmek için gerekli şartları oluşturmak, devleti veya toplumu kamu hizmetlerine yetecek bir gelirle donatmak için uğraş veren bir bilimdir (Smith, 2006: 455). Nikitin'e göre ekonomi politik (2006: 21);

"İnsanlar arasındaki üretim ilişkilerini, üretim araçlarının mülkiyet şekillerini, üretim içinde bulunan farklı toplumsal grupların durumunu ve onlar arasında var olan ilişkiler ile maddi malların paylaşım biçimlerini tarihsel süreç içinde inceleyen bir bilimdir".

Bu tanımlamalardan da anlaşılabilceği gibi liberal ekonomi politik zenginlik ve refah üretimini odak noktası olarak belirlemişken, globalist ekonomi politik üretim ilişkilerinden ziyade bölüşüm ilişkilerini ön plana çıkartmıştır (Özdemir, 2007: 60,64).

Globalist yaklaşım, ekonomiyi alt yapı olarak ele almakta ve bu temelde dış politika dâhil diğer tüm faaliyetleri ekonomik ilişki ve üretim tarzına bağlı olarak meydana gelen üst yapılar olarak incelemektedir. Globalist yaklaşımın ekonomi politik içinde de bu denli önem kazanmasının sebebi de ekonomiye bu kadar büyük bir rol vermesinden ileri gelmektedir (Ayhan, 2006: 47).

Globalist ekonomi politiğin temel varsayımlarından birincisi, uluslararası sistemin temel yapısına atfedilen vurgudur. Daha sade bir dille, uluslararası sistemde meydana gelen olayları anlamak için büyük resme

odaklanmak gerekir. Yani temel analiz seviyesi olarak sistem seviyesini ele almaktadır (Viotti ve Kauppi, 1987: 9, 399–400).

İkinci önemli konu, uluslararası sistemi daha iyi anlamak için tarihsel perspektife yapılan vurgudur. Sistemin mevcut yapısı anlamak sadece onun evrimsel tarihini incelemekle mümkündür. Bu aşamada dikkat edilmesi gereken temel nokta ve sistemin karakteristiğini tanımlayan anahtar faktör kapitalizmdir (Viotti ve Kauppi, 1987: 9, 400).

Üçüncü önemli nokta ise globalist yaklaşımın analizinin odak noktalarından birisi olan “Hâkimiyet Mekanizması”dır (Mechanism of Domination). Şöyle ki kapitalist sistemden kar elde eden devletler, sınıflar ve kişilerin yararına ve diğerlerinin zararına işleyen süreci açıklamak için verilen uğraş başlıca çabadır (Viotti ve Kauppi, 1987: 9–10).

Dördüncü önemli varsayım ise, tarihsel evrimi, Dünya kapitalist sistemin işleyişini, üçüncü Dünya ülkelerinin geri kalmalarının sebeplerini ve modern Dünya sistemini açıklayan yegâne faktör ekonomidir (Viotti ve Kauppi, 1987: 10, 400).

Netice itibariyle, uluslararası alanda meydana gelen tüm değişiklikleri ekonomik temelde araştıran globalistler için, bir uluslararası ilişkiler disiplininin ziyade uluslararası ekonomi politik disiplininin söz etmek daha anlamlı olmaktadır (Ayhan, 2006: 49).

a. Marksist Ekonomi Politik Yaklaşım

Marksizm’in kurucuları Karl Marks (1818–1883) ve Friedrich Engels (1820–1892) diyalektik¹⁹ materyalizmin temel savunucusu olmuşlardır. Ancak Hegel’den farklı olarak Hegel’in atıfta bulunduğu manevi özü reddederek doğayı esas kabul etmişlerdir (Arı, 2006: 279). Marks ve Engels’e göre bugüne kadar var olmuş bütün toplumların tarihi tamamıyla bir

¹⁹ George Wilhelm Hegel tarafından ortaya atılan felsefi teoridir. Hegel’e göre, doğadaki çelişki tüm hareketin ve gelişimin kaynağıdır. Bu çelişki, “sonunda yeni bir güç doğuracak olan çarpışan güçler” anlamına gelen “diyalektik”tir. Var olan bir tez gelişebilmek için bir antiteze neden olur ve bu çarpışmadan bir sentez doğar, bu yeni sentez, tez haline gelir ve gelişim devam ettikçe bu süreç tekrarlanır. Diyalektik Materyalizm (Sprikin [web], 2009)

sınıf savaşları tarihidir (Marks ve Engels, 2003: 22) ve tüm toplum biçimleri de ezen ve ezilen sınıf karşıtlığı üzerine kurulmuştur (Marks ve Engels, 2003: 33).

Marks'ın temel varsayımı kapitalist sistemin kendi kendini yok edecek derecede kusurlu olduğudur. Zira kapitalizmde istikrar bulunmamaktadır. Marks'a göre kapitalist sistemin inişli çıkışlı doğası gereği sistemin nihai çöküşü kesinlikle kaçınılmazdır (Skousen, 2005: 153).

Marks ekonomik teorilerde, klasik iktisadın önde gelen isimlerinden David Ricardo'dan etkilenmiştir. Marks'ta Ricardo gibi, bir malın değerinin söz konusu malın üretimi için harcanan emek miktarı ile tespit edilebileceğini iddia etmiştir. Bir malın değeri onun için harcanan emekle tespit edildiği zamanda kar ve faizi "artık değer" olarak nitelendirmiştir. Bu takdirde de sermayedar tarafından elde edilen kar ve toprak sahibi tarafından edinilen faiz, emekçinin kazancından haksız yere alınan artık değerdir. Bu teorisini anlatmak için artık değer, sömürü oranı ve kar oranı kuramlarını ve bunlara ait formülleri oluşturmuştur (Skousen, 2005: 151–152). (Kapsam gereği bu formüllere burada yer verilmemiştir.)

Marks'a göre sermaye, donmuş emekten başka bir şey değildir zira üretken değildir. Ayrıca Marks, kapitalistlerin çalışma saatlerini arttırarak ve daha ucuz işgücü olan kadın ve çocukları da işe alarak kar oranlarını arttırdıklarını ve mevcut teknolojik gelişmelerinde durumu düzeltmekten ziyade kapitalistin yararına eğimi arttırdığını iddia etmiştir. Kapitalistin elde ettiği karı sürekli olarak biriktirmek eğiliminde olması sebebiyle sistemin kendi kendini imhaya sürükleyeceğini savunmuştur. Marks'ın kar oranı formülüne göre artan makine miktarı daha büyük sermayeye duyulan ihtiyacı arttırmakta ve özellikle küçük işletmeler için karı aşağıya çekmektedir, bu sebeple daha büyük üretim kapasitesine sahip fabrikalarda yoğunlaşma meydana gelecek ve bu sebeple küçük kapitalistler yok olacaktır. Uzun vadede serbest rekabet ortadan kalkacak ve tekelleşme meydana gelecektir (Skousen, 2005: 152–153).

Marks ve Engels'in bir diğ er varsayımı kapitalizmin (Say kanununun da temelini oluşturduğu) fazla üretim sebebiyle sürekli artan oranda genişleyen bir pazara ihtiyaç duyacağıdır. Bu sebeple yeryüzünün her yanına yayılacak, buralarda barınmak, yerleşmek ve bağlantılar kurmak zorunda kalacaktır. Neticede daha yaygın ve yıkıcı bunalımlara zemin hazırlayacaktır (Marks ve Engels, 2003: 28).

Kapitalizmin yaratmış olduğu bu olumsuzluklardan kurtulmak için gerçekleşmesi gereken en önemli devrim ise özel mülkiyetin (bilhassa burjuva mülkiyeti) kaldırılması ve özel mülkiyetin toplumsal mülkiyete dönüştürülmesidir. Bu kapsamda geleneksel aile yapılanmasının dahi kaldırılması gerekmektedir (Marks ve Engels, 2003: 39).

b. Emperyalizm Teorisi

Marks'ın, kapitalizmin doğası gereği tekelleşmeye neden olacağı ve dev monopoller²⁰, oligopoller²¹ ve tr stlerin²² oluşacağına ve serbest rekabetin ortadan kalkacağına dair öngörüsü bilhassa 1870'lerden itibaren batı kapitalizmine egemen olmasına rağmen, kapitalizmin kendi kendini yok edeceğine ve sonunda komünizmin hâkim olacağına dair öngörüsü bir türlü gerçekleşmemiştir. Bu durumun açıklaması ise Hobson ve Lenin tarafından "Emperyalizm Teorisi" ile yapılabilmiştir.

Emperyalizm teorisini ilk kez ortaya atan John A. Hobson (1858–1940) liberal bir iktisat ıdır. Hobson 1902 yılında yayınlanan "Imperialism: A Study" adlı çalışmasında kapitalist toplumun yüzleşmek zorunda kaldığı    önemli problem bulunduğunu belirtmiştir. Bunlar: aşırı üretim (overproduction), eksik tüketim (under consumption) ve aşırı tasarruf (oversavings) (Hobson [web], 1902). Bu sorunların yaşandığı kapitalist toplumlarda İngiltere  rneğinde olduğu gibi ülkeler üretim fazlalarını tüketmek, sermaye fazlasını aktarmak suretiyle yeni yatırım alanları

²⁰ Monopol: Piyasada bir malın tek bir üreticisi olma durumunu gösterir. Monopol piyasalarda rekabet yoktur.

²¹ Oligopol: Piyasada bir malın çok az sayıda firma tarafından üretilmesi durumudur. Oligopol piyasalarda eksik rekabet durumu söz konusudur. Örneğin "sigara".

²² Tr st: Eksik rekabet şartlarının sürdüğü oligopol özellikli bir sanayide firmaların üretim ve fiyat konularında açık bir biçimde anlaştıkları durumdur.

kazanmak için yeni koloniler edinmek zorunda kalmıştır. Bu şekilde dönemin ekonomik sorunlarından kurtulmak için kullanılan yöntem olarak emperyalizmi ve nedenlerini açıklamıştır. Hobson'a göre emperyalizm, emperyalist ülkenin halkından çok sanayiciler ve mali çevrelerce talep edilen bir durumdur. Emperyalizm uluslararası rekabetin ve çatışma riskinin artmasına sebep olmakta ve savaşların temel nedenlerinden birini teşkil etmektedir (Özen, 2007: 50). Hobson çalışmasında emperyalizmi, para hırsının şehveti ve kişisel çıkarlar tarafından empoze edilen ulusal hayatın ahlaksızlığı olarak tanımlamıştır (Hobson [web], 1902).

Hobson'dan sonra emperyalizm teorisini işleyen bir diğer isim V.İ. Lenin'dir (1870–1924). Lenin'e göre Marks, kapitalizmin teorik ve tarihsel analizini, diyalektik çerçeve içerisinde yapmış ve serbest rekabetin üretim yoğunlaşmasına neden olduğunu, sonuçta bu yoğunlaşma neticesinde de kapitalizmin tekelleşmeye (monopole) yol açtığını ispat etmiştir. Lenin'de bu konuda kendi çalışmalarını yapmış, özellikle Almanya ve ABD örneklerini incelemiştir. Lenin'in yaptığı incelemeler sonucunda ulaştığı sonuç şöyledir (Lenin, 2005: 38–42):

“(...) 1907 yılı itibariyle Almanya'daki 3.265.623 işletmenin 30.588'i yani yalnızca %0,9 büyük işletmedir. 14,4 milyon işçiden bunlara düşen 5,7 milyon işçidir, yani işçilerin %39,4'ü; buharlı makinelerin toplam 8,8 milyon beygir gücünden 6,6 milyonu, yani yüzde 75,3'ü; 1,5 milyon kilovat toplam elektrik enerjisinden 1,2 milyon kilovattı, yani yüzde 77,2'si bu büyük işletmeler tarafından kullanılmaktadır.

(...) ABD'de 1904'te 1 milyon Dolar ve üzeri yıllık üretime sahip 1900 büyük işletme vardı (yani toplam 216.180 işletmenin %0,9'u). Bu işletmelerde, 1,4 milyon işçi çalışıyordu (yani toplam 5,5 milyon işçinin %25,6'sı) ve toplam üretimleri 5,6 milyar Dolardı (yani toplam 14,8 milyar Doların %38'i). Beş yıl sonra, 1909 yılında bu rakamlar sırasıyla şöyleydi: 3.060 büyük işletme (268.491 işletmenin %1,1'i), 2 milyon işçi (yani 6,6 milyon işçinin %30,5'i), 9 milyar Dolarlık üretim (20 milyar 700 bin Dolar içinde %43,8).

(...) Buradan da görülüyor ki yoğunlaşma, gelişimin belli bir aşamasında kendiliğinden tekelleşmeye yol açmaktadır. Çünkü birkaç düzine dev işletme

kendi aralarında kolayca anlaşabilir ve öte yandan tam da işletmelerin ulaştığı devasa boyut, rekabeti zorlaştırır ve tekelleşme eğilimini doğurur. (...).

Lenin sanayiler bazında yaptığı incelemelerde de ülke içinde bir sanayi dalında tröstlerin/kartellerin üretim oranının %70-80'lere kadar ulaştığını tespit etmiştir (Lenin, 2005: 45). Mali sermaye (bankacılık) piyasalarında da benzer sonuçlara ulaşan Lenin'in vardığı sonuç, Marks'ın "Kapital"de öne sürdüğü varsayımların doruluğudur. Özellikle emperyalizm teorisi konusunda da Hobson'dan etkilenen Lenin benzer şekilde kapitalizmin fazla üretim ve yetersiz tüketim sebebiyle yayılım eğiliminde olduğunu ve bu nedenle de savaşa neden olduğunu belirtmiştir. Marks'ın "kapitalizmin yıkılacağı ve sonuçta komünizmin kurulacağı"na dair öngörüsünün gerçekleşmemesinin nedeninin de "Emperyalizm" olduğunu ifade etmiştir. Ve Lenin'e göre emperyalizm, kapitalizmin doğal gelişim seviyelerinden biri ve doğrudan devamı olarak meydana gelmiştir. Ekonomik anlamda da emperyalizmin temel özelliği olarak serbest rekabetin ortadan kalktığı ve tekeller ile tröstlerin/kartellerin oluştuğu bir süreçtir (Lenin, 2005:118).

Emperyalizmin tek bir tanımını yapmanın bazı özellikleri anlatmakta eksik kalacağını düşünen Lenin emperyalizmin genel özelliklerini içeren bir tanımlama yapmıştır. Buna göre (Lenin, 2005: 119):

"a) Üretim ve sermayenin yoğunlaşmasının, ekonomik yaşamda belirleyici rolü oynayan tekelleri yaratacak kadar yüksek bir gelişme aşamasına ulaşmış olması; b) Banka sermayesiyle sanayi sermayesinin iç içe geçip kaynaşması ve bu "mali sermaye" temelinde bir mali oligarşinin oluşması; c) Meta ihracından farklı olarak sermaye ihracının özellikle büyük bir anlam kazanması; d) Dünyayı kendi aralarında paylaşan uluslararası tekeldi kapitalist birliklerin oluşması; e) Yeryüzü topraklarının kapitalist büyük güçler arasında paylaşılmasının tamamlanması".

Kısaca bu tanımlı vermek gerekirse: "Emperyalizm; tekellerin ve mali sermaye egemenliğinin belirginleştiği, sermaye ihracının olağanüstü bir önem kazandığı, Dünyanın uluslararası tröstlerce paylaşılmasının başladığı ve

yeryüzü topraklarının en büyük kapitalist ülkeler arasında paylaşılmasının tamamlandığı bir gelişim aşamasındaki kapitalizmdir." (Lenin, 2005: 119)

Bu noktada Hobson'la Lenin'in emperyalizmi tanımlama konusundaki temel farklıları göze çarpmaktadır. Hobson emperyalizmi, kapitalizmin çarpık evrimi ulusal hayatın ahlaksızlığı olarak tanımlarken, Lenin'e göre kapitalizmin doğal uzantısıdır. Ayrıca Hobson'a göre emperyalizm kaçınılmaz bir sonuç değildir. Halkın alım gücü yükseltildiği takdirde bu sonuçtan uzaklaşılabilir. Ancak Lenin'e göre emperyalizm Marks'ında belirttiği doğal tekelleşme süreci de dikkate alındığında, kapitalizmin kaçınılmaz devamıdır (Lenin, 2005: 144). Ayrıca emperyalizmin kaçınılmazlığının yanında, emperyalist ülkelerin mücadelelerinden kaynaklanan çatışma ve savaşlarda kaçınılmazdır. Bunun için en güzel örnekte kuşkusuz "Birinci Dünya Savaşı"dır (Goldstein, 2005: 467).

c. Bağımlılık Teorisi

Çoğunluğunu Latin Amerikalı bilim adamlarının oluşturduğu bağımlılık teorisyenleri (dependency-dependistas), 1960'lı yılların ortalarında Latin Amerika Ekonomik Komisyonu (Economic Commission on Latin America – ECLA) ve Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (United Nations Conference on Trade and Development - UNCTAD) çatıları altında bir araya gelmişlerdir. Bağımlılık teorisyenlerinin öncelikli olarak ele aldıkları soru, az gelişmiş Latin Amerika ülkeleri ve 3'ncü Dünya ülkeleri neden beklendiği gibi gelişmemekte ve kalkınmamaktadır? (Viotti ve Kauppi, 1987: 406)

Bu soruya ilk yanıtı modernleşme kuramı yanlısı bilim adamları vermişlerdir. Talcaott Parsons, Daniel Lerner, Alex Inkeles, Everent Hagen, W.A. Lewis, Neil J. Smesler, David McClelland, B. Moore, Samuel Eisentadt ve Samuel Hungtington gibi çoğunluğu ABD'li olan modernleşme kuramı yanlılarına göre batılı olmayan toplumların az gelişmişliğinin sebepleri tamamen içseldir. Bu toplumların az gelişmiş olmalarının sebebi, bir türlü geçmişten ve geleneksel olanlardan kopamamaları, bilimsel ve teknolojik

gelişmeler ile sosyal yapılarda dönüşüm meydana gelmesi için gerekli iç dinamiklerden yoksun olmaları ve oluşan değişime karşı direnç gösterilmesidir. Modernistlere göre eğitim, kentleşme ve kitlesel medya konularında gerçekleştirilecek reformlar neticesinde azgelişmiş ülkeler, batı ile benzer değer ve normlara uyum sağlayabilir ve sonuçta batı gibi gelişebilirler (Çemrek, 2007: 163).

Geri kalmışlığın sebebini tamamen içsel dinamiklerde arayan modernistlere tepki olarak bağımlılık teorisi ortaya atılmıştır. Modernleşme kuramının aksine bağımlılık teorisi azgelişmiş ülkelerin geri kalmalarını dışsal sebeplere bağlamıştır. Bağımlılık teorisyenlerine göre azgelişmişlik fakirlik ve modern değerlerden yoksun olmanın bir sonucu değil tamamıyla ekonomik sömürünün bir sonucudur. Daha kısa bir ifadeyle bu durum gelişmiş ülkeler tarafından yaratılan tarihsel bir süreçtir. Bağımlılık teorisyenlerine göre kapitalist sistemin dinamiklerinden kaynaklanan durum sebebiyle bazı ülkelerin gelişmesi diğerlerinin geri kalması ile sonuçlanmaktadır (O'Brien ve Williams, 2004: 260).

Bu durumu en geniş çaplı araştıran yazarlardan biri olan Paul A. Baran'ın, gelişmenin tek taraflılığıyla ilgili araştırmaları neticesinde vardığı sonuç şöyledir (Baran, 2007: 177):

"(...) Son bir ya da iki yüzyıldır azgelişmiş ülkelerin durumlarında kayda değer bir değişiklik de olmamıştır; bazı az gelişmiş ülkelerde durum, son yüzyıl içinde büsbütün kötüleşmiştir üstelik. Bu dönem boyunca gelişmiş ülkelerin hayat standartları adam akıllı yükseldiği için, "Dünya ülkeleri arasında kişi başına gelir dağılımı, eşitliğe doğru gitmek şöyle dursun, gittikçe daha eşitsiz duruma gelmiştir. "

Bunun başlıca sebeplerinden biri batı Avrupa'da yaşanan sermaye birikimidir. Hemen hemen her ülkede sermaye birikimi yaşanıyor olmasına rağmen batı Avrupa'daki fark özellikle deniz ticareti ile yaşanan ve sonrasında yağmacılığa varan vahşi çabalar neticesinde oluşan aşırı sermaye birikimi ve bu durumun devamı için sahip olunan motivasyondur (Baran, 2007: 180).

Ayrıca gerçekleşen bu yağmanın bir ikinci etkisi de yağmalanan ülkelerin ellerindeki birikime el konulmasının yanında daha sonraki süreçte yaratılan artı değerlerde sadece Avrupa ülkelerinin zenginleşmesinin temeli olmuştur (Baran, 2007: 185).

Bu yağma sürecine Baran'ın verdiği en çarpıcı örnek Hindistan'dır. İngiliz kapitalizminin en yoğun olduğu dönemlerden biri olan Plassey ve Waterloo tarihleri arasındaki süreçte, Hindistan'dan zorla alınıp İngiltere'ye getirilen servetin 500.000.000 sterlin ile 1.000.000.000 sterlin arasında olduğunu belirtmiştir. Bu rakamın büyüklüğünü kıyaslamak içinde, 19'uncu yüzyıl sonunda Hindistan da iş yapan bütün şirketlerin toplam sermayesi sadece 36.000.000 sterlin'e eşit olduğunu belirtmiştir (Baran, 2007: 187).

Bağımlılık teorisinin önde gelen isimlerinden bir diğeri Andre Gunder Frank'dır. Frank'e göre azgelişmişlik, kapitalist sistemin bir sonucudur ve kapitalist ülkelerin kolonileştirme politikaları neticesinde, Baran'ın da belirttiği gibi, bazı ülkeler gelişirken diğerlerinin geri kalmasına neden olmuştur. Uygulanan emperyalist politikalar neticesinde artı değer sürekli olarak azgelişmiş ülkelere doğru gerçekleşmektedir. Bu ilişki ağını bir metropol-uydu ilişkisi olarak değerlendiren Frank, azgelişmiş ülkelerin gelişiminin ancak merkez durumunda bulunan ülkelerle bağın kopartılmasıyla mümkün olacağını belirtmiştir. Bu noktada başta Frank, Baran, Samir Amin olmak üzere hemen hemen tüm bağımlılık yaklaşımını benimsemiş bilim adamlarının ortak görüşü, azgelişmiş ülkelerin merkez ülkelerle bağlarını kopartmadığı sürece gelişemeyeceğini, ancak böyle bir durumda gelişmenin sağlanabileceğidir (Arı, 2006: 305–308).

Az gelişmiş ülkelerin ekonomileri üzerine araştırmalar yapan ECLA ve UNCTAD üyeleri, azgelişmiş ülkelerin ihracat yaptığı ürünlerin çoğunlukla bir veya iki çeşit tarım ya da maden ürünü olan ham madde türleri olduğunu tespit etmişlerdir. Azgelişmiş ülkelerin ihtiyaç duyduğu tüketim mallarının büyük bir çoğunluğunu ise gelişmiş ülkelere ithal edilmektedir. Gelişmiş ülkeler lehine olan dış ticaret bir de ekonomik krizlerin yaşandığı dönemlerde zaten belirgin bir talep artışı olmayan hammaddeye olan ihtiyacı daha da

azaltmakta, neticede dış ticareti sadece hammadde satışına bağlı olan az gelişmiş ülke için kriz daha derin ve acı sonuçlara sebep olmaktadır. Bütün bu sorunları aşmanın en kolay yöntemi ise devlet tarafından yönlendirilen ekonomi ve merkez ülkenin güdümünden kurtarılmış dış ticarettir (Viotti ve Kauppi, 1987: 407).

Emperyalizm ve sömürü gibi kavramlara yaptığı atıflarla Marksist kuramdan etkilendiğini açıkça gösterse de Marksist kuramdan ayrıldığı temel noktalar bulunmaktadır. Öncelikli olarak ECLA üyesi yazarlar, üretim ilişkilerinde ve mülkiyet ilişkilerinde köklü değişiklikler gerçekleştirmek yerine herkes tarafından katlanılır bir hale getirmeyi amaç edinmişlerdir. Benzer şekilde sosyalist devrim yerine de ithal ikamesi üretim modelleri önererek çevresel kapitalizme ve içsel sermaye birikimine önem vermişlerdir (Özdemir, 2007: 71).

ç. Dünya Sistemi Yaklaşımı

Dünya sistemi yaklaşımının en önemli temsilcisi Immanuel Wallerstein'dır. Dünya sistemi yaklaşımının bağımlılık okulundan belirgin farklılıkları vardır. Öncelikli olarak bu yaklaşım sadece Üçüncü Dünya Ülkelerinin gelişmesi konusuyla değil aynı zamanda tüm Dünyadaki bölgelerin ekonomik, politik ve sosyal gelişimini de anlamaya çalışmaktadır. (Viotti ve Kauppi, 1987: 410) ikincil olarak, yapmış olduğu incelemeyi küresel sistemin tarihsel perspektifi içerisinde gerçekleştirmektedir. Yani Wallerstein'a göre kapitalizmin şu anki durumunu anlayabilmek için, Dünyanın ekonomik, politik ve sosyal gelişim sürecini tarihsel süreç içinde anlamak gerekir (Viotti ve Kauppi, 1987: 410–411).

Wallerstein'a göre kapitalizm, işçinin ürettiği artı değere kapitalist tarafından el konulmasından başlamak üzere, tüm Dünyada üretilen artı değere de merkez ülkelerce el konulmasını ifade eder. Böylece kapitalizmin sürekli genişleyen yapısı açıklanabilmektedir. Üretilen tüm artı değerın çevre ülkelerden merkez ülkelere aktarılması ile devamlı genişleyen kapitalizmin sermaye birikimi sürekli hale gelir (Arı, 2006: 313–314).

Wallerstein, azgelişmişliğin açıklanmasında bağımlılık okulunun varsayımlarından faydalanmasına rağmen, bağımlılık okulunun açıklamakta güçlük çektiği gelişmekte olan ülkeleri kendisinin geliştirdiği “yarı çevre” kavramıyla açıklamıştır. Buna göre yarı çevre ülkeler, çevre ülkelere oranla daha fazla sermaye yoğunluklu endüstrilere sahiptirler ve daha bağımsızdırlar (Özdemir, 2007: 77–78). Zaman içerisinde çevre ülkeler, yarı çevre ve hatta merkez ülke konumuna gelebilirler tıpkı Kuzey Amerika örneğinde olduğu gibi. 16’ncı yüzyıl İspanya’sında olduğu gibi sermaye birikimde geri kalan merkez ülkelerse yarı çevre ülke konumuna gelebilirler (Goldstein, 2005: 468). Yani Wallerstein sabit bir merkez-yarı çevre ve çevre ülkeler formundan ziyade geçişken bir kapitalist sistem modeli çizmektedir. Ve bu sistem içerisinde ülkelerin konumunu, ne kadar artı değeri kendilerine çekebildikleri belirlemektedir.

d. Değerlendirme

Zenginlik, refah üretimi ve üretim ilişkileri üzerine odaklanan liberal ekonomi politiğin aksine globalist ekonomi politik, bölüşüm ilişkilerini ön plana çıkartmıştır (Özdemir, 2007: 60,64).

Globalist yaklaşıma göre, tarih boyunca var olmuş tüm uygarlıklarda ekonomi, politika, kanunlar, din, eğitim hep birbirine bağlı olarak gelişmiş ve her birinin yaşama nedeni bir diğerine bağlı olmuştur. Bu güçler içerisinde de ekonomi temel direk olmuştur. Bir toplumda belirli bir anda hüküm süren üretim biçimi toplumun yaşam biçimini belirler, toplumun yaşam biçimi de toplumda yaşayan insanların düşünce biçimlerini, bilinçlerini ve varlıklarını belirler (Huberman, 1997: 48–49).

Bu sebeple, globalist yaklaşım ekonomiyi alt yapı olarak ele almakta ve bu temelde dış politika dâhil diğer tüm faaliyetleri ekonomik ilişki ve üretim tarzına bağlı olarak inşa edilen üst yapılar olarak incelemektedir (Ayhan, 2006: 47).

Globalist ekonomi politiğin temel varsayımları (Viotti ve Kauppi, 1987: 9–10, 400);

- Temel analiz seviyesi olarak sistem seviyesini ele almaktadır.
- Sistemin mevcut yapısı anlamak sadece onun evrimsel tarihini incelemekle mümkündür.
- Analizin odak noktalarından birisi "Hâkimiyet Mekanizması"dır.
- Tarihsel evrimi, Dünya kapitalist sistemin işleyişini, üçüncü Dünya ülkelerinin geri kalmalarının sebeplerini ve modern Dünya sistemini açıklayan yegâne faktör ekonomidir.

Sonuçta, uluslararası alanda meydana gelen tüm değişiklikleri ekonomik temelde araştıran globalistler için, bir uluslararası ilişkiler disiplininin ziyade uluslararası ekonomi politik disiplini daha gerçekçi olmaktadır (Ayhan, 2006: 49).

Bilhassa 2008 yılının üçüncü çeyreğinde kendini iyice hissettiren uluslararası ekonomik kriz, son yirmi yıldır tartışmasız bir biçimde ağırlığını hissettiren liberalizmin tahtının sarsılmasına ve globalist teorilerin yeniden güncellik kazanmasına neden olmuştur. Özellikle liberal Dünyada sık aralıklarla yaşanan ekonomik krizler, kapitalizmin kendi doğasında kriz ve bunalımı beslediğini iddia eden Marks'ın teorilerinin yeniden incelenmesine ve kapitalist sistemin daha çok sorgulanmasına ortam yaratmıştır.

4. DEVLET MERKEZLİ EKONOMİ POLİTİK YAKLAŞIM

Modern çağın başlarında devlet adamlarının uygulamalarından geliştirilen "ekonomik milliyetçilik" ya da "devlet merkezli ekonomi politik" politikanın ekonomik faaliyetler üzerinde etkin olduğunu varsaymaktadır. Devlet inşası ve ekonominin devletin ulusal çıkarlarına tabi olduğunu savunan bir doktrin olarak ekonomik milliyetçilik, ekonomik ilişkilerin politik faktörler tarafından belirlendiğini savunmaktadır (Gilpin, 1987: 26).

Ekonomik milliyetçilik, ulusal çıkarların korunması ve milli hedeflerin ele geçirilebilmesi maksadıyla devletin ekonomik alanda bağımsız bir aktör olarak faaliyetlerde bulunduğunu veya bulunması gerektiğine inanır (Ataman, 2007: 108).

Uluslararası ilişkiler disiplininin realist felsefesinden etkilenen ekonomik milliyetçiliğe göre devletler, güç ve refah için mücadele ederler ve bu sebeple uluslararası sistem rekabetçi ve çatışmacıdır (Ataman, 2007: 109). Milli güç için ekonomik kaynaklara ihtiyaç duyulması sebebiyle, her çatışma aynı zamanda hem politik hem de ekonomiktir, bu yüzden devletler en azından uzun vadede, milli güç ve refahı birlikte yürütmek zorundadır (Gilpin, 1987: 32).

Geride bıraktığımız birkaç yüzyıl içinde bir takım değişimler geçiren ekonomik milliyetçilik, merkantilizm, devletçilik, korumacılık, Alman tarih okulu ve son dönemlerde yeni korumacılık isimleriyle de anılmaktadır. Ancak bu süreç boyunca ekonomik milliyetçilik, bir bütün olarak ekonomik ya da politik bir sistematik ortaya koymaktan ziyade belirli konu ve davranış şekillerini ifade etmiştir. 16'ncı yüzyılda gerçekleştirilen ticaret devriminden sonra ticari merkantilizm olarak doğan ekonomik milliyetçilik, 19'uncu yüzyıldaki sanayi devrimiyle birlikte sanayici merkantilist, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra refah devleti ve ulusal refah kavramlarıyla birlikte anılmıştır (Gilpin, 1987: 31–34). Soğuk Savaş'tan sonrasında ise gelişmiş teknoloji sahibi olmak ve stratejik alanlarda ekonomik kontrolü ele geçirmek için mücadele etmek ekonomik milliyetçiliğin başlıca hedefi olmuştur.

a. Merkantilizm

Merkantilizm, ithalatı sınırlayıp ihracatı teşvik ederek ülkeyi zenginleştirmeyi hedefleyen ekonomi politik sistemi açıklamak için ilk defa Adam Smith tarafından "Milletlerin Zenginliği" adlı eserde kullanılan bir terimdir. Müreffeh ve güçlü bir devlet oluşturmak amacıyla uygulanan merkantilist politikaların hedefi, dış ödemeler dengesinin her zaman fazla vermesini sağlamak ve bu süreç içinde de zenginliğin en belirgin göstergesi olan altın ve gümüşü ülke sınırları içinde biriktirmektir (LaHaye [web], 2008).

16 ile 19'uncu yüzyıllar arasında etkin olarak hüküm süren merkantilist düşüncenin geliştiği toplumsal şartlar ve ekonomik ortamı anlamak önemlidir.

Ortaçağ Avrupa'sının temel sosyal organizasyon yapısı "Feodalite"dir. Feodal yapının esasında ise, bir ülke her ne kadar tek bir kral tarafından yönetiliyor olsa da hiyerarşik olarak kralla birlikte yönetimde söz sahibi olan birçok kademe mevcuttur. Bunların en başından ise evrensel organizasyon yapısı, Tanrı'dan aldığı mutlak güç ve sahip olduğu geniş topraklar sebebiyle, kilise gelmektedir. Bu arada da toprak sahibi senyörler, kralın altında hiyerarşik diğer yönetim kademelerini teşkil etmektedir. Çalışan ve üreten tek sınıf olarak serflerin ürettiği her üründen önce toprak sahipleri, sonra kral ve kilise paylarına düşen tüm vergi ya da artı değere el koymaktadır (Çetin, 2002: 81-82).

İlk olarak Haçlı Seferleri ile birlikte bankacılık sisteminin temelleri atılmış, bu sayede belirli kişi ve grupların elindeki sermaye birikimi giderek artmıştır. Başlangıçta Hristiyan inanç sistemiyle çelişkili bir durum ortaya çıksa da bir süre sonra faiz dahi kötü karşılanmamaya başlamıştır (Erim, 2007: 12).

Özellikle pusulanın icadı, denizciliğin gelişmesinde en önemli mihenk taşlarından birini teşkil etmiştir. Pusulanın icadı ile birlikte denizciler sadece kıyı şeridini takip etme zorunluluğundan kurtulmuş ve açık denizlerde yol alma imkânı bulmuştur. Denizciliğin gelişmesine paralel olarak gelişen deniz ticareti ile birlikte Avrupa'da Venedik, Floransa ve Antwerp gibi tüccar şehirlerin yıldızı parlamaya başlamıştır (Erim, 2007: 11).

Kentlerin gelişimi, pazarların ve ticari ilişkilerin gelişmesinde önemli rol oynamış bu vesileyle kent hayatı cazip hale gelirken kentlerdeki hayat şartları da önemli ölçüde düzelme göstermiştir. Bu tarihten itibaren şehir nüfuslarında büyük ölçekli artışlar meydana gelmiş, bu ise şehirlerde feodal kültürün yerini burjuva kültürüne bırakmasına neden olmuştur. Yaşanan dönüşüm sürecinde burjuva, feodal kültürün temel yapı taşları olan toprak sahipleri ve kiliseyle mücadeleye başlamıştır. Bu süreç zarfında kiliseyle mücadelenin temelini "rasyonalizm" oluştururken, toprak sahipleri ile mücadelenin esasını da "özgürlük" düşüncesi teşkil etmiştir. Burjuvanın kiliseye ve toprak sahiplerine karşı yürüttüğü mücadelede, kral burjuvanın

yanında yer alarak kendi otoritesini zayıflatan ve kendisine karşı bir alternatif teşkil eden bu çok başlı yapıyı sonlandırmak gayreti içinde olmuştur. Nihai olarak, burjuvazi ve kralın zaferiyle sonuçlanan mücadele ile merkezi yönetimin güçlenmesi ve burjuvanın yeni toplumsal yapı içinde yerini almasıyla merkantilizmin siyasal sistem içerisinde hâkimiyeti kesinlik kazanmıştır (Torun, 2003: 184–186).

Merkantilizm için bir diğer dönüm noktası kuşkusuz Amerika Kıtasının keşfidir. 16'ncı yüzyılda Amerika Kıtasının keşfiyle birlikte Avrupa'ya bol miktarda altın ve gümüş akmaya başlamıştır. Bilhassa Avrupa'da kıt olan altın ve gümüş madeni bu tarihten sonra tam tersi bir görünüme bürünmüştür. Hatta öyle ki, Avrupa'ya gelen bol miktardaki altın ve gümüş sebebiyle oluşan enflasyonist ortamda fiyatlar sürekli artma eğilimine girmiştir. Yaşanan enflasyonist ortam özellikle tüccarların daha fazla kazanmasına sebep olurken sermaye yoğunlaşmasını sağlayan temel faktör olmuştur (Erim, 2007: 11).

Merkantilist anlayışın hâkim olduğu 1500–1800 arası yıllar, tarihte devletlerarası çatışmaların hem çok sık hem de uzun süreli olması bakımından eşine bir daha rastlanılmayan bir dönemdir (LaHaye [web], 2008). Bu süreçte savaşların en belirgin özelliği ise hem gelişen askeri teknolojiye ayak uydurmak için harcanan paralar hem de profesyonel askerlik uygulaması sebebiyle ordu bulundurma maliyetlerinin yüksek olması sebebiyle ekonomik anlamda daha güçlü olanın kazandığı bir dönemdir (Yalçinkaya, 2008: 155–157).

Bu döneme has olarak uzun süren ve sık aralıklarla girilen savaşların maliyetlerini karşılamak her devlet için oldukça önemli olmuştur. Bu maliyetleri en kolay karşılama yöntemi ise ticaretle uğraşan burjuva ile yapılan ittifaktır. Burjuva ödediği vergilerle ordunun maliyetlerini karşılarlarken devletin elinde bulundurduğu güçlü ordu ve donanma, devletin güvenliğinin teminatı olması yanında, burjuvanın güvenle ticaret yapabilmesini ve rekabetin arttığı ortamda da burjuvanın çıkarlarını koruması açısından önemlidir (LaHaye [web], 2008).

Merkantilist dönemin ticaret politikalarında, devlet ithalata getirdiği yüksek vergiler, kotalar ve yasaklarla yerel sanayiye ve üreticiyi daima korumuştur. Yine aynı dönemde, servetin en belirgin göstergesi olan altın ve gümüşün, üretim araçlarının ve usta işçilerin ihracatı ve yurt dışına çıkışı yasaklanmış ancak bunların ithali için her türlü çaba sarf edilmiştir. Bu dönemde en bariz uygulamalardan birisine İngiltere’de rastlamaktayız. Sadece ithalatın sınırlandırılması değil bu dönemde çıkartılan yasalarla gerek İngiltere’ye yapılacak ithalatta gerekse İngiliz Kolonileri ile yapılacak ticarete taşınacak malzemenin İngiliz bandıralı gemilerle nakledilmesi zorunlu hale getirilmiştir (LaHaye [web], 2008).

Merkantilizmin temel ilkeleri şu şekilde özetlenebilir:

- Zenginliğin temel ölçüsü sahip olunan para yani altın ve gümüş miktarıdır. Yurt içindeki altın ve gümüşü arttırmanın yolu ise dış ticarettir.
- Zenginliğin sabit olması sebebiyle bir ülkenin zenginleşmesi ancak bir başkasının fakirleşmesiyle orantılı olarak gerçekleşebilir.
- Ülkelerin zenginliği ancak dış ticaret fazlası vermek suretiyle arttırılabilir.
- Nüfus artışı önemlidir. Zira nüfus artışıyla birlikte artan emek miktarı sebebiyle maliyetler düşer ve bu da ihracatı artırır.
- Dış ticaret fazlası vermek için mamul mal ithalatı yasaklanmalı ve hammadde ithalatı kolaylaştırılmalıdır.
- Devlet gümrük tarifeleri ve kotalarla doğrudan ekonomiye müdahale etmelidir.
- Altın ve gümüş gibi değerli madenlerin yurt dışından getirilebilmesi için ticaret dışında sömürgecilik ve korsanlık yöntemleriyle de, zorla da olsa bu madenlere sahip olunmalıdır (Skousen, 2003: 15; Erim, 2007: 13–14; Kılıç, 2006: 42–43).

Hangi dönemde hangi ülkede ve hangi şartlarda olursa olsun tüm merkantilistlerin takip ettiği politikalar ana hatlarıyla şöyledir:

- Refah, güvenlik için ihtiyaç duyulan güce tümüyle imkân sağlar,

- Güç, refahın kazanımı ve sürdürülmesi için gerekli ve değerlidir,
- Güç ve refah, milli politikaların ulaşacağı nihai hedeflerdir,
- Bu hedefler arasında uzun vadeli uyum mevcuttur (Gilpin, 1987: 32).

Bu dönemde Avrupa'da merkantilizmin ana hatları aynı olsa da uygulama da farklılıklar göstermektedir. İngiliz-Hollanda merkantilizminin temelinde tüccar sınıfı marifetiyle sanayileşmenin gelişmesi ve özel teşebbüsün teşvik edilmesi yatmaktadır (Erim, 2007: 14). Ancak İngiltere, ticaret yapmanın yanında ticaret vasıtalarının ve ticaret yollarının kontrolünün sağlanmasının da önemli olduğunu keşfetmiş, özellikle Cromwell zamanında çıkartılan yasalarla uluslararası piyasada tekel olma imkânı kazanmıştır (Kılıç, 2006: 44).

Fransa'da, merkantilist politikaların resmi ideoloji haline gelmesi bu dönemde maliye bakanı olarak görev yapan Jean Baptiste Colbert sayesinde olmuştur. Bu sebeple Fransız merkantilizmine Colbertism adı verilmiştir. İngiliz merkantilizmiyle arasındaki en önemli fark ise İngiltere'de merkantilizm burjuva tarafından yönlendirilirken ve her geçen gün liberalizme doğru yol alırken Fransız merkantilizmi resmi devlet görevlileri tarafından uygulanmış ve kurumsal hale gelmiştir (Güngör [web], 2008: 3–4).

Kameralizm olarak adlandırılan Alman merkantilizmi ise, her ne kadar ticari ilişkiler konusunda merkantilizmin temel ilkelerinde bir sapma göstermese de, temel uğraş alanı yurt içi tarım ve sanayinin geliştirilmesi olmuştur (Güngör [web], 2008: 4).

İtalyan-İspanyol merkantilizmi ya da "külçeci merkantilizm" olarak ta anılan uygulamanın temelinde, altın ve gümüş gibi madenlerinin başta sömürgeler olmak üzere yurt dışından getirilerek zenginleşmenin sağlanması yatar (Kılıç, 2006: 47).

Aslında merkantilizmin 1800 yılından sonra uygulanmadığını ya da geçerliliğini yitirdiğini iddia etmek oldukça güçtür. Liberalizmin merkantilist

anlayışı sonlandırdığı, "Laissez-Faire"ın tüm Avrupa'da etkin olduğu 19'uncu yüzyıl sonunda ve hatta 20'nci yüzyılın başında liberalizmin en ileri olduğu ülke olan İngiltere'de Doğu Hindistan Şirketi devlet tarafından korunmuş ve güçlendirilmiştir (LaHaye [web], 2008).

Nihayetinde milli ve güçlü devleti temel alan, kıymetli madenlere sahip olmayı savunan ve pozitif getiri sağlayan dış ticareti merkeze taşıyan anlayış, merkantilizmin üzerine bina edildiği temellerdir. Belirlenen hedefleri ele geçirmek için güçlü bir ordu ve donanma ticari kapitalizmin yani merkantilizmin en temel ihtiyaçlarıdır. Bu sayede ticaret yolları kontrol altında tutulurken rakiplere karşı ön alma imkânı kazanılmış olacaktır.

b. Devletçi Yaklaşım

Ekonomi politik teorilerden bir diğeri olan devletçi yaklaşım, uluslararası ilişkilerde devleti temel alan realist yaklaşımın başlıca varsayımlarını esas almaktadır. Bu noktada realizmin prensiplerini hatırlamakta fayda var.

Realizmin başlıca varsayımına göre uluslararası ortam anarşi ortamıdır. Her devlet kendi şahsi çıkarını elde etmek için çaba göstermektedir. Uluslararası ortamda bir üst otorite olmaması sebebiyle yaşanan bu ortam anarşi ortamı olarak adlandırılmaktadır. Bir diğer varsayımı ise devletler de rasyonel bireyler gibi hareket ederler. Mevcut uluslararası ortamın çatışmacı yapısı sebebiyle devletin başlıca hedefi gücünü arttırmaktır. Bu sebeple devletin yürüttüğü bütün faaliyetlerin sonucunda daha güçlü olma isteği yatmaktadır (Bozdağlıoğlu, 2007b: 140–142).

Realist yaklaşımın temel varsayımlarında olduğu gibi devletçi yaklaşımda uluslararası ortamı anarşi ortamı ve çatışmacı olarak tanımlamakta, bu ortam içinde devletin başlıca mücadelesinin daha fazla güç elde etmek olduğunu varsaymaktadır. Bunun içinde devletin bağımsız ekonomik faaliyetlerde bulunması gerektiği ve ekonominin devlet tarafından yönlendirilmesi gerektiğini iddia etmektedir (Ataman, 2007: 114).

Devlet toplumun en organize olmuş hali olması itibariyle bütün toplum adına hareket eder ve kendisine yönelik tüm iç ve dış tehditlere ve baskılara karşı koyma yetisine sahiptir, bu sebeple ekonomik gelişmenin temel direği devletin ta kendisidir (Ataman, 2007: 115).

Bilhassa son dönemde yaşanan küresel mali krizle birlikte devletin, ekonominin temel aktörlerinden biri olduğu daha geniş kitleler tarafından kabul edilmektedir. Özellikle krizin getirdiği sonuçların azaltılması ve tedavisi için ihtiyaç duyulan temel kurum devlettir. Aslında liberallerde dahi, piyasaların kendi kendini düzeltebilmesine olan inanç derinden sarsılmıştır. Doğal olarak devletten beklenen görevler arasına ekonomiyi düzenleme görevi de dâhil edilmiştir. Krizle birlikte, kapitalizmi sürekli sorgulayan Marksist teorilerin olduğu gibi devlet merkezli yaklaşımların da kabul edilirliliği artmıştır.

c. Korumacı Yaklaşım

Korumacı yaklaşımın özünde uluslararası ticarete sınırlama getirilmesi yatmaktadır. Bu sınırlamaların gerekçeleri her defasında ve her ülkeye karşı farklı sebeplerle ortaya çıksa da genel olarak altı ana başlıkta toplanabilir.

Ulusal Güvenlik; ulusal güvenliğin temelinde, her hangi bir malda her ne pahasına olursa olsun dışa bağımlılığın engellenmesi esastır. Bilhassa ulusal savunma ihtiyaçları sebebiyle ihtiyaç duyulacak ürünlerin yurt içinde üretilmesi, dışa bağımlılığın ortadan kaldırılması ve savunma sanayi tarafından üretilen malların ihracatının yasaklanması başlıca önemli konulardır (Parasız ve Özer, 2005: 504). Bu konu ile ilgili 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında yaşanan ABD ambargosu konuyu açıklamak için en güzel örnektir.

Ekonomik Politikaların Kontrolü; yabancı aktörlerin ve bilhassa uluslararası ekonomik aktörlerin ülke ekonomisinde ve siyasetinde etkin olmalarını engellemek maksadıyla ekonomik politikalar üzerinde devletin tam kontrolünün sağlanması zorunludur. Aksi takdirde uluslararası ortamda,

devlet olarak bağımsız dış politika izlemek imkânsız hale gelebilir (Ataman, 2007: 118). Bu konuyla ilgili olarak Osmanlı İmparatorluğunun Düyun-ü Umumiye idaresinin uygulamaya geçmesinden sonraki durumu ve Türkiye Cumhuriyetinin borçlanma sebebiyle İMF ile yapmış olduğu antlaşmalar sonrasındaki durumu en güzel örnekleri teşkil etmektedir.

Bebek Sanayiler; ithalat yapılan sektörlerde, ülke içinde yeni sanayi yatırımlarının yapılması ve geliştirilmesi zorlaşmakta ve zaman zaman imkânsız hale gelmektedir. Yeni yatırımların bilhassa başlangıçta ki yüksek maliyetleri bebek sanayilerin gelişmesini engellemektedir. Bu sebeple devlet bebek sanayileri gelişip olgunlaşınca kadar dışa karşı korumalıdır (Parasız ve Özer, 2005: 505).

İstihdamın Korunması; korumacı yaklaşımın ulusal güvenlikten sonra üzerinde en çok durduğu konulardan bir diğeri de istihdamın korunması ya da işsizliğin engellenmesidir. Aslında devleti ekonomik uygulamaların en çok içine çeken konularında başında gelmektedir. Yerli sanayinin korunmasıyla ülke içinde istihdam artacaktır. Yerli sanayi korunarak ithal mallara karşı yerli üreticiye avantaj sağlanacak, tüketiciye daha uygun fiyatlarla arz edilecek olan ürünün tüketimi artarak yurt içi üretimin artması sağlanacak. Bu sayede istihdam artarak işsizlik engellenecektir (Ataman, 2007: 118).

İhracat Sübvansiyonları; bir ülkede ihracat yapan bir firma sübvansiyon²³ edildiği takdirde üretici firma fiyat avantajına sahip olacaktır. İhracat yaptığı ülkede yerli üreticiye karşı fiyat avantajını elinde bulunduran firma yerli sanayi ile girdiği haksız rekabet neticesinde yerli üreticiye büyük zararlar verebilir, yurt içi istihdamı olumsuz etkileyebilir ve uzun vadede dışa bağımlılığa neden olabilir. Bu sebeple ticaretin sınırlandırılması ve bunun kontrolünün devlet tarafından yapılabilmesi önemlidir (Parasız ve Özer, 2005: 506).

²³ Sübvansiyon: Devlet desteği.

Dış Ticaret Fazlası; merkantilizmin de en önemli varsayımlarından biridir. Buna göre bir ülkenin ekonomik olarak güçlenmesinin başlıca yolu dış ticaret fazlası vermekten geçmektedir. Bu sayede sermaye birikimi sağlanır, ülke ekonomik olarak güçlenir ve uzun vadede gücünü muhafaza edebilir (Ataman, 2007: 120).

Korumacı yaklaşımın başlıca araçları şunlardır; gümrük tarifelerini arttırma, yurt içi üreticileri vergiden muaf tutma, kota²⁴ uygulamaları, ambargo uygulama, gönüllü ihracat kısıtlamaları, lisans verme sınırlamaları ve ürün standardı getirme (Ataman, 2007: 117; Parasız ve Özer, 2005: 506–510).

ç. Alman Tarih Okulu

Almanya'da ortaya çıkan bilimsel akımın başlıca kabulü, bilgi ve değer yargıları değişkendir. Şöyle ki, tarihte belirli bir zaman diliminde doğru kabul edilen bilgiler, hukuk ve ahlak kuralları, yaşanan zaman diliminin kendine has özelliklerini taşıyor olması sebebiyle dönemi için geçerlidir. Bu sebeple doğa bilimlerindeki gibi tek ve mutlak bir doğruluktan söz etmek mümkün değildir (Altınkaynak [web], 2008).

Alman tarih okulunun başlıca özellikleri şunlardır (Erim, 2007: 96):

- Toplumun ve ona ait kurumların yaşanan zamana ve coğrafyaya bağlı olarak değişiklik göstermesi sebebiyle ekonominin de değişmez kanunları olduğunu reddeder.
- Klasik iktisatçıların başlıca varsayımlarından biri olan kişisel çıkar ile toplumsal çıkar arasında uyum olduğunu kabul etmez.
- Toplumun yaşayan bir varlık olduğunu ve bireylerden ayrı olarak kendine has özellikleri olduğunu kabul eder.
- İncelemelerinde tümdengelimci yöntemi temel almıştır.
- Devletin ekonomiye müdahaleci politikalar izlemesi gerektiğini benimsemiştir.

²⁴ Kota: Belirli bir süre için ithal edilecek ürüne miktar olarak sınırlama getirmek. (Parasız ve Özer, 2005: 508)

– Uluslararası ticareti sıfır toplamı olarak kabul etmesi sebebiyle dış ticaret ortamını çatışmacı bir yapı olarak tanımlamıştır. Bu sebeple serbest dış ticarete karşıdır ve devletin gerekli koruyucu önlemleri almasından yanadır.

d. Hegemonik İstikrar Teorisi

Hegemon ya da hegemonik güç, küresel çapta askeri, politik, ekonomik ve kültürel alanlarda belirleyici olma durumunu ifade etmektedir (Altıok, 2005: 154).

Keohane'e göre hegemon güç hammadde kaynaklarını, sermaye kaynaklarını, piyasaları ve yüksek değerli malların üretim sürecini kontrolü altında bulundurmak zorundadır (Keohane, 1984: 32).

Hegemonik istikrar teorisini ilk ortaya atanlardan birisi olan Charles P. Kindelderger'e göre "Dünya ekonomisinin istikrarlı hale getirilmesi için, tek bir düzenleyici bulunmalıdır." Keohane'e göre de hegemonik istikrar teorisinin iki temel yaklaşımı vardır: uluslararası politikada düzen ancak tek bir süper güç (tek kutuplu) tarafından oluşturulabilir, düzenin devamı için hegemonun sürekliliğine ihtiyaç vardır (Keohane, 1984: 31).

Modern çağın başlangıcından bu yana hegemonik istikrarın yaşandığı iki dönem mevcuttur, Pax-Britannica (1845–1875), Pax-Americana (1945–1967). Her iki dönemde birbirine benzer özellikler olsa da bilhassa Pax-Americana döneminin temel kurumları ve organları (Dünya Bankası, IMF, Birleşmiş Milletler vb.) açısından farklılıklar mevcuttur (Akyol ve Ulutürk, 2007: 75).

Hegemonik istikrar süreci için Keohane ve Nye tarafından ilginç tespitler de yapılmıştır. Buna göre, hegemon güç, çeşitli sebeplerle, ikincil güçleri ve diğer ülkeleri sürekli sömüremeyecektir. Hatta bir örnek vermek gerekirse, Pax-Britannica döneminde Fransa, Almanya, Rusya ve ABD İngiltere'ye oranla %50 ila %400 daha hızlı büyümüşlerdir (Keohane ve Nye, 1989: 45). Özellikle hegemon gücün statükocu olması sebebiyle mevcut

yapıda meydana gelen değişimleri yönetmekten uzaklaşır ve dolayısıyla orta ve uzun vade de hegemon statüsünü kaybedecektir.

Görüldüğü gibi önemli bir teori olmasına rağmen tam anlamıyla açıklığa kavuşturulmuş ve açıklanmış bir teori değildir. Sistematik bir kuram olmaktan ziyade tarihsel bir durumdur. Sadece hegemon güce ve onun politikalarına odaklanması ve diğer devletleri ve uluslararası aktörleri görmezden gelmesi sebebiyle indirgeyicidir.

e. Değerlendirme

Devlet inşası ve ekonominin devletin ulusal çıkarlarına tabi olduğunu, ekonomik ilişkilerin politik faktörler tarafından belirlendiğini savunan bir doktrin olarak ekonomik milliyetçilik ya da devlet merkezli ekonomi politik, uluslararası ilişkileri sıfır toplamı bir oyun olarak telakki etmektedir. Buna göre her devlet kendi ekonomik çıkarlarını her türlü koşulda korumak zorundadır. Zira bir devletin zenginlik ve refah anlamında elde ettiği kazanç bir diğer devletin kaybı olmaktadır (O'Brien ve Williams, 2004: 14–17).

Devlet merkezli ekonomi politik teorilerin tamamı tarafından kabul edilen başlıca özelliği, ulusal çıkarların korunması ve milli hedeflerin ele geçirilebilmesi maksadıyla devletin gereken her türlü tedbiri alması, icap ettiği takdirde askeri güç kullanımına dahi cevaz vermesidir. Aslında bununla ilgili örneklere çokça rastlamak mümkündür. Liberalizmin altın çağlarının yaşıandığı, Adam Smith, David Ricardo vb. klasikçilerin eleştirilmesinin dahi akıldan geçirilmediği dönemlerde, liberalizmin beşıği İngiltere'nin Hindistan üzerinden Çin'e afyon satışı yapmasından rahatsızlık duyan Çin yönetiminin afyon satışını yasaklaması üzerine Büyük Britanya'nın Çin'e savaş ilan ederek ticari çıkarlarını silah zoruyla kabul ettirdiği tarihi bir gerçektir. Durum sadece bundan ibaret de değildir. Avrupa devletleri ve ABD benzeri tutum ve davranışlarını 1851 Taypingler Ayaklanması, 1860 Pekin Antlaşması ve 1900 Boxer Ayaklanması sırasında da göstermişlerdir. Elbette bunlar sadece Çin'in Dünya savaşı öncesinde yaşıdğı sorunlardır (Ayhan, 2006: 81). Görüldüğü

gibi devletin ekonomiye karışmamasının temel ilke olarak benimsendiği dönemde ve bu fikirlerin önde gelen savunucuları bile ekonomik milliyetçiliğin etkisinden kurtulamamıştır.

Ekonomik milliyetçilik, her ne kadar bir bütün olarak ekonomik ya da politik bir sistematik ortaya koymaktan ziyade belirli konu ve davranış şekillerini ifade etmiş olsa da tarihin hemen her döneminde icra edilen ekonomik faaliyetlerde milliyetçi ekonomi politiğin izlerine rastlamak mümkündür. Bu sebeple devlet merkezli ekonomi politikçi yazarlar tarafından tespit edilen başlıca tutum ve davranışları bilmek ve tarihsel süreç içerisinde yapılan analizlerde bu verilere dikkat etmek önemlidir. Çeşitli dönemlerde farklı isimler ve farklı uygulamalar ile anılsa da amaçların tespitinde ve çıkarların elde edilmesinde büyük farklara rastlanılmamaktadır (Gilpin, 1987: 32–34).

İKİNCİ BÖLÜM

PETRODOLAR KAVRAMI VE İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI GELİŞMELER

1. PETRODOLAR KAVRAMI

İnsanlık tarihi her ne kadar yazının bulunması ile başladıysa da insanoğlunun varlığının çok daha erken zamanlara kadar dayandığı bilinen bir gerçektir²⁵. Bu süreç içinde insan hayatına en büyük dönüşümü yaşatan olayların başında ise ateşin bulunması gelmektedir²⁶. Ateşin bulunması insanoğlu için o güne kadar yapamadığı her şeyi yapabilme imkânı sağlamıştır. O güne kadar avcı-toplayıcı bir yaşam süren insanoğlunu etrafındaki hayvanlardan ayıran en önemli özelliği ise hepsinden daha zayıf olmasıydı. Ateş sayesinde eti pişirerek yiyebilme, yemeklerini pişirerek yapabilmek için kap kacak yapabilme imkânı elde etmekle kalmamış, aynı zamanda ateş sayesinde bakırı, bronz ve demiri eriterek işleyebilme yetisine erişmiştir.

İnsanoğlunun, doğada en zayıf varlıklardan birisi olmasına rağmen en güçlü hale gelmesi ateş ya da enerjiye hükmedebilme yetisi sayesinde olduğu su götürmez bir gerçektir. Madenleri işleyebilen ve onlara ateş sayesinde şekil verebilen insan, bu suretle kesici aletler yapabilmiş, fiziksel kapasitesini aşan bir güce erişerek vahşi yaşamın hükmedicisi konumuna yükselmiştir. Zamanla insan, hayvanlara oranla elde etmiş olduğu güç sayesinde, onları ehlileştirme ve onların gücünü de kendi istekleri doğrultusunda kullanabilme imkânı elde etmiştir. Madenlere ve hayvanlara hükmedebilen insan, yapmış olduğu aletler ve o aletlere artı güç katan hayvanlarla toprağı işlemiş bu surette sadece geçimi için değil aynı zamanda ihtiyacının fazlasını da (artı değer) üretebilme yeteneğini de kazanmıştır. Tarım ise hepimizin bildiği gibi insanlık tarihinde dönüm noktalarından biridir.

²⁵ İlk insanın yaklaşık 1–3 milyon yıl önce Afrika'da ortaya çıktığı tahmin edilmektedir (Bilim ve Teknik, Eylül 2005: 14).

²⁶ İlk Ateşin yaklaşık 790 bin yıl önce bulunduğu tahmin edilmektedir (Radikal, 27.10.2008).

Zira bu sayede toplumsal organizasyon yapısında köklü değişiklikler yaşanmıştır. Elde etmiş olduğu artı ürünle, daha kalabalık gruplar halinde yaşayabilme imkânı kazanan insan kendi aralarında mal takası yapmak suretiyle de ticareti geliştirmiştir.

İnsanlık tarihinin bir diğer dönüm noktası ise sanayi devrimidir. Başlangıçta iş bölümü sayesinde üretim kapasitesinde önemli gelişmeler kat eden insan, buhar enerjisinden faydalanmak suretiyle bu döneme kadar ulaşamadığı hatta ulaşmayı aklından bile geçiremediği ölçüde kapasitesini arttırmıştır. Yaşanan gelişmeler göz önüne alındığında devrimlerin, bir noktaya kadar, ne kadar enerjiye hükmettiği ile orantılı olarak yaşandığını söylemek abartılı olmayacaktır.

Buhar enerjisi sayesinde yaşanan devrim, insanın uzaklık kavramının da yenilenmesine neden olmuştur. Buharlı gemiler sayesinde daha uzak mesafeler kat edebilen insanoğlunun Dünya üzerinde ayak basmadığı yer kalmamıştır. Ancak kömüre olan bağımlılık gemilerin ve trenlerin yük kapasitelerini oldukça azaltmış ve kömür ikmaline uygun liman olmaksızın ilerleme mümkün olmamıştır.

İçten yanmalı motorların icadı bu soruna da çözüm olmuştur. Bu sayede daha az depo kapasitesiyle daha uzun mesafeler alınabilmiş, yük kapasiteleri daha önce tarihte görülmediği oranda artmıştır. İçten yanmalı motorlar sayesinde insan, sadece gemi ya da trenle toplu taşımayla değil, karada ve havada müstakil hareket kabiliyetine de erişmiştir. İçten yanmalı motorlar için ihtiyaç duyulan petrolün kazandırdığı hareket kabiliyeti ile insan sadece yeryüzünde değil gökyüzünde de büyük keşiflere imza atmış, bu suretle Ay'a ayak basabilecek yetiyi kazanmıştır.

Görüldüğü gibi insanlık tarihinde yaşanan tüm dönüm noktalarının özünde hükmettiği enerji yatmaktadır. Enerjinin türü ve kapasitesi arttıkça insanoğluna kazandırdığı güçte artmış, hâkimiyet alanı da genişlemiştir.

Bugünde, devleti "en üst seviyedeki toplumsal organizasyon" (Güneş [web], 2008) olarak kabul edildiğinde, devletin (ya da toplumun) gelişmişlik

seviyesini belirleyen en önemli faktörlerden birinin de enerji tüketimi olduğunu dikkate almamız gerekir. Sanayileşmenin ülkenin zenginleşmesine ve bununla askeri olarak daha fazla güçlenmesine yol açtığını ifade eden Paul Kennedy, bir ulusun sanayileşmesini gösteren en iyi ölçü olarak enerji tüketimini göstermektedir (Kennedy, 2005: 250).

Günümüzde de uluslararası enerji ajansının verilerine göre Dünya enerji tüketiminin 2/3'ü petrol ve doğal gazdan oluşmakta olup %40,6'sını petrol teşkil etmektedir (Eğilmez, 2002: 2). Yani sanayide işleyen her çarkın, yollarda dönen her tekerin, denizlerde seyreden her geminin, havada uçan her uçağın, evlerde yanan her lambanın, çalışan her bilgisayarın, izlenen her televizyonun, kısaca modern hayatın idamesi için ihtiyaç duyulan enerjinin yarısı petrolden elde edilmektedir. Hayatın her anında varlığı hissedilen, 21'inci yüzyılda medeniyetin meşalesini tutuşturan petrolün bilinen rezervlerinin %63'ü ise Ortadoğu'da bulunmaktadır (Ayhan, 2006: 488).

Petrodolar kavramını bu noktada açıklamakta fayda vardır. Petrodolar, "petrol dışsatımı yapan ülkelerin, petrol satışından elde ettikleri Dolar cinsinden gelir" olarak tanımlanmaktadır (Büyük Türkçe Sözlük [web] 2008b). Petrol satışından elde edilen paraları iç veya dış piyasalardaki finans kurumlarına, menkul veya gayrimenkul varlıklara yatırılması ise Petrodolar yeniden döngüsü (petrodollar recycling) olarak tanımlanmaktadır (Ardor ve Öztürk, 2007: 166).

Petrolden elde edilen gelirin boyutları hakkında fikir sahibi olmak için bazı rakamları incelemekte fayda var. 2007 yılı itibariyle günlük petrol tüketimi 85 milyon varile ulaşmıştır (BP [web], 2008). Varil başına ortalama 70 \$ fiyattan hesaplanırsa yıllık yaklaşık 2,2 trilyon Dolar rakamına ulaşılır. Ancak bu rakamları Ağustos 2008 fiyatları ile değerlendirecek yıllık 4,6 trilyon Dolar gibi bir rakam ortaya çıkmaktadır. Bu gelirden Ortadoğu'ya düşen pay ise %30 civarındadır (Ayhan, 2006: 86–87, 489). Ayrıca verilen fiyatların sadece ham petrol fiyatları olduğu, rafine ürünler ve petrol yan sanayisi tarafından eklenecek katma değer bu rakamlara dâhil edilmediği göz

önünde bulundurulduğu takdirde dünya petrol ticaretinin hacmi daha iyi anlaşılabilir.

Mevcut rakamlardan da anlaşılabilceği gibi Ortadoğu kapasitesinin altında üretim yapmakta pastanın bütününden aldığı pay bu sebeple şimdilik düşük kalmasına rağmen yıllık 1 trilyon doları bulmaktadır. Şimdilik çoğu oranda atıl kaynak olarak geri planda kalan Ortadoğu doğal gaz rezervleri de bu hesaba dâhil edildiği takdirde, Ortadoğu'nun faal ve potansiyel gelirlerinin boyutu daha net anlaşılabilir.

Çok büyük boyutlara ulaşan uluslararası petrol ticaretinden Ortadoğu'nun payına düşen gelirlerin bölgeye olan etkilerine girmeden önce tarihsel sürece ve İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin ekonomik sistemine göz atmakta fayda vardır.

2. BRETTON-WOODS SİSTEMİ

1944 yılı Temmuz ayında New Hampshire, Bretton Woods kasabasında düzenlenen toplantı, ABD ve İngiltere'nin savaş sonrasındaki mali sistemi yapılandırmak maksadıyla verdikleri 2,5 yıllık çabanın nihai meyvesidir (Cohen [web], 2008).

44 ülkeden 730 delegenin katıldığı toplantı sonunda yapılan antlaşmanın (Bretton Woods Antlaşması) temel hedefleri, İkinci Dünya Savaşı esnasında yıkılan mali sisteme istikrar kazandırmak ve savaş sırasında harabeye dönen Avrupa ülkelerinin ekonomik ve sanayi alt yapısını yeniden yapılandırmaktır (Wiggin [web], 2006).

Toplantı öncesinde ve üç hafta süreli toplantı esnasında üzerinde durulan başlıca programlar, İngiltere tarafından gündeme getirilen ve John Maynard Keynes tarafından hazırlanan "Keynes Planı" ve ABD tarafından gündeme getirilen ve Harry Dexter White tarafından hazırlanan "White Planı"dır (Parasız, 2005: 59).

Keynes Planı'nın temelinde, ekonomik büyümeyi teşvik edecek ve cesaretlendirecek bir uluslararası sistem kurmak vardır. White Planı ile ABD'nin temel amacı, ekonomik büyümeden ziyade fiyat istikrarını yaratacak ve sürdürecektir yapıyı oluşturmaktır. Sonuçta dönemin ekonomik olarak en güçlü ülkesi olması sebebiyle de Keynes Planı reddedilerek, White Planı kabul edilmiştir (Wiggin [web], 2006).

White Planı üzerinde temellenen Bretton Woods Antlaşmasının getirdiği iki önemli kurum vardır: IMF (International Monetary Fund) ve IBRD (International Bank for Reconstruction and Development).

IMF'nin (Uluslararası Para Fonu - UAPF) kuruluş amacı, uluslararası kur sistemi oluşturarak değişim istikrarını sağlamaktır (Braithwaite ve Drahos, 2001). Bu sistem ile 1 ons altın 35 ABD Dolarına endekslenmiş ve diğer ülke paraları ise Dolara endeksli pariteyle (değer eşitliği) sabitlenmiştir. Aslında bir nevi altın standardı olarak kabul edilse de altına endeksli tek para ABD Doları olmuştur. Bunun başlıca sebebi ise savaş sonrası dönemde Dünya altın rezervinin %80'inin ABD'nin elinde toplanmış olmasıdır (Wiggin [web], 2006).

Bir diğer kuruluş olan IBRD ya da bilinen adıyla Dünya Bankası'nın (DB) kuruluş amacı ise, özellikle savaş esnasında neredeyse tamamen yok olan Avrupa'nın üretim altyapısını yeniden işler hale getirmek ve üyelerine yeniden yapılanma ve gelişme için alt yapı desteği sağlamaktır. Ancak sonradan özellikle gelişmekte olan ülkelere alt yapı yardımları önem kazanmıştır (Parasız, 2005: 61).

Bretton-Woods sistemi günümüzde yürürlükte olmamasına rağmen Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası hala faaliyetlerine devam etmektedir.²⁷

²⁷ Bretton-Woods sisteminin 1944 yılındaki kurucusu olan Harry Dexter White'in 1946 yılında IMF ve Dünya Bankası için söylediği şu sözler oldukça ilgi çekicidir: "IMF ve Dünya Bankası, kullanılan gücün askeri ve politik yerine finansal olması dışında, uluslararası işbirliği ruhundan ziyade, bir güç politikası operasyonunu yansıtır" (Juhasz, 2006: 67).

3. ORTADOĞU SİYASİ HARİTASININ OLUŞUMU

Ortadoğu, tarihte bilinen en eski uygarlıkların beşiği olmuş, yazılı tarihin başladığı günden bugüne kadar önemini hiçbir zaman kaybetmemiştir. Özellikle üç büyük din olan Musevilik, Hristiyanlık ve Müslümanlığın ortaya çıktığı bölge olması sebebiyle son 7000 yıldır, etki alanı küresel boyutlara ulaşmış tek bölgedir. İçerisinde yer aldığı (veya komşu olduğu) üç kıtada (eski Dünya) ortaya çıkan tüm küresel aktörlerin ve güç mücadelelerinin odağında yer almış ve sırasıyla, Pers, Grek, Roma, Arap, Moğol ve Türk İmparatorluklarının sınırları içerisine dâhil olmuştur (Sander, 2007b: 72–74). Eski Dünya dışından çıkmış Dünyanın tek süper gücü olan ABD (Brzezinski, 2005: 13) için de durum değişmemiş ve Ortadoğu tekrar uluslararası stratejinin merkezine oturmuştur. Bölgenin kendileri açısından önemini Eisenhower şu şekilde ifade etmiştir: “salt arazi değeri söz konusu olacak olursa, Dünyada stratejik bakımdan daha önemli bir bölge yoktur” (Bağcı, 2001: 106).

“Beş Deniz Havzasına”²⁸ sahip olmanın yanında Dünyanın en önemli su yolları da Ortadoğu’dadır. Bu su yolları Dünya deniz trafiğinin en yoğun olduğu; İstanbul ve Çanakkale (Türk) Boğazları, Süveyş Kanalı, Kızıl Deniz, Babel Mendep Boğazı, Hürmüz Boğazı ve Basra Körfezi’dir. Ayrıca 20’nci yüzyılla birlikte petrolün keşfi ve her geçen gün artan önemi Ortadoğu’nun günümüzdeki özelliğine yapılan en büyük atıf olmuştur (Sander, 2007b: 73–74).

İlk çağlardan beri “Ön Asya”, “Batı Asya”, “Güneybatı Asya” vb. isimlerle anılan bölge Birinci Dünya Savaşı ile “Yakındoğu” İkinci Dünya savaşı ile birlikte “Ortadoğu” şeklinde adlandırılmaya başlanmıştır. Günümüzde kuzeyde Türkiye, doğuda İran, güneyde Yemen ve batıda Mısır’ın çerçevesini çizdiği bölgenin Ortadoğu olarak adlandırılması genel olarak kabul edilen tanımlamadır (Yılmaz, 2004: 15).

²⁸ Karadeniz, Akdeniz, Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Hazar Denizi.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde, İran hariç tutulduğunda, bölgenin tamamı Osmanlı İmparatorluğu egemenliği ve kontrolünde bulunan bir coğrafya olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğu'da oluşan devletler ve bu devletlere ait sınırlar, suni olarak bölge dışı aktörler tarafından çizilmiştir (Pehlivanlıoğlu, 2004: 42). Aslında bölgenin genel istikrarsız yapısının temelinde yatan ana neden de budur. Bölge ülkelerinin siyasi haritalarının nasıl oluştuğuna ve bağımsızlıklarını nasıl elde ettiklerine kısaca değinmekte fayda vardır.

a. İran

1722 yılında Şah Abbas'ın ölümüyle İran Safevi Devleti yıkılmış, 1794'te bir başka Türk kökenli Hanedan olan Kaçarların denetimi ele geçirmesine kadar İran'da istikrarsız bir dönem yaşanmıştır. Ali Şah'ın yönetiminde tekrar istikrara kavuşan İran'da, önceki dönemlere kıyasla devlet idari açıdan merkezi bir yapıya kavuşamamıştır. Kaçar Hanedanı'nın kendisini, Safevi hanedanı gibi Şii inancında oldukça önemli bir yeri olan, "Kayıp İmam"ın temsilcisi olarak göstermemesi, din işlerini devlet işlerinden ayırarak din işlerini ulemaya bırakması neticesinde, ulema sınıfı din, hukuk ve eğitim konularında güçlenmiş, bunun yanında vergi toplamaya varan uygulamalara gitmiştir. Elde ettikleri güç neticesinde sayıları gittikçe artan ulemalar git gide hiyerarşik bir yapıya kavuşmuş ve en üst sınıfa Ayetullah denilmeye başlanmıştır. Halk arasında artan saygınlıkları ile orantılı olarak zamanla ulemanın verdiği kararlar Şahın verdiği kararlardan daha önemli addedilmeye başlanmıştır (Arı, 2007: 311–312).

1905 yılında, İran'da devrim yılları olarak adlandırılan döneme girilmiştir. Özellikle Şah'ın yönetimde göstermiş olduğu dirayetsizlik halkın tepkisini çekmiş ve Şah'a karşı genel bir tepkiye yol açmıştır. Neticede 1906 yılı Ağustos ayında Şah kurucu meclisin kurulmasını kabul etmiş ve Ekim ayında meclis açılmıştır²⁹ (Arı, 2005: 87–89).

²⁹ Her ne kadar Şah Muhammed Ali tarafından 1908 yılında meclis kapatılsa da başlayan iç savaş neticesinde kontrolü sağlayamayan Şah 1909 Ağustos'unda Anayasayı tekrar yürürlüğe sokarak meclisin yetkilerini kabul etmiştir (Arı, 2005: 88–89).

19'uncu yüzyılın ortalarından itibaren güçlenmeye başlayan Rusya'nın ve Rusya'nın kuzeyden yapmış olduğu baskılara karşı Hindistan'daki büyük sömürge İmparatorluğunu korumaya çalışan İngiltere'nin baskıları karşısında güçsüz düşen İran, bir yandan da iç karışıklıklarla uğraşmak zorunda kalmış ve fazlasıyla yıpranmıştır. 1907 yılında ise İngiltere ve Rusya arasında imzalanan anlaşmasıyla İran, ortası tampon bölge, kuzeyi Rus ve güneyi ise İngiliz nüfuz bölgelerine ayrılarak sömürgeleştirilmiştir. İran, Birinci Dünya Savaşı esnasında yaşanan kargaşa sırasında güvenlik nedeniyle bu iki ülke tarafından işgal edilmiştir (Sander, 2007b: 86). 1917 yılında Rusya'da meydana gelen Bolşevik Devrimi'yle İngiltere tarafından tüm İran üzerinde etki kurulmuş ve bu durum 1919 yılında yapılan bir anlaşmayla geçerliliğe kavuşturulmuştur (Yılmaz, 2004: 29).³⁰

1923 yılına gelindiğinde İran'da, Savaş Bakanı Ahmet Rıza Han tarafından gerçekleştirilen bir darbeye önce hükümet görevden uzaklaştırılmış, 1925 yılında ise Şah Ahmet tahttan indirilerek Kaçar Hanedanlığına son verilmiştir. 1925 yılı Aralık ayında, İran Meclisi tarafından Ahmet Rıza Han, İran Şehinşah'ı ilan edilmiştir (Yılmaz, 2004: 30).³¹

1932 yılında İngiltere ile Abadan petroleri konusunda yaşanan anlaşmazlık ve 1933 yılında Almanya'da iktidara gelen Hitler, Şah'ın dış politikasında değişiklikler yaşanmasına neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşının başlamasıyla Hitler yanlısı bir tutum takınan İran, güvenlik gerekçesiyle, İngiltere ve Sovyetler Birliği tarafından 1941 yılında tekrar işgal edilmiş, Şah tahttan uzaklaştırılmış ve yerine oğlu tahta geçirilmiştir (Yılmaz, 2004: 30–31).

b. Suriye ve Lübnan

19 Eylül 1918 tarihinde 460.000 kişilik kuvvetle İngilizler tarafından Filistin'de başlatılan taarruz, Osmanlı 7'nci Ordusu tarafından durdurulamamış ve Şam İngilizler tarafından işgal edilmiştir. 7'nci Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa tarafından Halep'in kuzeyinde oluşturulan

³⁰ İran milliyetçilerinin itirazı üzerine İran Meclisi tarafından onaylanmamıştır (Yılmaz, 2004: 29).

³¹ Pehlevi Hanedanının başlangıcı.

hatta durdurulan İngilizler, 31 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi³² neticesinde bütün Suriye'de kontrolü ele geçirmiştir (Pehlivanlıoğlu, 2004: 89–90).

Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal komutasındaki birlikler, İngilizlerle birlikte 1 Ekim 1918'de Şam'a ulaşmıştır. Faysal komutasındaki birliklerin Beyrut'a kadar gelmesi neticesinde durumdan tedirgin olan Lübnanlı Hristiyanlar, Fransa nezdinde girişimlerde bulunarak Fransa'yı harekete geçirmişler, İngiliz ve Fransız kuvvetleri tarafından Beyrut tekrar ele geçirilmiş ve hâkimiyet tekrar sağlanmıştır. Bu olayla birlikte 1918 yılında Lübnan'da Fransız işgali fiilen başlamıştır (Bodur, 2005: 195).

ABD Başkanı Woodrow Wilson tarafından açıklanan prensiplere³³ bağlı olarak, bağımsızlık beklentisi içerisinde olan, fakat İngiltere ve Fransa tarafından yeterli destek bulamayan Faysal 1919 yılı Temmuz ayında Suriye Genel Kongresini toplayarak Suriye'nin bağımsız bir devlet olduğu kararını aldırıştır. Daha sonra kongre tarafından Mart 1920'de Faysal (Lübnan'ı da içine alan) Suriye Kralı ilan edilmiştir (Pehlivanlıoğlu, 2004: 90).

Kral Faysal yönetiminde yaşanan bu bağımsızlık sürecinde Arapça resmi dil olarak kabul edilmiş, üniversitelerde ve okullarda çeşitli düzenlemeler yapılmış, yeni anayasa için çalışmalar başlatılmıştır (Okur, 2004: 6).

24 Nisan 1920'de San Remo Konferansı'nda³⁴ alınan karar gereğince Suriye ve Lübnan Fransız Manda yönetimine bırakılmıştır (Sander, 2007b: 76–77). Faysal San Remo'da alınan kararlara tepki gösterince, Fransa, Suriye üzerindeki kontrolü sağlamak maksadıyla Fransız Yüksek Komiseri General Gouraud komutasında 90 bin kişilik kuvvetle 22 Temmuz

³² Mondros Mütarekesi 16ncı maddesi hükmü gereğince Suriye boşaltılmış, 5inci maddesi hükmü gereğince Ordu terhise mecbur bırakılmıştır (Türk Tarih Kurumu [web], 2009).

³³ Wilson Prensipleri temel olarak self-determinasyon, denizlerde serbest dolaşım, serbest ticaret, antlaşmaların açık ve şeffaf yapılması, devletlerin bağımsızlıklarının ve toprak bütünlüklerinin korunması gibi temel prensipleri içerir (Woodrow Wilson [web], 2009).

³⁴ 24 Nisan 1920'de gerçekleştirilen konferansta Osmanlı Devletine uygulanacak barış koşulları tespit edilmiş, Ortadoğu İngiltere ve Fransa arasında paylaştırılarak Manda yönetimleri altına sokulmuştur.

1920'de askeri müdahalede bulunmuştur. Temmuz ayı sonunda tüm Suriye'de kontrolü sağlayan Fransa Faysal'ı tahttan uzaklaştırmıştır (Yılmaz, 2004: 18).

Suriye, Osmanlı yönetimi altında olduğu süreç içerisinde bir bütün olarak yönetilmiş olmasına rağmen, Fransa tarafından beş ayrı parçaya ayrılarak yönetilmiştir. Bu beş parça; Aleviler Bölgesi, Dürziler Bağımsız Hükümeti, Halep Devleti, Şam Devleti ve Lübnan'dır. Suriye üzerindeki kontrolü kolaylaştırabilmek maksadıyla bölünmüş olan Suriye'de, her şeye rağmen, denetimi sağlamakta zorluk çeken Fransa önce Lübnan'ı 1926 senesinde bağımsız Cumhuriyet olarak tanımış, sonrasında 1936 yılında Suriye'nin bağımsızlığını tanımıştır (Sander, 2007b: 83–84). Suriye ve Lübnan'la 1936 Eylül'ünde yapılan ittifak antlaşması ile her iki ülkede manda yönetiminin üç yıl içerisinde sonlanacağını kabul eden Fransa'da hükümetin düşmesi sonucu yapılan antlaşmalar İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar hükümsüz kalmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Suriye ve Lübnan'a tekrar asker sevk eden Fransa, kontrolü sağlayamayınca 1946 yılında her iki ülkeden de çekilerek bağımsızlıklarını kabul etmiştir (Yılmaz, 2004: 20).

c. Irak

Birinci Dünya Savaşı esnasında yapılan tüm gizli anlaşmalarda (1915 İngiliz-Fransız-Rus Anlaşması³⁵, 1915 Londra Anlaşması³⁶, Sykes-Picot Anlaşması³⁷, 1916 Petrograd Protokolü³⁸, 1917 Saint-jean de Maurienne Anlaşması³⁹) Irak, İngiltere'nin kesinlikle vazgeçemediği bir

³⁵ Boğazların Rusya'ya verilmesine karşılık Irak'ın İngiltere'ye Suriye'nin Fransızlara verilmesini öngören ve İngiltere'ye İran'da bazı haklar verilmesi konularını kapsar (Uçarol, 2000: 494).

³⁶ İngiltere-Fransa-Rusya arasında yapılan 1915 tarihli anlaşma hükümlerinin İtalya tarafından kabulünün yanı sıra İtalya Anadolu topraklarından pay verilmesi konularını kapsar (Uçarol, 2000: 496).

³⁷ Fransa ve İngiltere arasında Osmanlı topraklarının paylaşımının nasıl yapılacağını içeren bir anlaşmadır. Buna göre Adana, Antakya, Suriye kıyıları ve Lübnan Fransa'ya bırakılacak, Suriye'nin diğer bölgeleri ile Mısır ve Ürdün'ü kapsayan Arap Krallığı kurularak Fransız İngiliz ortak koruyuculuğu altında bulunacak, Irak İngiltere'ye bırakılacaktır (Pehlivanlıoğlu, 2004: 73–75).

³⁸ Sykes-Picot anlaşmasını kabul eden Rusya'ya Doğu Karadeniz kıyıları ile birlikte Erzurum, Van ve Bitlis bırakılacaktır (Tarih Tartışmaları [web], 2009).

³⁹ Sykes-Picot ve Petrograd'ı kabul etmesi karşılığında İtalya Antalya, Konya, Aydın ve İzmir verilecektir (Selçuk Üniversitesi [web], 2009).

ülkedir. Bunun başlıca iki sebebi mevcuttur. Birincisi Hindistan sömürgesine karasal bağlantı kurma çalışmaları, ikincisi petrol.

Birinci Dünya Savaşı sonunda Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığında Musul hariç tüm Irak İngiltere tarafından işgal edilmiştir. 15 Kasım 1918 tarihinde Musul'a da giren İngiliz kuvvetleri tüm Irak'ta denetimi sağlamıştır. Buna binaen San Remo Konferansında, Musul daha önce Fransız bölgesi olarak kabul edilmiş olmasına rağmen, tüm Irak İngiliz Manda Yönetimi altına alınmıştır (Yılmaz, 2004: 20–21). Ancak Musul'un İngiltere'ye bırakılması karşılığında, İngiltere tarafından Fransa'ya Musul petrollerinden belirli bir pay verilmesi kabul edilmiştir. Böylece İngiltere savaş öncesinde planladığı tüm hedeflere ulaşmış, hem Irak petrollerini ele geçirmiş hem de Mısır'dan Hindistan'a kadar karasal bağlantıyı sağlamıştır.

1920 yılı İngiltere'nin Irak Manda yönetiminde geçirdiği en sıkıntılı dönemlerden biri olmuştur. Bu dönemde meydana gelen ayaklanmada İngiltere'nin kurmaya çalıştığı merkezi yönetim derin sarsıntılar geçirmiş, ayaklanma neticesinde 10.000 Iraklı ve 450 İngiliz askeri ölmüştür (Arı, 2005: 169). İsyanın İngiltere'ye maliyeti ise 40 milyon sterlini bulmuştur (Sander, 2007b: 81). Gelişen olaylar üzerine 12 Mart 1921 tarihinde Kahire'de Irak Yüksek Komiseri Sir Percy Cox ve Filistin Yüksek Komiseri Sir Herbert Samuel tarafından toplanan konferansta, Irak hükümetini meşrulaştırmak, halk arasında meydana gelebilecek tepkileri en aza indirmek maksadıyla, Fransa tarafından Suriye tahtından indirilen Mekke Şerifi Hüseyin'in oğlu Faysal'ın Irak tahtına çıkartılması kararı alınmıştır. Neticede 11 Temmuz 1921'de Devlet Şurası kararıyla Faysal Irak Kralı ilan edilmiştir⁴⁰ (Yılmaz, 2004: 21).

Faysal'ın tahta çıkmasının hemen ardından 10 Ekim 1922 tarihinde, Irak ve İngiltere arasında, temelde San Remo Konferansı kararlarını kabul eden, yani İngiliz Mandasını onaylayan bir antlaşma imzalanmıştır (Yılmaz, 2004: 21–22).

⁴⁰ Hicazlı Faysal'ın Irak Kralı ilan edilmesi ile ilgili olarak bir Amerikalı konsolosun 1921 Kasım'ındaki "Nüfusun büyük kısmının Türklerin geri gelmesini memnuniyetle karşılayacağı" yönündeki tespitleri ilginçtir (Pehlivanlıoğlu, 2004: 56).

Irak'taki milliyetçilik hareketlerinin ulaştığı boyut ve toplumda artan tepkiler nedeniyle İngiltere 30 Haziran 1930 tarihinde Irak'ın bağımsızlığını onaylayan bir antlaşma imzalamayı kabul etmiştir. Bu antlaşmaya göre İngiltere, Şuaybe ve Habbaniye bölgelerinde hava üsleri bulundurma hakkını, burada görev yapan birliklerin Irak toprakları üzerinde serbestçe yer değiştirme hakkını, Bağdat-Basra arasında intikal edecek İngiliz askeri kuvvetlerine her türlü yardımın sağlanmasını, ayrıca Kerkük ve Musul'dan Hayfa'ya uzanan petrol boru hattının emniyetinin Irak kuvvetlerince sağlanması imkânını elde etmiştir. Bu vesile ile İngiltere bir yandan Irak'ın bağımsızlığını kabul etmiş, bir yandan da Irak üzerindeki denetimini de devam ettirmiştir (Pehlivanlıoğlu, 2004: 58–59).

ç. Ürdün

Birinci Dünya Savaşı sonrası İngiliz işgali altına giren Ürdün'ün sınırları Milletler Cemiyeti Konseyince 24 Temmuz 1922 tarihinde alınan kararla çizilmiştir (Yılmaz, 2004: 23).

Devletin başına Mekke Şerifi Hüseyin'in oğlu, Irak Kralı Faysal'ın kardeşi Abdullah getirilmiştir. İki savaş arasındaki dönemi neredeyse olaysız geçiren Ürdün, 22 Mart 1946 yılında İngiltere ile yaptığı antlaşma ile bağımsızlığını kazanarak Ürdün Krallığı adını almıştır (Yılmaz, 2004: 23).

d. Suudi Arabistan

Bugün Arap Yarımadası'nın Suudi Arabistan toprakları bölümüne düşen bölgede İslamiyet'in doğuşuna kadar herhangi bir devlet yapılanması gözlenmemiştir. İslamiyet'in doğuşu ile birlikte önem kazanan bölgede, petrol bulunana kadar genellikle fakir ve az bir nüfusun yaşadığı bilinmektedir (Aydın, 2008: 3).

Birinci Dünya Savaşından önce Osmanlı Devleti'nin de Arap yarımadasındaki kontrolü, Mekke, Medine ve Aden gibi merkezlerde bulundurduğu askeri kuvvetlerle sınırlı olmuştur. Arap yarımadasındaki savaş

sonrası en önemli gelişme olan Suudi Arabistan Devletinin kurulması 19'uncu yüzyıldaki ayaklanmalara kadar dayanır. Bu dönemde meydana gelen ayaklanmalar, Osmanlı Padişahı'nın talimatıyla Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa tarafından bastırılmıştır (Yılmaz, 2004: 26).

1912 yılında Necit'i, 1913 yılında Hasa'yı ele geçiren Suudi Abdül Aziz 1926 yılında Mekke ve Medine başta olmak tüm kutsal yerleri ele geçirdikten sonra 1927 senesinde kendisini Hicaz ve Necit Kralı ilan etmiştir. 1932 senesinde Suudi Arabistan Krallığı adını alan devlet bugünkü yapısına kavuşmuştur. Bağımsız bir devlet olma sürecinde hiçbir Avrupa devletinden yardım almamış olması ve geçmişinde sömürge izleri taşımaması sebebiyle diğer Arap krallıklarından farklı bir yapıya sahip olmuştur (Sander, 2007b: 84–85).

Suudi Arabistan 1927 senesinde kurulmasından itibaren çok büyük ekonomik sıkıntılar yaşamış hatta zaman zaman bölünmenin eşiğine kadar gelmiştir. Ancak özellikle Suudi Arabistan topraklarında ilk petrol imtiyazının verilmesinin ardından yapılan keşifler ve elde edilen gelir Suudi Arabistan devletinin temel direği olmuş ve devletin bekasının en büyük garantisi konumuna yükselmiştir (Yergin, 2007: 273–281).

e. Mısır

Mısır tarihinde en önemli dönüm noktalarından birisi tartışmasız 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılmasıdır. Bundan önce 1839 yılında Aden'e üs kurmuş olan İngiltere'nin bütün ulusal politikası Hindistan sömürgesine bağlanmıştı. Ümit burnundan dolaşarak gelen deniz yolu Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla birlikte oldukça kısalmış ve İngiltere için en öncelikli konu haline gelmiştir. Mısır'ın elindeki hisseleri borçları karşılığında alan İngiltere 1875 yılında Süveyş'e yerleşmiş, 1878 yılında Kıbrıs'ı, 1882 yılında Mısır'ı, 1898 yılında Sudan'ı işgal ederek Hindistan yolunu güvence altına almıştır (Arı, 2005: 101).

Osmanlı Devleti'nin 1914 yılında Almanya'nın saflarında savaşa girmesini fırsat bilen İngiltere, 17 Kasım'da önce Mısır'ı ilhak ettiğini

açıklamış ancak çeşitli sebeplerle bu uygulama yerini himaye rejimine bırakmıştır. Birinci Dünya Savaşı esnasında yaşanan olaylar Mısır'da milliyetçi hareketin giderek artmasına neden olmuş, zamanla ayaklanmalar baş göstermiştir. 1919 yılında kurulan Vafd Partisi, kendisine Mısır'ın bağımsızlığını amaç edinerek İngiltere'ye karşı ayaklanmanın öncülüğünü yapmıştır (Yılmaz, 2004: 23-24).

Meydana gelen ayaklanmaları bastırmak maksadıyla İngiltere öncelikli olarak Vafd Partisi önde gelenlerini tutuklayarak Malta'ya sürmüş, ancak olayların giderek artması neticesinde Vafd Partisi üyelerinin Mısır'a dönmelerine izin vermiştir. Olayların yatışmaması üzerine 28 Şubat 1922 yılında yayınladığı bir bildiriyle Mısır'ın bağımsızlığını ilan etmiş, ancak Süveyş Kanalı ve Mısır'daki yabancıların haklarını koruma görevini üzerine aldığını, ayrıca Sudan'ın kontrolünü elinde tuttuğunu belirtmiştir. 1935'te İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesiyle İngiltere'de bölgede uyguladığı politikalarda değişikliğe gitmek zorunda kalmıştır. Ayrıca 1936'da Partisinin seçimlerde elde etmiş olduğu başarı neticesinde İngiltere Vafd Partisi ile yaptığı görüşmelerle 26 Ağustos 1936'da Mısır'la yeni bir antlaşma yapmıştır (Yılmaz, 2004: 24-25).

4. İSRAİL DEVLETİNİN KURULUŞU VE ARAP-İSRAİL MÜCADELESİ

1880 senesi sonrasında Rusya'da başlayan Yahudi düşmanlığı burada yaşayan birçok Yahudinin göç etmesine neden olmuş, zamanla bu Yahudi Düşmanlığı Avrupa'da da taraftar bulmaya başlamıştır. 1894'te Fransa'da yaşanan Dreyfuss Davası⁴¹ Yahudiler arasında bir dönüm noktasını teşkil etmiştir (Yılmaz, 2004: 31). Önceleri Rusya'da başlayan ve Dreyfuss davası ile birlikte Avrupa'da da etkilerini gösteren Yahudi düşmanlığı ile Yahudilerin yaşadıkları her yerde baskı altında olduğu fikrini edinen Macar Yahudisi Dr. Theodor Herzl 1896 yılında "der Judenstaat" (Yahudi Devleti) adlı kitabını yayınlamıştır. Dr. Herzl'in en büyük başarısı ise kuşkusuz 29-31 Ağustos 1897 yılında İsviçre'nin Basel kentinde 197

⁴¹ Fransız Ordusunda Yüzbaşı olarak görevli Alfred Dreyfuss, Almanya'ya gizli belgeleri sızdırmak suretiyle casusluk yapmakla itham edilmiş ve ordudan atılmıştır. Ancak daha sonra suçsuz olduğu ortaya çıkmıştır (Yılmaz, 2004: 31).

delegeyle topladığı ve başkanı seçildiği “Dünya Siyonist Teşkilatı”nın kurulduğu kongredir (Tanyu, 1976: 300–301).

Birinci Dünya Siyonist Kongresinde Yahudilere Filistin’de bir yurt edinilmesi kararı alınmıştır. Bu çerçevede Dr. Herzl, 17 Mayıs 1901 yılında Osmanlı Padişahı Sultan Abdülhamit ile de görüşmüş, Osmanlı borçlarının Yahudi sermayedarlar tarafından ödenmesi karşılığında Yahudilere Filistin’de Yurt verilmesini teklif etmiştir. İkinci kez 4 Temmuz 1902’de Sultan Abdülhamit ile görüşen Herzl bir sonuca ulaşamamıştır (Tanyu, 1976: 370–415).

Dr. Herzl Yahudilerin kendilerine ait bir yurt sahibi olması fikrine o kadar bağlanmıştı ki İngiltere tarafından teklif edilen “Uganda’da bir Yahudi Yurdu” fikrini bile önce benimsemiş, ancak koyu dindar Yahudilerin karşı çıkması üzerine 1904 yılındaki 7’nci Dünya Siyonist Teşkilatı Kongresinde reddedilmiştir (Tanyu, 1976: 301; Yılmaz, 2004: 34–35).

1908 senesinde iktidara gelen İttihat ve Terakki Partisi tarafından Yahudilere uygulanan hac kısıtlamalarını kaldırmış ve Yahudilerin Filistin’de toprak satın almalarını serbest bırakmıştır. Bunun üzerine Yahudiler geniş kapsamlı toprak alımlarını ve Filistin’e göçü teşvik etmişler, zamanla Filistin’de Yahudi kolonileri kurmaya ve bunları genişletmeye başlamışlardır. Başlarda topraklarına verilen yüksek fiyatlar sebebiyle Araplar tarafından cazip görülse de zamanla hayvan otlatma, su kaynaklarının sahipliği gibi konularla başlayan tartışmalar çatışmaya dönüşmüştür (Yılmaz, 2004: 35–36).

İsrail Devleti için olduğu kadar Ortadoğu’nun geleceği ile ilgili en önemli dönüm noktası tartışmasız 2 Kasım 1917’de yaşanan olay olmuştur. Dönemin İngiltere Dış İşleri Bakanı Arthur James Balfour tarafından, Filistin’deki Musevi projelerinin finansçısı, Siyonist Dernekleri Başkanı Lord Rothschild’e 2 Kasım’da gönderdiği mektup Balfour Deklarasyonu olarak tarihteki yerini almıştır (Blainey, 2007: 317–318). Arthur James Balfour’un mektubu şöyledir (Yılmaz, 2004: 39):

“Yahudi Siyonist beklentilerle uyum gösteren aşığıdaki bildirinin Majestelerinin Hükümeti tarafından Bakanlar Kuruluna sunulduğunu ve kabul edildiğini bildirmekten zevk duyarım.

Majestelerinin Hükümeti, Filistin’de Yahudi Halk için ulusal bir yurt kurulmasının lehindedir ve bu amaca ulaşılabilmesi için gerekenleri elinden geldiğince yapacaktır.

Filistin’de bulunan Yahudi olmayan toplumların medeni ve dinsel haklarına yönelik hiçbir tarafgirliğe ve herhangi bir ülkedeki Yahudilerin sahip olduğu haklara ve siyasal konuma hâle getirilmesine meydan verilmeyeceğinin bilinmesi gerekir”.

Yaşanan süreç içerisinde en dikkat çeken konulardan biri ise üzerinde anlaşmalar yapılan, vaatlerde bulunulan ve ayrıcalıkları paylaşılan topraklar ne İngiltere’nin, ne Yahudilerin ne de Arapların elinde değildir (Blainey, 2007: 318).

Bu bildiri ile savaş sonrası dönemde yeni bir Yahudi devletinin yakın zamanda kurulacağı belli olmuştur. Ancak özellikle Mekke Şerifi Hüseyin ve onun çevresinde yapılanmış olan Arap toplumu kendileri için çalan çanların farkına varamayarak durumun vahametini kavrayamamış, hatta Arap-Yahudi işbirliği için 3 Ocak 1919 tarihinde Şerif Hüseyin’in oğlu (daha sonra, önce Suriye Kralı ve sonra Irak Kralı) Emir Faysal ile Chaim Weizman arasında bir anlaşma imzalanmıştır (Yılmaz, 2004: 40).

Bu süreç içerisinde nüfusta yaşanan gelişmelere göz atmakta fayda var. 1882 yılında 35.000’e yakın bir Yahudi nüfusu Filistin’de yaşarken 1914 yılına gelindiğinde bu sayı yaklaşık 65.000’e ulaşmıştır. (Bu dönemde Filistin’in toplam nüfusu 650.000 olduğu tahmin edilmektedir) (Uçarol, 2000: 550).

San Remo Konferansı’nda alınan kararlar gereğince Filistin toprakları İngiliz Manda Yönetimine verilmiştir. San Remo Konferansı’nda alınan Manda kararı ile doğru orantılı olarak, Milletler Cemiyeti, 24 Temmuz 1922 tarihinde Filistin’i İngiliz Manda Yönetimi altına vererek durumu

yasallaştırmıştır. İngiliz Manda Yönetimi sürecinde, 1929, 1933, 1937 ve 1939 yıllarında yaşanan çok şiddetli çarpışmalara rağmen, Filistin'e Yahudi göçü tüm hızıyla devam etmiştir. Öyle ki, 1939 yılına gelindiğinde Filistin'in 1.435.145 olan nüfusu içinde Yahudi nüfusu 463.535'e ulaşmıştır⁴² (Uçarol, 2000: 551).

İkinci Dünya Savaşı sırasında bağımsız Yahudi Devleti için çabalarını devam ettiren Yahudi teşkilatlar hazırlıklarını savaş sonrası dönem için hızlandırmıştır. Hatta bu dönem içinde İngiliz Manda Yönetimiyle dahi çatışmayı göze almıştır. Savaş sonrasında fazlasıyla yıpranmış olan İngiltere 15 Mayıs 1948 tarihinden itibaren Filistin'den çekileceğini bildirmiş, bu durumu fırsat bilen Yahudi Milli Konseyi ise 14 Mayıs 1948 tarihinde bağımsız İsrail Devletinin kurulduğunu ilan etmiştir (Yılmaz, 2004: 58; Sander, 2007b: 82).

5. ORTADOĞU'DA PETROL İMTİYAZLARI

Petrolün ilk çağlardan beri denizcilikte, tıpta ve aydınlatmada kullanılan bir ürün olduğu bilinen bir olgudur. Bu maddenin Osmanlı Yönetimi döneminde, petrol bulunan coğrafyalarda nasıl kullanıldığına dair bilgi aktaran en önemli kaynaklardan bir tanesi Evliya Çelebi'nin kaleme aldığı "Seyahatname"dir. 1641 yılında Azerbaycan'a yaptığı gezi sırasında buradan çıkartılan petrolün (neftin) Orta Asya'dan İstanbul'a kadar çok geniş bir coğrafya'da kullanıldığına dair çeşitli bilgilere yer verdikten sonra aydınlatma ve silah sanayinde nasıl kullanıldığını şöyle aktarmıştır (Uluğbay, 2003: 24–25):

"...bu kara nefti götürüp, etrafında çırağ yakarlar. Askerler üzerlerine hücum edince, üzerlerine ve ayakaltlarına neftli yorgan ve köhne eşya atıp ateş oyunları yaparlar. Kale ve şehir mühimmatı için lüzumludur. Hatta Şah huzurunda, devlet merkezinde yanan meşaleler hep Bakü neftinden yapılmaktadır."

⁴² Sander'e göre 1934 yılında Filistin'deki Yahudi sayısı 900.000'dir (Sander, 2007a: 82). Prof.Dr. Türel Yılmaz'da 1947 Taksim planı sırasında 650.000, 1949 yılında ise 758.000 civarında Yahudi nüfusunun Filistin'de yaşadığını belirtmiştir (Yılmaz, 2004: 61). 2nci Dünya Savaşı esnasında yaşanan yoğun göçün etkisiyle nüfus artışının hızlandığı düşünülürse Uçarol'un 1939 tarihi ile ilgili verdiği rakamlar doğru kabul edilebilir.

Evliya Çelebi, 1649 yılında Van bölgesinde yaptığı gezisinde gördüklerini şu şekilde aktarmıştır (Uluğbay, 2003: 25):

“...mağaranın sarnıçlarından birisinde beziryağı, birinde katran, birinde zift ve diğer yağlar vardır. ...hatta mağaranın birinde Allah'ın emriyle petrol madeni vardır ki, kayadan akarak bir büyük havuzun içine dökülür. Havuzu dolunca Mir'i (Amiri, Sorumlusu) tarafından Van Defterdarı vasıtasıyla tüccarlara satılır. Ama bu mağara gece gündüz kapalıdır. Bir tarafına küçük tepeler halinde toprak yığılmıştır. Allah göstermesin petrol yağına bir ateş düşse toprak dökülüp söndürürler.”

Buradan da anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı döneminde, ülkedeki petrol kaynaklarının kullanımıyla ve işletilmesiyle ilgili düzenlemelerin yapılarak bir denetim altına alındığı ve bu maddenin ticaretinin yaygın olduğu görülmektedir (Uluğbay, 2003: 25).

Bölge ile ilgili bir diğer öncü çalışma, 1834 yılında İngiliz Parlamentosu tarafından görevlendirilen, 1835–1837 yılları arasında Fırat Havzasında, Yarbay Francis Rawdon Chesney tarafından yapılmıştır. Mezopotamya'nın Hindistan'la ulaşım açısından sağladığı imkânların yanında bölgedeki yeraltı kaynakları hakkında araştırma sonuçları aktarılmıştır. Bölgedeki petrol pınarlarının yerleri, kullanımları ve mevcut durumları hakkında bilgi verilmiştir. Osmanlı topraklarındaki petrol varlığına ilişkin bir başka çalışma 1850'li yıllarda Osmanlı-İran sınır tespit komisyonlarında görevli olan W. Loftus isimli bir İngiliz'in Jeoloji Cemiyeti dergisinde yazdığı makaledir (Uluğbay, 2003: 28–30).

a. Osmanlı Petrol İmtiyazı, Turkish Petroleum Company (TPC)

Osmanlı İmparatorluğu tarafından ilk petrol işletme hakkı 1639 yılına Neftçi ailesine verilmiştir. İşletme hakkı, Kerkük civarındaki Baba Gurgur bölgesindeki petrol pınarlarını kapsar (Uluğbay, 2003: 26). 1639 yılından sonra ilk olarak, 1883 yılında Tahsin Paşa'ya tüm Musul Vilayetini kapsayan bir petrol arama hakkı verilmiştir. Ancak Tahsin Paşa elindeki bu arama hakkını yabancı petrol şirketlerine satmayı planladığı için arama

çalışmalarına başlamamıştır. Bir diğer petrol arama izni 1887 yılında İskenderun yöresi için Ahmet Necati Bey tarafından alınmıştır. Ahmet Necati Bey'in bir İngiliz-Alman ortaklığına bu hakkı satmasından sonra, bölgede 10 kuyu açılmış, gaz belirtilerine rastlanmıŝsa da faaliyetlerini sürdürmemiştir (Parlar, 2003: 89).

Bu süreç içerisinde yaşanan bir diğer gelişme ise Mezopotamya'nın Hazine-i Hassa'ya dâhil edilmesidir. Özellikle 1880 sonrasında Mezopotamya için petrol arama imtiyazı taleplerinin artması ve imtiyazı alan kişilerin yukarıda da değinildiği gibi bu imtiyazı yabancı şirketlere satmaları, Padişahı böyle bir uygulamaya yöneltten başlıca sebeptir. Böylece Musul'da dahil olmak üzere tüm Mezopotamya Padişahın özel mülkü kapsamına alınmıştır (Parlar, 2003: 89–92).

1891 yılında Calouste Sarkis Gülsenkyan⁴³, Padişah tarafından Ortadoğu petroleri ile ilgili bir araştırma yapmak maksadıyla görevlendirilmiştir. Bu bölgeye hiç gitmemesine rağmen bölge hakkında yazılmış kitaplardan ve Alman Demiryolu mühendislerinden aldığı bilgiler ışığında çalışmasını tamamlayarak padişaha arz etmiştir (Yergin, 2007: 182).

Osmanlı için dönüm noktasını teşkil eden olay Berlin-Bağdat Demiryolu anlaşmasıdır. İlk olarak 1889 yılında İstanbul-İzmit arası yol için başlayan çalışma, önce Ankara ve Konya'ya akabinde ise 1899 yılında Bağdat'a kadar uzamıştır. Demiryolu için verilen imtiyazın en önemli maddelerinden biri ise, "demiryolunun geçeceği toprakların mülkiyetini, demiryolunun her iki tarafındaki 20 millik genişliği olan şeritler içinde kalan petrol, madenler ve diğer doğal kaynakların işletme imtiyazının da" şirkete verilmesidir. (Anadolu Demiryolu Şirketine ayrıca 1904 yılında Musul ve Bağdat Vilayetlerinde petrol arama hakkı verilmiştir). İmtiyaza şiddetle tepki gösteren İngiltere Dış İşleri Bakanı Marki Landsdowne, 5 Mayıs 1903'te Lordlar Kamarası'nda yaptığı konuşmada, elindeki tüm imkânları bu projeyi

⁴³ Ermeni asıllı Osmanlı Devleti vatandaşı bir işadamdır. 29 Mart 1869 'da Üsküdar 'da doğmuş, 20 Temmuz 1955'de hayatının son yıllarını geçirdiği Lizbon 'da ölmüştür. TPC'nin kurucularındandır. Bay Yüzde Beş olarak ta bilinir. Petrol İşletmeciliğinin yanı sıra sanat koleksiyonculuğu ile tanınır (Yergin, 2007: 180–184).

engellemek için kullanacağını açıklayarak, İngiltere'nin bakış açısını ortaya koymuştur (Ayhan, 2006: 126–127).

Bu demiryolu ile sadece Osmanlı İmparatorluğu İstanbul ile tüm toprakları üstünde fiziki bağı sağlamış olmayacak, aynı zamanda Berlin'den Bağdat'a uzanacak hat Avrupa ile Hindistan arasındaki en hızlı ulaşım ağı özelliğini de eline geçirecektir. O dönemde bir İngiliz subayı olan R.G.D. Laffan "Eğer Berlin-Bağdat başarılabirirse her türden ekonomik zenginlik üreten ve deniz gücü tarafından saldırılamayacak devasa bir toprak bloğu Alman nüfuzu altında birleşmiş olacak" diye uyarmıştır. Bu blokla Rusya İngiltere ve Fransa'dan izole edilmiş olacaktır. Laffan bu bloğun en zayıf halkası olarak Balkanları ve özellikle Sırbistan'ı göstermiş ve buradan yola çıkılması yönünde telkinde bulunmuştur. Aslında gelişen olaylara ve özellikle 1914 öncesindeki on yıllık süreçte Balkanlarda yaşananlar göz önüne alındığında uygulamanın da çok farklı olmadığı görülmektedir (Engdahl, 2008: 33–34)

Bu tarihten sonra yaşanan gelişmeleri özetlemek gerekirse 1908'de 2'nci Meşrutiyetin ilanından sonra iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki Partisi 31 Mart Vakası'nın ardından 27 Nisan 1909'da 2'nci Abdülhamit'i tahttan indirmişler ve Padişahın özel mülkünde bulunan tüm toprakları devlet hazinesine aktarmışlardır. 2'nci Abdülhamit döneminde yapılan petrol anlaşmalarını da geçersiz saymışlardır. Almanya'nın itirazları ve petrol şirketlerinin işbirliği neticesinde African and Eastern Concessions ismiyle ortaklık kurulmuş sonrasında ise ismi Turkish Petroleum Company adını almıştır. Ancak ortaklar arasında yaşanan sorunlar ve özellikle İngiliz Hükümetinin baskıları neticesinde 19 Mart 1914 tarihinde yapılan anlaşmayla yeni bir konsorsiyum kurulmuştur. Bu konsorsiyumda APOC (Anglo-Persian Oil Company) %50, Deutsche Bank %25 ve Royal Dutch Shell %25 hisse almışlardır. Royal Dutch Shell ve APOC hisselerinin %2,5'ini Gülbenkian'a devretmişlerdir. Ayrıca anlaşma ile bölgedeki petrol şirketlerinin çalışmaları da belirli ilkelere bağlanmıştır. Buna göre taraflardan herhangi biri diğerlerinden ayrı olarak Osmanlı toprakları içerisinde petrol imtiyaz almayacaktır. Anlaşmadan sonra Alman ve İngiliz Büyükelçileri Osmanlı

Hükümeti'ne birer nota göndererek TPC'ye, Musul ve Bağdat'ta petrol arama hakkının verilmesini talep etmiş, bu durum karşısında daha fazla direnemeyen Sadrazam Sait Halim Paşa 28 Haziran 1914'te şartları kabul etmiştir (Ayhan, 2006: 127–129).

b. İran Petrol İmtiyazı, Anglo-Persian Oil Company (APOC)

“İran, üzerinde Dünya egemenliği için oyun oynanan bir satranç masasıdır”. Bu ifade, Dönemin Hindistan Genel Valisi Lord Curzon'un İran hakkındaki görüşünün olması ötesinde, İngiliz bakış açısına birebir uyması anlamında çok önemlidir (Yergin, 2007:133).

1900 yılında İran Şahı Muzaffer Ed-Din, Kitapçı Han aracılığı ile İngiltere'nin Tahran Elçisinden ülkedeki petrol kaynaklarının işletilmesi için yardım istemiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda, Avustralya'da bir altın madeni işleten William Knox D'Arcy konu ile ilgilenerek İran'a bir jeolog göndermiş ve alınan olumlu rapor sonucunda İran'la görüşmelere başlamıştır. Yapılan görüşmeler neticesinde 28 Mayıs 1901 günü anlaşmaya varılmıştır. Anlaşmaya göre D'Arcy, 60 yıl süre ile İran'ın beş kuzey vilayeti hariç tüm İran'da petrol arama hakkını elde etmiştir (Uluğbay, 2003: 69,70). İmzalanan anlaşma ile elde edilen imtiyaz sahası 1.200.000 km²'lik bir alanı kapsıyordu ki bu alan yaklaşık olarak Fransa'nın yüzölçümünün iki katına denk geliyordu (Parlar, 2003: 25).

D'Arcy, 1901 yılında aldığı imtiyaz neticesinde başladığı kazılarda geçen dört yıla rağmen yeterli bir sonuç alamamış ve ek kaynak arayışı içine girmiştir. Bu kapsamda İngiltere'nin İran Büyükelçisi Sir Arthur Hardinge gönderdiği telgrafla, ilgilileri anlaşmanın Rusların eline geçmesine karşı uyarması, aynı dönemde D'Arcy'nin Cannes'te Rothschild'lerle görüşmesi İngiliz Hükümetini tedbir alma konusunda hareketlendirmiştir. Zira imtiyazın Rus, Fransız veya Almanların eline geçmesine karşı tedbir alması zorunluluk halini almıştır. Bunun üzerine Burma Petrol'le görüşen İngiltere, şirketin hem maddi desteğini hem de teknik yardım sağlamasını temin etmiştir (Yergin, 2007: 135–139).

Yapılan alışmalar sonuç vermiş, 25 Mayıs 1908 gecesı Mescid-i Süleyman bölgesinde yapılan kazılarda yeterli kalitede ve rezervde petrol yatağı bulunmuştur. Bunun zerine 19 Nisan 1909'da Anglo-Persian Oil Company adında bir şirket kurularak faaliyetlerini bu isim altında devam ettirmiştir. Burma petrol, hisselerin çoğunun sahibi olmasına rağmen D'Arcy'nin de oldukça büyük çapta hissesi bulunmaktadır. 10 Ağustos 1914'te İngiltere Hükümeti alınan bir karar gereği şirketin %51 hissesini satın alarak kontrolü altına almıřtır⁴⁴ (Yergin, 2007: 142–160).

c. Bahreyn Petrol İmtiyazı

Toplam irili ufaklı 36 adadan oluşan Bahreyn Krallığı, Basra Körfezinde yer alan, Suudi Arabistan'ın doğu sahillere 32 km. mesafede bulunan bir ada devletidir (Milli Eğitim Bakanlığı [web], 2009). 16'ncı yüzyılda Portekiz hkimiyetindeki Bahreyn, 17 ve 18'inci yüzyıllarda ise İran Devleti'nin kontrolü altına girmiştir. 1783 yılında el-Halife hanedanı ülkede kontrolü ele geçirmiştir. Ancak 1861 yılından itibaren İngiltere'nin etkinliğinin hissedildiği bölge, 1892'den başlayarak İngiliz hâkimiyeti altına girmiştir (Arı, 2005: 506).

1930'lu yıllara kadar Arap Yarımadası bölgesinde petrol olmadığı düşünülüyordu. 1926 yılında APOC başkanı Sir John Cadman bölgeyi "her türlü petrol birikiminden yoksun" bir yer olarak tanımlamıştı. Ancak Binbaşı Frank Holmes⁴⁵ tam tersini ne sürmüştür. 1923 senesinde Bahreyn petrol imtiyazını alan Holmes İngiliz firmalarından destek görmeyince imtiyazı Amerikan firmalarına satmaya karar vermiştir. nce Exxon'la (Standart Oil of New Jersey) görüşen Holmes olumsuz cevap alınca Gulf şirketiyle temas kurmuş ve bu şirkete Bahreyn imtiyazını satmıştır. Gulf şirketi ise elindeki

⁴⁴ İngiliz Hükümetinin petrol imtiyazını eline geçirmesiyle ilgili farklı anlatımlar mevcuttur. Dinine sıkı sıkıya bağlı D'Arcy'den hisseleri alan Sydney Reilly (gerçek adı Sigmund Georgiyevi Rosenblum) isimli bir İngiliz ajanının rahip kılığına girerek D'Arcy ile birlikte çıktığı İngiltere'ye yaptıkları gemi yolculuğu esnasında eline geçirdiği ne sürülmektedir (Engdahl, 29–31; Zischka, 2003: 12–24; Karadağ, 1991: 40–44).

⁴⁵ İngiliz jeolog, Abu Naft ya da "Petrolün Babası" olarak ta bilinir. 1874 yılında Yeni Zellanda'da doğmuştur. Güney Afrika Altın madenlerinde çalıştıktan sonra, Avustralya, Malaya, Meksika, Uruguay, Rusya ve Nijerya'da çeşitli madenlerde çalışmıştır. 1'inci Dünya Savaşı esnasında İngiliz ordusunda Binbaşı olarak görev yapmıştır. Savaş sonrasında Arap petroleri üzerinde çalışmıştır (Yergin, 2007: 270–271).

imtiyazı Socal'e (Standart Oil of California) devretmiştir. ABD Dış İşleri Bakanlığı tarafından da İngilizlere karşı desteklenen Socal Ekim 1931'de, Bahreyn'de sondaja başlamış ve 31 Mayıs 1932'de ilk petrol yatağını bulmuştur. Olayın en önemli yanı ise Basra körfezinin Arap kesiminde bulunan ilk petrol olmasıdır (Parlar, 2003: 369).

ç. Suudi Arabistan Petrol İmtiyazı

3 Mart 1924'te Türkiye'de Halifeliğin kaldırılması üzerine İngilizlerce desteklenen Mekke Şerifi Hüseyin 7 Mart'ta kendini İslam ülkelerinin halifesi ilan etmiştir. Ancak bu açıklamaya tepki, gecikmeden Necd Emiri Abdül Aziz'den gelmiştir. Abdül Aziz 25 Aralık 1925'te Mekke'yi işgal etmiş ve 1926 Ocak ayında kendini Necd ve Hicaz Kralı olarak ilan etmiştir. 1927 Cidde Anlaşması'yla da İngiltere tarafından tanınmıştır (Arı, 2005: 180).

1927 yılına kadar Kral Abdül Aziz'i destekleyen İhvan Savaşçıları, bu tarihten itibaren Abdül Aziz'e karşı cephe almışlardır. 1927 yılında isyan eden İhvan Savaşçıları'nı kontrol altına alabilmek ancak 1930'da mümkün olabilmıştır. 1932 yılında ise birlik ve beraberlik etkisi yaratması maksadıyla amacıyla ülkenin adını Suudi Arabistan Krallığı olarak değiştirmiştir (Yergin, 2007: 275).

İsyancılara karşı verilen uzun soluklu mücadeleler sonucunda ülke çapında bütünlüğü tekrar sağlamasına rağmen Kral Abdülaziz'in en öncelikli sorunu para olmuştur. Bu sorunu halletmek içinse elinde pek fazla imkân yoktu. Kral ülkesinin petrol arama imtiyazını satmak istemiş ancak buna gönüllü şirket bulamamıştı. Ancak Bahreyn'de 1932 yılında bulunan petrol şirketlerin dikkatini buraya yöneltmesine neden olmuştur. Yapılan görüşmeler neticesinde (özellikle Kralın İngilizlere fazla güvenmemesi nedeniyle Amerikalılara imtiyaz vermek istemişti) Amerikan Socal şirketiyle 29 Mayıs 1933'te 60 yıllık bir imtiyaz sözleşmesi gerçekleştirilmiştir. İmtiyaz alanı yaklaşık 360.000 milkareyi (yaklaşık 930.000 km²) kapsıyordu (Yergin, 2007: 280–281).

d. Kuveyt Petrol İmtiyazı

Özellikle Bahreyn'de bulunan petrol sonrasında herkesin gözü bir anda körfezin Arap bölgesine çevrilmesine neden olmuştur. İlk mücadele Suudi Arabistan'da verilmiş ardından bölgenin diğer Arap ülkeleri ilgi odağı haline gelmiştir.

Kuveyt'te petrol imtiyazı için başlangıçta birbirleriyle yarışan Gulf ve APOC tarafından, Kuveyt Petrol Şirketi adı altında yeni bir işletme kurulmuş ve %50–50 hisselerini paylaşmışlardır. Kuveyt Petrol Şirketiyle 23 Aralık 1934 yapılan anlaşma neticesinde 75 yıllık imtiyaz hakkı verilmiştir (Parlar, 2003: 373).

6. SAVAŞ SONRASI YAŞANAN GELİŞMELER

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında yaşanan 1946 İran bunalımı Soğuk Savaş'ta yaşanan ilk büyük Doğu-Batı çatışmasıdır. Savaş sonrasında Sovyetler Birliği kuvvetleri İran'ın kuzeyinde bulunan Azerbaycan topraklarını işgale devam etmiş, 1946 ilkbaharı gelmesine rağmen işgal ettiği İran topraklarından çekilmemiştir. ABD ve İngiltere'den gelen yoğun baskılar sonucunda Sovyetler Birliği, İran topraklarındaki işgaline son vermiştir (Yergin, 2007: 399).

Aslında İran'da yaşanan gerilimde petrol başrolü oynamıştır. 1943 yılından itibaren Amerikan petrol şirketleri, İran'dan imtiyaz almak için önce ABD Dış İşleri Bakanlığına danışmışlar, Dış İşleri Bakanlığının İran'dan petrol imtiyazı alınmasını kısıtlayıcı herhangi bir anlaşmanın bulunmadığını bayan etmesi üzerine İran'la görüşmelere başlamışlardır. Bu durumdan İngiltere'nin rahatsız olması üzerine Roosevelt tarafından 1944 Ocak ayında İngiltere Büyükelçisine verilen "İran petrolü sizindir. Irak ve Kuveyt'teki petrolü bölüşeceğiz. Suudi Arabistan petrolüne gelince oradaki petrol bizimdir" taahhüdü neticesinde anlaşmaya varmışlar, ancak Sovyetler Birliği'nin bu duruma itirazları sonucu 1946 krizi yaşanmıştır (Ayhan, 2006: 160–162).

Savaş sonrasında yaşanan diğer önemli gelişmeler ise 12 Mart 1947'de Türkiye ve Yunanistan'a yardım konusunu kapsayan Truman Doktrini⁴⁶ ve harap olmuş Avrupa'nın yeniden inşası maksadıyla ABD tarafından başlatılan Marshall Planıdır⁴⁷. Her ne kadar Avrupa'ya yardımın amacı yeniden inşa çalışmalarına yardımcı olmaksa da Şubat 1948'de U.S. News'in yorumuyla "Programın arkasındaki gerçek, ABD'nin kendi evinde depresyona yakalanmaması için dışarıda Dolar yetersizliğinden kaynaklanan çöküşü engellemektir." (Güney, 2006: 108). Avrupa'da yaşanan Dolar kıtlığının sebebi ise, Avrupa petrolünün yarısının Amerikan şirketleri tarafından sağlanıyor olmasıdır. Şöyle ki Amerikan şirketlerinden alınan petrol karşılında ödemeler Dolar karşılığında yapılmış, savaş sonrası üretimi neredeyse durmuş olan Avrupa ihracat yapamadığı için Dolar geliri temin edememiş ve bir kıtlık doğmuştur. Zaten Marshall Planı çerçevesinde yapılan yardımların toplam bedelinin %20'si de yine petrol ve petrol ekipmanı ithali için kullanılmıştır (Yergin, 2007: 402).

Bir başka önemli gelişme ise petrol gelirlerinin paylaşımı konusunda yaşanmıştır. 1945'te askeri bir darbe ile bir grup subay Venezüella'da yönetime el koymuştur. Başkanlığa Romulo Betancourt, petrolden sorumlu bakanlığa ise Juan Perez Alfanzo getirilmiştir. Venezüella'nın en önemli gelir kaynağını teşkil eden petrol yeni iktidar içinde en öncelikli konu olmuştur (Parlar, 2003: 418). Daha önce Meksika'nın yaşadığı millileştirme çalışmalarından⁴⁸ önemli dersler çıkaran Alfanzo, gelirleri arttırmak için petrol

⁴⁶ Truman Doktrini, savaş sonrasında Yunanistan'ın iç savaşa sürüklenmesi ve Türkiye'nin bilhassa boğazlar konusunda Sovyetlerin artan baskılarına maruz kalması neticesinde Başkan Truman'ın 12 Mart 1947 tarihinde Temsilciler meclisinde yapmış olduğu konuşmadır. Truman Doktrinin esası Yunanistan'a 300 milyon Dolar, Türkiye'ye 100 milyon Dolar yardım yapılmasıdır. Bu ise komünizm tehdidinin yayılmasını önlemek ve Sovyetleri Ortadoğu'dan uzak tutmayı amaçlar (Güler, 2004: 214–216) (Konuşmanın tamamı için bkz. <<http://www.fordham.edu/halsall/mod/1947truman.html>>).

⁴⁷ Marshall Planı, ilk olarak ABD Dış İşleri Bakanı George C. Marshall'ın Harvard Üniversitesinde 5 Haziran 1947'de yaptığı konuşma ile gündeme gelmiştir. Yardımın esası Savaş sonrası harap olan Avrupa'ya yardım edilmesidir. Planın temel ard unsurları, yardım, üretim ve verimlilik artışı, uluslararası finansal stabilizasyonun sağlanması, serbest ticaretin yaygınlaştırılması ve Avrupa'da ekonomik koordinasyonun geliştirilmesidir. Bu kapsamda toplam 16 Avrupa ülkesine 1948–1951 yılları arasında 12,7 milyar Dolar yardım yapılmıştır (Güney, 2006: 108–114). (George Catlett Marshall'ın 5 Haziran 1947'de Harvard Üniversitesinde yaptığı konuşmanın tam metni için bkz. <http://www.oecd.org/document/10/0,3343,en_2649_201185_1876938_1_1_1_1,00.html>).

⁴⁸ 1938 yılında Meksika ülkede faaliyet gösteren 17 yabancı şirketin mal varlıklarına el koyarak tüm petrol endüstrisini millileştirmiştir. Hemen ardından milli petrol şirketi Petroleos Mexicanos (PEMEX)'i kurmuştur. Dönemin ABD başkanı Roosevelt'in iyi komşuluk ilişkileri çerçevesinde sert tedbirlerden kaçınması üzerine tüm uluslararası petrol şirketleri Meksika petrollerinin Dünya pazarlarına çıkışını

şirketleri ile sıkı bir pazarlığa oturmuş ve kar payı anlaşmasını yenilemeyi başarmıştır. Buna göre şirketlerle ile Venezüella hükümeti %50–50 olarak kar payını bölüşme konusunda anlaşmaya varmışlardır. Ancak Venezüella gerek şirketlerin karlarının azalmasından mütevellit Venezüella petrolünün üretimini azaltması ihtimaline karşı, gerekse şirketler tarafından uygulanacak olası bir ambargoya karşı bu uygulamanın tüm petrol üreten ülkelerde yaygınlaşması için atılımlarda bulunarak, tüm Ortadoğu ülkeleri nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Bu sayede yeni sistemi bu ülkelere tanıtmaya fırsatı bularak uygulamayı tüm Ortadoğu’da yaygınlaştırmıştır (Pala, 2007: 66–68).

Venezüella’nın 50–50 sistemini Ortadoğu’da yaygınlaştırması pek de zor olmamıştır. Venezüella 1948 yılında yaptığı anlaşma ile varil başına gelirini 70–80 sent düzeyine çıkartmıştı. Aynı dönemde Suudi Arabistan’ın varil başına elde ettiği gelir 21 sentti. Nitekim Aralık 1950’de Suudi Arabistan, 1951’de Kuveyt, 1952’de Irak, Bahreyn, Katar ve 1954’te İran 50–50 sistemine geçmiştir. Bu yeni süreçle birlikte 1948’te petrol gelirleri toplamı 150 milyon Dolar olan Ortadoğu, 1960’ta 1,4 milyar Dolar gelire ulaşmıştır (Pala, 2007: 68–70).

Tarihin en yıkıcı savaşı olan İkinci Dünya Savaşı ile birlikte İngiltere’de kendi payına düşen yıkımdan nasibini almıştır. Birinci Dünya Savaşı sonunda Ortadoğu’nun mutlak hâkimi olan İngiltere yerini ABD’ye terk etmiştir. 1939–1952 tarihleri arasında Ortadoğu petrolü üzerindeki İngiliz hâkimiyeti %76’dan %33’e düşerken ABD’nin payı %17’den %59’a çıkmıştır. Bu durum rekabetin ne denli çetin olduğunu gösterirken Ortadoğu’daki yeni mücadelenin aktörlerini de belirginleştirmiştir (Pala, 2007: 65).

a. İran Petrolünün Millileştirilmesi

İran’da yaşanan millileştirme hareketi ve devamında yaşanan krizin temelinde 50–50 sistemi yatmaktadır. Venezüella’da kabul edilen yeni paylaşım sistemi yavaş yavaş Ortadoğu’ya sıçramış ve tüm bölgeyi etkisi altına almıştır. Suudi Arabistan’ın da ARAMCO ile 50–50 üzerinde

engellemek maksadıyla boykot kararı alarak uygulamaya sokmuşlardır. Bu boykot neticesinde Meksika 1973 petrol krizine kadar neredeyse hiç petrol ihraç edememiştir (Pala, 2007: 44–46).

anlaşmaya varmasından sonra İran'da APOC'a karşı tepkiler hızla artmaya başlamıştır. Zaten iki savaş boyunca İngiltere tarafından işgal edilmiş ve tüm petrol kaynakları İngiltere tarafından kullanılan İran'da bu ülkeye karşı tepki yeni bir harekete dönüşmüştür. İran petrol politikasının saptanması için kurulmuş olan komitenin başkanlığını yürüten Dr. Muhammed Musaddık bu yeni hareketin de öncüsü olmuştur. İran tarafından 50-50 sistemine geçiş konusunda APOC'a yapılan tüm teklifler şirket yönetimi tarafından reddedilmiştir. APOC'a karşı artan tepkiler, başbakan Razmara'nın 3 Mart 1951'de camiye giderken öldürülmesi ile doruk noktasına ulaşmıştır (Pala, 2007: 70-71).

General Razmara'nın öldürülmesinden sonra, İran Parlamentosu'nda millileştirme çabalarına verilen destek artmış, 28 Nisan 1951'de meclis tarafından, Musaddık'ın Başbakan olarak atanmasının ardından 1 Mayıs 1951'de İran petrollerinin millileştirildiğine dair yasa kabul edilmiştir (Eden, 1960: 194). Millileştirmeye karşı en kapsamlı tepki yine petrol şirketlerinden gelmiş ve İran'a karşı ambargo uygulanmaya başlanmıştır. 1950 yılında toplam 220 milyon varil petrol üreten İran'da, 1953'te sadece 9,5 milyon varil petrol üretilmiş, ihraç rakamları da 1950'deki 400 milyon Dolar olan seviyesinden 1953'te 2 milyon Dolara gerilemiştir. Bu rakamlar ise İran ekonomisinin nasıl bir çöküşe geçtiğinin göstergesidir (Pala, 2007: 71).

Yaşanan olaylara ABD belirli bir sürece kadar destek vermiştir. Zira İran petrollerinin tamamına ait işletme hakkı sahibi olan İngiltere bu döneme kadar ABD şirketlerinin İran'a girmesini engellemiştir. Dr. Musaddık'la yapılan görüşmeler sonuç vermeyince CIA yönetiminde yapılan Ajax Operasyonu⁴⁹ olarak bilinen darbe gerçekleştirilmiş ve Dr. Musaddık Hükümeti görevden uzaklaştırılmıştır. Operasyon sonrası İran'da yeniden yapılanan petrol imtiyazı, kurulan yeni konsorsiyuma verilmiştir. Bu konsorsiyumun hisse dağılımı şöyledir: %40 APOC, % 40 Amerikan şirketleri (Standart Oil of New

⁴⁹ ABD eski Başkanı Theodore Roosevelt'in torunu CIA ajanı Kermit Roosevelt tarafından yönetilmiştir. Özellikle ekonomik çöküntü içerisinde olan İran halkının Dr. Musaddık'a karşı artan öfkesi araç olarak kullanılmıştır. CIA tarafından desteklenen Zahidi 19 Ağustos 1953'te silahlı kuvvetler adına yönetimi ele geçirmiştir. Operasyon MI6 tarafından da desteklenmiştir (Parlar, 2003: 421-422).

Jersey, Socony Vacuum Oil, Standart Oil of California, Gulf, Texaco), %14 Royal Dutch/Shell, %6 Française de Petroles (Parlar, 2007: 421–422). Ajax Operasyonu sayesinde ABD İran petrollerine de ortak olmuştur.

b. Süveyş Krizi

23 Temmuz 1952 yılında Mısır Ordusu tarafından yönetime el konularak Kral Faruk tahttan indirilmiştir. Darbeyi yapan ordu içerisindeki Hür Subaylar Komitesinin başkanı General Necip olmasına rağmen komite tümüyle Yarbay Cemal Abdülnasır'ın kontrolü altında olmuştur. Nitekim önce 1953 Haziran'ında Cumhuriyet ilan edilmiş, 1954 Nisan'ında General Necip'in görevinden ayrılmasıyla Nasır tüm Mısır'ın mutlak hâkimi olmuştur. Nasır'ın iktidarı ile birlikte Arap Milliyetçiliği, Ortadoğu'nun baskın siyasi felsefesi şekline dönüşmüştür (Yılmaz, 2004: 82–84).

Nasır'ın Arap Milliyetçiliği temelinde şekillendirdiği politikasının temelinde Mısır'ın oynayacağı liderlik rolü, Nasır içinde Arap Dünyasının lideri olma kapısını açacaktı. Ancak bu sıralarda Türkiye tarafından şekillendirilen Bağdat Paktı ile Nasır'ın çelişen çıkarları Ortadoğu'yu yeniden karışıklığa sürüklemiştir. Bu durumdan yararlanan Nasır Bağdat Paktı'nı Arap Birliğine indirilen bir darbe olarak lanse etmiş ve Bağdat Paktı'nı henüz kuruluş aşamasında iken etkisizleştirmiştir. Bağdat Paktı'nın kuruluşu esnasında pakta karşı olan ülkeler, Sovyetler ile ilişkilerini geliştirmişler ve Bağdat Paktı'nın en önemli sonuçlarından biri olan "Sovyetlerin Ortadoğu'ya girmesi"ne neden olmuştur (Yılmaz, 2004: 85–91).

Süveyş Krizine sebep olan gelişmelerin başında, Birinci Arap İsrail Savaşından sonra da İsrail, Mısır, Suriye, Ürdün ve Lübnan arasında çatışmaların devam etmesi gelmektedir. 1951'deki Suriye-İsrail arasında yaşanan çatışmalar, 1953'te İsrail'in hem Suriye hem de Ürdün'le arasında yaşanan çatışmalar, 1954'te İsrail-Ürdün arasında yaşanan çatışmalar ve 1955'te Mısır-İsrail arasında yaşanan çatışmalar başlıca olanlarıdır (Yılmaz, 2004: 91–94).

İsrail ile sık sık yaşanan çatışmalar Mısır'da silahlanma ihtiyacını arttırmıştır. Mısır önce ABD'ye başvurarak silah almak istediğini beyan etmiş, ancak ABD 25 Mayıs 1950 Deklarasyonu'na⁵⁰ bağlı kalacağını açıklamıştır. Bunun üzerine Mısır silah almak için Sovyetlerle görüşmeler yapmıştır. Silahları doğrudan Sovyetlerden almamak için Çekoslovakya ile Ekim 1955'te anlaşmaya varmıştır. Alınan silahların karşılığında ödeme pirinç ve pamuk ile yapılacaktır. Anlaşmaya tepkiler gecikmemiş ve İsrail hemen silah alımı için ABD'ye müracaat etmiş, ancak ABD'nin 25 Mayıs 1950 Deklarasyonuna bağlı kalma çabaları neticesinde İsrail Fransa ile anlaşmaya varmıştır. Böylece 1950 Deklarasyonunun taraflarından biri olmasına rağmen, Fransa'nın İsrail'e silah satmasıyla Deklarasyon geçerliliğini yitirmiştir (Yılmaz, 2004: 94-95).

Nasır'ın iktidara geldikten sonra başlıca politikaları İsrail'e karşı güçlü bir ordu bulundurmak ve ekonomik anlamda güçlü bir Mısır yaratmak olmuştur. Yapılan silah anlaşmasıyla güçlü bir ordu için ön hazırlıkların tamamlanmasının ardından Nasır'ın ikinci hedefi olan ekonomik olarak güçlü Mısır'ı yaratma çabası, temelde Asuan Barajı projesine dayanmıştır. Projenin tamamlanması ile Mısır'ın tarıma elverişli topraklarının 1/3'ü sulanabilecek, ayrıca elektrik üretimini de %50 oranında arttıracak seviyeye erişilmiş olacaktı (Yılmaz, 2004: 96). Yaklaşık 16 yıl süreceği tahmin edilen barajın inşasının maliyeti, 1,3 milyar Dolar civarında hesaplanmıştı. Ve kesinlikle inşaatı kendi kaynakları ile gerçekleştiremeyeceği kesindi (Eden, 1960: 420). Bunun için Mısır Maliye bakanı, Dünya Bankası yetkilileri, ABD ve İngiltere ile 1955 yılı sonunda görüşmeler yapmış ve finansman için ihtiyaç duyulan miktarı, bir kısmı hibe olmak üzere, kredi olarak verilmesi üzerinde anlaşmaya varmıştır. Ancak ABD'nin 19 Temmuz 1956'da, İngiltere'nin de 20 Temmuz 1956'da kredi vermeyeceğini bildirmesi üzerine finansman konusu kapatılmıştır (Yılmaz, 2004: 97-98).

⁵⁰ Bu Deklarasyonla ABD, İngiltere ve Fransa Arap ülkelerine ve İsrail'e silah ambargosu uygulama kararı almıştır. Alınan bu tedbirle Ortadoğu'da yaşanan çatışmaların önüne geçilmesi amaçlanmıştır (Bodur, 2005: 465).

Finansman sorununu halledebilmek için Nasır'ın elinde tek gelir kaynağı Süveyş Kanalı kalmıştır. Yaşanan gelişmeler üzerine 26 Temmuz 1956'de Nasır, Süveyş Kanalı'nı millileştirdiğini açıklamıştır. Yaşanan gerilimi dindirmek için Ağustos 1956'da düzenlenen Londra Konferansı'ndan da bir sonuç çıkmamış, bunun üzerine İngiltere, Fransa ve İsrail arasında yapılan gizli görüşmeler sonucunda askeri müdahaleye karar verilmiştir. 29 Ekim 1956'da İsrail'in Sina'yı işgaliyle başlayan saldırı 5 Kasım'da İngiltere ve Fransa'nın paraşütçü birliklerini kanal bölgesine indirmesiyle devam etmiştir. Ancak ABD ve Sovyetlerin harekâta karşı ortak cephe alması neticesinde ateşkes ilan edilerek, birliklerinin Aralık ayında geri çekileceğine dair yapılan açıklamayla gerilim son bulmuştur. Bu kriz sonucunda Sovyetler ve ABD bölgede itibar kazanırken İngiltere ve Fransa tüm itibarını kaybetmiş ve Ortadoğu'daki son kalelerini de yitirmiştir (Sander, 2007b: 302–305).

Süveyş Krizinin sembolikte olsa bir başka sonucunu Kissinger şöyle ifade etmektedir (2002: 503):

"Sovyet liderlerinin geliştirmekte olan bir ülkeye ilk silah satışlarının Arap milliyetçiliğini ateşleyeceğini, Arap-İsrail anlaşmazlığını büsbütün çığırından çıkaracağını ve Ortadoğu'da batı egemenliğine karşı büyük bir meydan okuma olarak değerlendirileceğini anlamaması olanaksızdı. Duman dağılıncaya kadar, Süveyş Krizi, Büyük Britanya ve Fransa'nın büyük devlet statüsünü ortadan kaldırdı."

Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesine İngiltere ve Fransa tarafından verilen sert tepki sadece kanal gelirlerinden mahrum olma sebebinden ileri gelmemiştir. Süveyş Kanalı aynı zamanda Avrupa'ya petrolün taşındığı ana damar olma özelliğini de taşımaktadır. 1955 senesinde Süveyş Kanalı'ndan geçen gemilerin 2/3'ünü petrol tankerleri oluşturmuştur. Daha da önemlisi bu tarihte Avrupa'ya ithal edilen petrolün de yine 2/3'ü Süveyş Kanalı'ndan sevk edilmiştir (Yergin, 2007: 455). Süveyş Krizinin en önemli sonuçlarından birisi de enerji için petrole bağımlı olan Avrupa devletlerinin petrole olan bağımlılığını azaltmak için nükleer enerjiye verdikleri ağırlık artmıştır (Yergin, 2007: 512).

c. Eisenhower Doktrini

Özellikle Süveyş Krizi esnasında Sovyetlerin takındığı tavır ABD'ni bölge güvenliği anlamında oldukça endişelendirmiştir. Zira Sovyetler ilk defa askeri müdahalede bulunmaktan açıkça söz eder hale gelmiştir. Bunun üzerine ABD Başkanı Eisenhower, 5 Ocak 1957 tarihinde Kongre'ye bir mesaj göndererek yeni doktrinini açıklanmış ve Kongre'den yetki istemiştir. Eisenhower Doktrini⁵¹ olarak bilinen mesajın temelinde, uluslararası Komünizmin açık saldırısına maruz kalan Ortadoğu'yu bu saldırgan ve yayılcı tehditten korumak maksadıyla bu ülkelere ekonomik ve askeri yardım yapmak ve gerekirse askeri güç kullanmak yatmaktadır (Bodur, 2005: 507).

5 Ocak 1957 tarihli Kongreye sunulan mesajda talep edilen yetkiler şunlardır (Yılmaz, 2004: 107):

"Ortadoğu bölgesindeki ülkelere, kalkınmalarına yardımcı olmak maksadıyla ekonomik yardım yapmak, talep etmeleri halinde askeri yardım yapmak, bu ülkelere herhangi biri komünizmin kontrolü altındaki bir ülkenin saldırısına uğradığı takdirde ABD askerinin bölgede kullanılması, bu tedbirler için üç yıl süreyle yılda 200 bin Dolarlık ödeneğin başkanlığın emrine tahsis edilmesi".

Doktrinin açıklanmasının ardından 6 Ocak 1957'de Kongre Doktrini kabul ettiğini bildirmiş arkasından Türkiye, Pakistan, Irak, Yunanistan, Afganistan, Libya, Tunus, Fas ve İsrail doktrini kabul ettiklerini açıklamışlardır. Başta tepki gösteren Suudi Arabistan sonradan tavrını yumuşatmış, benzer şekilde Ürdün başlangıçta tepki göstermesine rağmen Eisenhower doktrininden ilk yararlanan ülke olmuştur. Doktrin Sovyetler, Mısır ve Suriye'nin şiddetli tepkileriyle karşılaşmıştır (Yılmaz, 2004: 108–110).

⁵¹ Eisenhower Doktrini olarak bilinen mesajın tam metni için bkz. <<http://www.fordham.edu/halsall/mod/1957eisenhowerdoctrine.html>>

Doktrin, Ürdün'de⁵², Suriye Bunalımı'nda⁵³ ve Lübnan Bunalımı'nda⁵⁴ kullanım alanı bulmuş ve Truman Doktrinini tüm Ortadoğu'ya yayarak ABD'yi bölgenin en etkin gücü konumuna getirmiştir (Sander, 2007 b: 307).

ç. OPEC'in Kuruluşu

Venezüella'nın, 50-50 anlaşmasını Ortadoğu'da yaygınlaştırmak maksadıyla yaptığı ziyaretler petrol üreten ülkeler arasında gerçekleşen ilk yakınlaşma olmuştur. Nisan 1959'da petrol şirketlerinin, tek taraflı olarak fiyat indirimine gitmesine tepki olarak, Arap Birliği Komitesince düzenlenen 1'inci Arap Petrol Kongresine gözlemci olarak katılan Venezüella heyeti üyesi Dr. Perez Alfanzo'nun ("OPEC'in fikir babası") teklifiyle bir Petrol Danışma Komisyon'u oluşturulmuştur. OPEC'in tohumlarının atıldığı bu toplantıdan sonra şirketler tarafından ikinci bir fiyat indirimine gidilmesi neticesinde Irak Hükümeti Dünya petrol ihracatının %80'ini gerçekleştiren beş ülkeyi Eylül ayı içerisinde toplantıya davet etmiştir. 10-14 Eylül 1960 tarihleri arasında yapılan toplantı neticesinde, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (Organisation of Petroleum Exporting Countries - OPEC) kurulduğu açıklanmıştır (Pala, 2007: 76-77).

OPEC kuruluşunun ardından yayınladığı ilk bildiride hedeflerini şöyle açıklamıştır (Parlar, 2003: 445);

⁵² Ürdün'de Sovyet yanlısı Nablusi hükümetinin iktidara gelmesi Ürdün'de karışıklıklara sebep olmuştur. Ürdün'deki gelişmeler esnasında ABD 6'ncı Filo'yu Doğu Akdeniz'e göndermiş, Kral Hüseyin açıkça Eisenhower Doktrin'ini kabul ettiğini açıklamasa da, Akdeniz'de bulunan 6. Filo'nun manevi desteği ile, uluslararası komünizm tehlikesini öne sürerek ülkede sıkıyönetim ila etmiş, tüm siyasi partileri feshetmiştir (Sander, 2007b: 308).

⁵³ Kriz Suriye'nin, üç Amerikalı diplomatı 13 Ağustos 1957'de, Suriye'deki rejimi değiştirmeye çalışmaları gerekçesi ile sınır dışı etmesiyle başlamıştır. Bunun üzerine ABD Suriye'nin Washington Büyükelçisini istenmeyen adam ilan etmiştir. 22 Ağustos'ta Türkiye'yi ziyaret eden Irak Kralı Faysal ve Ürdün Kralı Hüseyin temaslarda bulunmuş, 24 Ağustos'ta ABD Dış İşleri Bakanı Loy Henderson'da görüşmelere katılmıştır. Türkiye'nin Suriye ile karşı karşıya geldiği bu kriz sırasında Sovyetler Suriye'nin ABD'de Türkiye'nin yanından yer alarak krizi tırmandırmışlar ve ilk defa bu olayla birlikte Ortadoğu'da karşı karşıya gelmişlerdir (Yılmaz, 2004: 110-118).

⁵⁴ Lübnan'da yaşanan iç politik gelişmeler bunalımın telinde yatan sebeplerdir. Lübnan Cumhurbaşkanı Camille Chamoun'un ABD'den asker talep etmesine rağmen ABD aceleci davranmak istememiştir. Ülkeye gönderilen gözlemciler heyetinin hazırladığı rapor her ne kadar Chamoun'u yalanlasa da 1958 Temmuz'unda Irak'ta gerçekleştirilen askeri darbe ile Kral Faysal'ın ve Başbakan Nuri Sait Paşa'nın öldürülmesinin ardından ABD Lübnan'a asker çıkartmıştır (Sander, 2007b: 309-310).

“Petrol firmalarının bundan böyle fiyat değışikliği konusunda öngörecekləri tutuma karşı, üye ölkeler, artık çekimser kalmayacaktır. Üyeler, petrol firmalarından, fiyatları sabit ve tüm gereksiz dalgalandırmalardan uzak tutmalarını isteyecektir. Üyeler, ellerindeki tüm olanakları seferber ederek; mevcut fiyatları, indirim öncesi fiyatlar düzeyine çıkarmaya çabalayacaklardır.”

d. 1967 Arap-İsrail Savaşı

1967 yılında 5–10 Haziran tarihleri arasında meydana gelen 3’üncü Arap-İsrail savaşını başlatan asıl etken, 13 Mayıs 1967’de Mısır’ı ziyaret eden Sovyet Parlamento heyetinin Nasır’a ilettiği istihbarattır. Heyet tarafından Nasır’a verilen bilgiye göre İsrail, Suriye sınırına 11–13 tugaylık kuvvet yığmıştır. Bu istihbarat savaş öncesi ortamı gerginleştiren ana neden olmuştur (Yılmaz, 2004: 149–150).

Gelişen olaylar üzerine Mısır, 14 Mayıs’ta silahlı kuvvetlerini alarma durumuna geçirmiş, 16 Mayıs’ta hem Suriye’de hem de Mısır’da olağanüstü hal ilan edilmiştir. 17 Mayıs’ta Ürdün seferberlik ilan ederken, 18 Mayıs’ta Mısır, İsrail-Mısır sınırında görev yapan Birleşmiş Milletler Barış Gücü Kuvvetlerinin derhal çekilmesini talep etmiştir. 21 Mayıs’ta Mısır, Suriye ve İsrail’de ihtiyatlar askere çağrılırken, 23 Mayıs’ta Mısır, Akabe Körfezi’nin girişinde bulunan Tiran Boğazı’nı İsrail gemilerine kapattığını bildirmiş, 24 Mayıs’ta ise Akabe Körfezi’ni deniz trafiğine tamamen kapatmıştır. 30 Mayıs’ta Ürdün’le bir savunma anlaşması imzalanmış, 4 Haziran’da bu anlaşmaya Irak’ta imza koyarak taraf olmuştur. Bütün hazırlıkların tamamlanmış olmasına rağmen Mısır, özellikle ilk saldırının İsrail tarafından gelmesini beklemiş ve bu suretle saldırgan tarafın İsrail olduğu göstermek istemiştir. Bu sayede İngiliz ve Fransız desteğinden yoksun İsrail’in, saldırgan taraf olması sayesinde halen Vietnam’da savaş halinde olan ABD kamuoyunda da yıpranarak ABD desteğinden mahrum kalacağını ümit etmiştir (Kürkçüoğlu, 1972: 141–145).

5 Haziran'da İsrail'in sürpriz hava saldırısıyla⁵⁵ başlayan savaşın ilk gününde 16 Mısır havaalanı kullanılmaz hale gelmiş, 280 Mısır uçağı, 52 Suriye uçağı, 20 Ürdün uçağı ve Irak uçakları yerde tahrip edilmiştir. Hava üstünlüğünü eline geçiren İsrail Sina Yarımadası'ndaki Mısır zırhlı birliklerine ağır zayıat verdirerek geri çekilmelerini sağlamış, altı günün sonunda Sovyetlerin araya girmesiyle ateşkes sağlanabilmiştir. Ateşkes sağlandığında İsrail, tüm Sina Yarımadası'nı, Tiran Boğazı'nı, Gazze'yi, Batı Şeria'yı ve Golan Tepeleri'ni ve Şam'a 40 mil mesafedeki Kuneitra'yı ele geçirmiştir (Bodur, 2005: 599–601). Savaş sonrasında İsrail tarafından ele geçirilen topraklar bugün dahi Arap İsrail anlaşmazlığının temel sorunlarını teşkil etmektedir.

1967 Arap İsrail Savaşının en önemli noktalarından bir diğeri ise petrolün ilk defa Arap ülkeleri tarafından silah olarak kullanılması olmuştur. 5 Haziran 1967'te Bağdat'ta bir araya gelen Irak, Suudi Arabistan, Libya, Kuveyt, Cezayir, Mısır, Suriye, Bahreyn, Katar, Abu Dabi ve Lübnan temsilcileri Arap Devletlerine saldıran veya İsrail'e yardım eden devletlere petrol ambargosu uygulanmasını kararlaştırmışlardır (Bodur, 2005: 599).

Alınan karar gereğince, Irak ve Libya tüm petrol ihracatını durdurmuş, Kuveyt ve Cezayir İsrail'i destekleyen ülkelere yapılan teslimatlara son vermiş, Suriye kendi topraklarından geçen petrol boru hatlarını kapattığını ilan etmiş, Lübnan kendi limanlarından Suudi ve Irak petrollerinin tankerlere yüklenmesini durdurmuş, Suudi Arabistan İsrail'i destekleyen ülkelere yapılan petrol ihracatını yasaklamıştır (Pala, 2007: 80).

Uygulanan ambargonun amacına ulaşmamasının başlıca sebebi, İran ve Venezüella gibi Arap olmayan OPEC üyelerinin petrol üretimlerini ve ihracatlarını arttırmaları olmuştur. Bu sebeple istenilen etkiden uzaklaşan ambargo, zamanla petrol üreticisi Arap ülkelerine zarar vermeye başlamış ve

⁵⁵ Sürpriz hava saldırısı olmasının sebebi, her ne kadar İsrail'in saldırısı herkes tarafından bekleniyor olsa da, İsrail'in muhtemel hava saldırısı için kuzeyden Akdeniz'den veya Doğudan Sina istikametinden saldırması bekleniyordu. Ancak İsrail uçakları, Mısır radarlarına yakalanmamak için Akdeniz üstünde çok alçaktan uçmuşlar, Mısır'ın batı sınırına ulaştıktan sonra saldırılarını çöl istikametinden gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca sürpriz hava saldırısı niteliği kazandıran bir diğere nitelik ise saldırıların sabah alacakaranlık başlangıcında değil saat 08.45'te yani Mısır hava radar kontrollerinin zafiyete uğradığı zamanda yapılmış olmasıdır (Yılmaz, 2004: 151–152).

29 Ağustos–01 Eylül tarihleri arasında Hartum'da yapılan Arap Zirvesi'nde ambargonun kaldırılması kararlaştırılmıştır (Pala, 2007: 81).

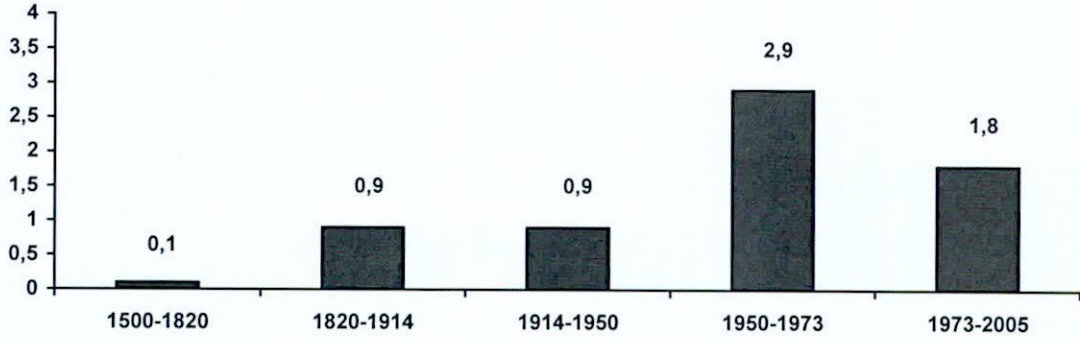
e. Petrolde Yaşanan Gelişmeler ve Dünya Ekonomisinde Hızlı Büyümeye Petrolün Katkısı

1970'li yıllara gelindiğinde Dünya ekonomisinde ve Dünya enerji tüketiminde büyük bir dönüşüm yaşanmıştır. 1948 yılında Dünya petrol üretimi günlük 8,7 milyon varilden 1972'de 42 milyon varile ulaşmıştır. Bu dönem içerisinde ABD'nin günlük petrol üretimi 5,5 milyon varilden 9,5 milyon varile çıkmasına rağmen, Dünya petrol üretimi içindeki payı %64'ten %22'ye gerilemiştir. Bu düşüşün ana sebebi Ortadoğu'da hızla artan petrol üretimidir. 1948'de 1,1 milyon olan petrol üretimi 18,2 milyona çıkmıştır (Yergin, 2007: 473).

Petrol üretimindeki artış, ispatlanmış petrol rezervlerindeki artışla da paralellik göstermiştir. Kanıtlanmış Dünya petrol rezervleri (doğu bloğu hariç) 1948'de 62 milyar varilken 1972'de dokuz kat artarak 534 milyar varile çıkmıştır. ABD'deki kanıtlanmış petrol rezervi bahsedilen dönem içerisinde 21 milyar varilden 38 milyar varile çıkarken Dünya rezervindeki payı %34'ten %7'ye gerilemiştir. Bu dönem içerisinde Ortadoğu'daki kanıtlanmış petrol rezervi 28 milyar varilden 367 milyar varile çıkmıştır (Yergin, 2007: 473–474).

1948–1972 yılları arasında Dünya enerji tüketimi üç katından biraz daha fazla artmışken aynı dönemde petrol tüketimi 5,5 kat artmıştır. 1948 yılında ABD'de günlük petrol tüketimi 5,8 milyon varilden 1972'de 16,4 milyon varile çıkmıştır. 1948–1972 yılları arasında ABD petrol üretimleri (yani 5,5 milyon varil – 9,5 milyon varil) de dikkate alındığında ABD'nin net petrol ithalatçısı konumuna geldiği görülebilmektedir. Batı Avrupa'da 970 bin varil petrol tüketimi 15 kat artarak 14,4 milyon varile yükselmiş, Japonya'da da aynı dönemde petrol tüketimi 137 kat artarak 32 bin varilden 4,4 milyon varile yükselmiştir. 1955 yılında Avrupa'nın toplam enerji tüketiminin %75'i kömürden, %23'ü petrolden elde edilirken, 1972 yılına gelindiğinde kömürün enerji üretimi içindeki payı %22'ye düşmüş, petrol ise %60'a çıkmıştır.

Aslında bu rakamlardan da anlaşılacağı gibi 20 yıllık bir süre içerisinde temel enerji hammaddesi olan kömür yerini petrole bırakmıştır. Temel enerji hammaddesi olarak yükselen petrol odaklı gelişmeler, rezervleri itibariyle, Ortadoğu'ya kaymıştır. 1946'da Ortadoğu'da faaliyet gösteren petrol şirketi sayısı 9 iken 1956'da 10'a, 1970 yılında 81'e ulaşmıştır (Yergin, 2007: 502, 510, 513).

Şekil-2: Dünya Yıllık Ortalama Büyüme Hızı (Pamuk [web], 2007: 10)

Şekil-2 ve Tablo-2'de de görüldüğü gibi Dünyanın en hızlı büyüdüğü dönem ile petrolün temel enerji hammaddesi olarak kullanılmaya başlandığı dönem birebir çakışmaktadır.

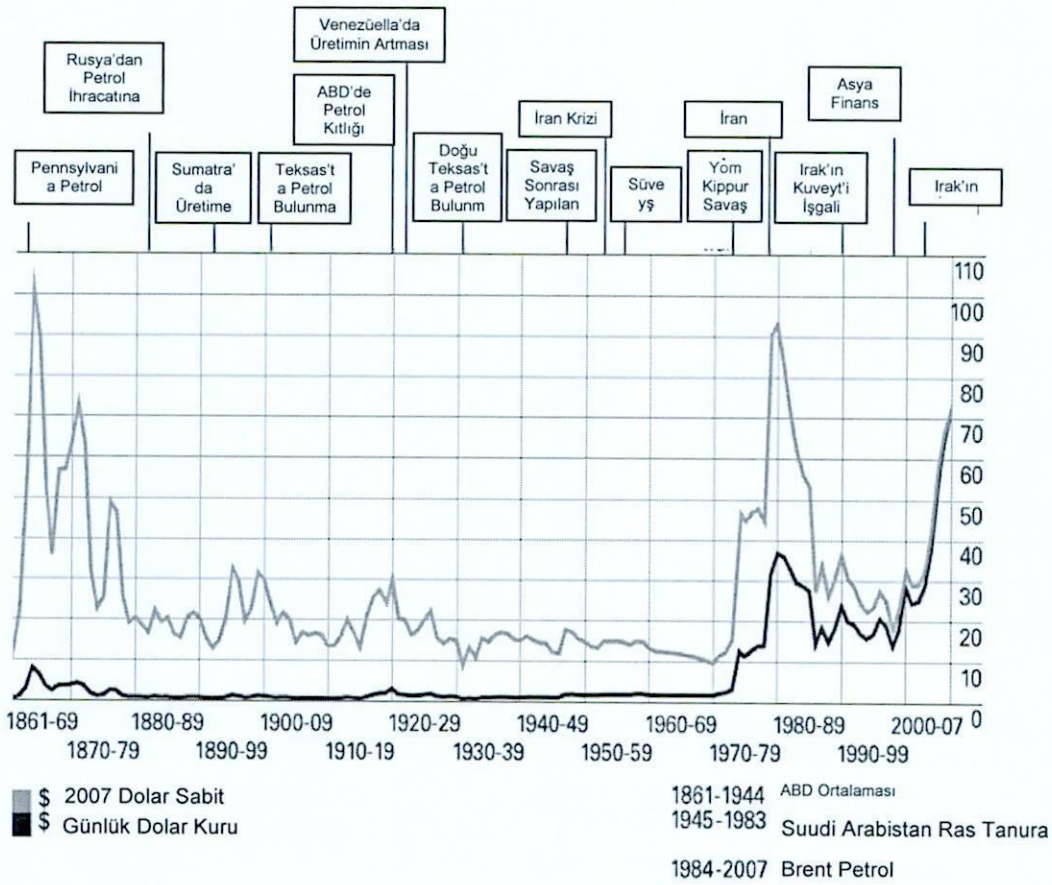
Tablo-2: Yıllık Ortalama Büyüme Hızları

	1500-1820	1820-1914	1914-1950	1950-1973	1973-2005
ABD	0,4	1,5	1,6	2,5	2,0
Batı Avrupa	0,1	1,2	0,8	3,9	1,7
Güney Avrupa	0,0	0,8	0,7	5,2	2,1
Latin Amerika		0,9	1,4	2,6	1,0
Asya	0,0	0,2	-0,1	3,8	3,9
Afrika	0,0	0,4	0,9	2,0	0,3
Ortadoğu		0,5	1,3	4,5	0,7
Japonya	0,1	0,8	0,9	8,1	2,0
Çin	0,0	-0,1	-0,6	2,9	5,9
Hindistan	0,0	0,2	-0,2	1,4	3,4
Türkiye	0,0	0,6	0,8	3,4	2,5
Dünya	0,1	0,9	0,9	2,9	1,8

Kaynak: (Pamuk [web], 2007: 10)

Yine 1973 petrol krizine kadar geçen süre içerisinde Şekil-3'te de görüldüğü gibi, petrol fiyatlarının oldukça düşük seyrettiği göz önüne alındığında petrolün büyüme içerisindeki payı daha net anlaşılabilir.

İktisat tarihçisi Alfred Chandler Almanya ve Japonya'nın, savaş sonrası gösterdikleri performansları değerlendirirken bu iki ülkenin başarılarını şöyle ifade etmiştir: "Alman ve Japon mucizeleri geliştirilmiş kurumsal düzenlemeler ve ucuz petrol temeli üzerinde gerçekleşmiştir." (Yergin, 2007: 514).

Şekil-3: Varil Başına Ham Petrol Fiyatları (BP Statistical Energy Review, 2008: 16)

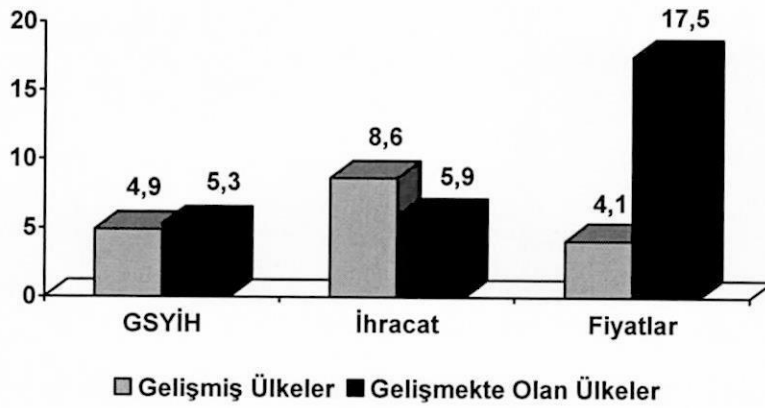
1967 Arap İsrail Savaşı sonrası dönemin en belirgin özelliği fiyat artışları ve devletlerin petrol üretiminden aldıkları payın artışıdır. 1961'de 19,8 milyon varil olan günlük tüketim 1970'de 39 milyon varile ulaşmıştır ve bu artışı karşılayan temel kaynak, daha öncede belirttiğimiz gibi, Ortadoğu olmuştur. Ancak artan talep üretici ülkeler için gelir arttırmanın başlıca yöntemi olmuştur. 1 Eylül 1969'da Türkiye'de gezi esnasında askeri bir darbe

neticesinde devrilen Libya Kralı İdris'in yerine iktidara gelen Albay Muammer Kaddafi öncülüğünde petrol şirketlerine karşı, önce devlet payı sonrasında fiyat artırımını konularında kazanılan başarı, diğer petrol üreten ülkelere de örnek olmuştur. Elde edilen kazanım kısa bir süre içerisinde İran'a, Venezüella'ya, Suudi Arabistan'a, Kuveyt'e ve sonrasında tüm üreticilere yansımıştır. Bu durumu bir biri ardına fiyat artışları ve vergi oranlarındaki artışlar izlemiştir. 18 Şubat 1971'de imzalanan Tahran Anlaşması ve 2 Nisan 1971'de imzalanan Trablus Anlaşması neticesinde, şirketlere %60'a varan vergi oranları ile %27'ye varan fiyat artışları resmen kabul ettirilmiştir (Pala, 2007: 87–89).

Tahran ve Trablus anlaşmalarının bir başka önemli özelliği ise 50–50 sisteminin yıkıldığı ve petrol üreten ülkeler adına yaşanan olumlu gelişmeler ile yeni bir dönemin başladığının habercisi olmuştur (Yergin, 2007: 548).

7. BRETTON-WOODS SİSTEMİNİN SONU

1944 yılında yürürlüğe konulan Bretton Woods sistemi 1970'li yıllara kadar neredeyse sıkıntısız bir şekilde uygulanmıştır. Bu dönem içerisinde Dünyada ticaret hacmi ve refah, tarihte olmadığı kadar gelişmiş adeta ekonomik anlamda bir altın çağ yaşanmıştır.

Şekil-4: 1950–1973 Dünya Ekonomisindeki Gelişmeler (Köse, 2004: 153)

Sistemdeki ilk sarsıntı İngiltere'nin 1967 yılında sterlini devalüe etmesi ile yaşanmıştır. Bu olayla ilgili yaşanan sarsıntı kısa zamanda

atlatılmıştır. 1970'li yıllara gelindiğinde Vietnam Savaşı sebebi ile artan harcamalar ABD ekonomisine büyük bir yük getirmenin yanında ekonomik sistemi de etkilemeye başlamıştır. ABD'nin müttefikleri tarafından bile Dolar/altın eşdeğerliği sorgulanmaya başlanmış, nitekim Fransa başta olmak bazı ülkeler ellerindeki Doları altına çevirmek için ABD merkez bankasına müracaat etmişler, İngiltere dahi 3 milyar Dolarlık döviz rezervine karşılık 2600 ton altın satın almıştır. Yaşanan olaylar üzerine 11 Ağustos 1971'de Nixon Yönetimi ABD Dolarını uluslararası paralar karşısında dalgalanmaya bırakmıştır. Böylece 1944 yılında White Planı kapsamında kurulan Bretton Woods Sistemi yürürlükten kalkmıştır (Ardor ve Öztürk, 2007: 168–169).

8. 1973 YOM KİPPUR SAVAŞI VE PETROL SİLAHI

1948, 1956 ve 1967 Arap-İsrail Savaşlarında İsrail kesin zaferler kazanmış olmasına rağmen bu başarılarını kalıcı bir barışa yöneltecek bir anlaşmayla sonuçlandıramamıştır (Kellner ve diğerleri, 1974: 20). Aslında bunun nedeni oldukça açıktı, “silah zoruyla kurulan bir devlet olan İsrail, ondan sonra komşuları tarafından tanınmayan, dışlanan ve şiddetli bir öfke duyulan bir durumda var olmuştur” (Kissinger, 2004: 7).

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi 1967 yılında vuku bulan 6 gün savaşlarından sonra da bölgede bir barışa ulaşılamamıştır. Mısır-İsrail ve Suriye-İsrail sınırlarında çatışmalar sürekli devam etmiştir. 1973 Yom Kippur Savaşı'na kadar geçen altı yılda karada geçen çatışmaların yanında havada da çatışmalar devam etmiş, bu çatışmalarda 25 İsrail uçağı ve 114 Arap uçağı taraflarca düşürülmüştür (Akad, 1992b: 590).

1973 Yom Kippur Savaşında Arap ülkelerinin temel amacı, diğer Arap-İsrail Savaşlarından farklı olarak, İsrail Devletini yok etmek değil 1967 savaşında kaybedilen toprakları geri almaktır (Kellner ve diğerleri, 1974: 20).

Yom Kippur Savaşının, 1967 Savaşından bir diğer farkı da savaşı başlatan taraftı. 1967'de İsrail'in sürpriz saldırısıyla başlayan savaş, 6 Ekim 1973'te Arap ülkelerinin sürpriziyle başlamıştır (Yılmaz, 2004: 178). 1973 Savaşı, İkinci Dünya Savaşı sonrasında icra edilen en büyük tank

muharebelerinin yaşandığı savaş olmuştur. Savaşa katılan tarafların tank ve zırhlı araç sayıları toplamı yaklaşık 15.000 civarındaydı. Muharebeler esnasında İsrail toplam 2000 tankından 800'ünü, Araplar ise 4600 tankından 3000'ini kaybetmişlerdir. Hava muharebelerinde İsrail 114 uçağını yitirirken Arap ülkeleri 453 uçak kaybına tanık olmuşlardır (Akad, 1992b: 590–591).

İsrail'in toplam 800 tank kaybının 500'ünü (400 tanesini Mısır cephesinde) 114 uçak kaybının 49'unu savaşın ilk üç gününde verdiği göz önüne alınırsa (Kissinger, 2004: 127), bu savaşın diğer savaşlardan farklı olarak net bir İsrail zaferiyle sonuçlanmadığı görülmektedir. Her ne kadar savaş öncesi tespit edilen hedeflere ulaşamadıysa da, Mısır'ın bu savaşta oldukça başarılı olduğu söylenebilir (Yılmaz, 2004: 178).

1973 Savaşının en önemli özelliği, 1967'de ilk denemesi yapılan ancak istenilen sonuçlara ulaşamayan, petrol ambargosunun petrol üreten Arap ülkeleri tarafından etkin bir şekilde uygulanmasıdır.

9. 1973–1974 PETROL KRİZİ

Ambargo öncesinde petrol fiyatları konusunda yaşanan bazı gelişmelere yer vermekte fayda var. 28 Mayıs–3 Haziran 1971 tarihleri arasında Cezayir'de gerçekleştirilen Arap Birliği 8'nci Petrol Konferansı'na gözlemci olarak katılan James E. Akins (ABD Dış İşleri Bakanlığı Enerji Bölümü Başkanı ve Ortadoğu uzmanı) toplantıda söz alarak "kısa dönemde Arap Petrolüne herhangi ciddi bir alternatif bulunamayacağı için petrol fiyatlarında yukarıya doğru çok keskin bir hareketlenme beklediklerini" ifade etmiş, bu konuşmasıyla, A.P.H van Meurs gibi bazı batılı gözlemcilere göre "petrol fiyatlarını varil başına 5 Doların üzerine yükseltmelerini tavsiye etmiştir". 16 Nisan 1972 tarihli New York Times gazetesi, Dış İşleri Bakanlığının, petrol varil fiyatının 10 Dolar yükseltilmesi önerisinde bulunduğunu kamuoyuna duyurmuştur. Aynı dönemde Ulusal Petrol Konseyi petrol varil fiyatının 5,28–6,29 Dolar aralığında olması gerektiğine dair bir rapor hazırlamıştır (Pala, 2007: 116–117). Bu olaylardan da anlaşıldığı üzere

bu dönem içerisinde ABD tarafından zaten fiyatların artması istenmektedir ve bu konuda Arap ülkeleri de cesaretlendirilmektedir.

1973 savaşıyla birlikte Arap ülkelerinin de petrol fiyatlarını arttırması ve ambargo uygulaması sürpriz olmamıştır. 1967 denemesi dışında, bu konuda ki sinyallerini de savaştan aylar önce vermişlerdir. Aralık 1972 tarihinde düzenlenen Arap Birliği Ekonomi Konseyi toplantısında “ABD’ye tam bir ekonomik boykot uygulanmasını ve Arap ülkelerinin derhal Arap Dünyasındaki Amerikan çıkarlarını tahrip etmesi çağrısında bulunmuştur” (Ayhan, 2006: 269). Kuveyt Meclisi 1973 Ocak’ında İsrail’e karşı petrol silahının kullanılmasını tavsiye eden bir karar almıştır. 1973 Mayıs’ında ABD’nin Suudi Arabistan’dan petrol üretimini arttırmasını talep etmesi üzerine Kral Faysal bunun ABD’nin İsrail politikasına bağlı olduğunu bildirmiş ve ABD’nin petrolü İsrail’den değil Arap ülkelerinden aldığını beyan etmiştir (Arı, 2007:191).

1973’te yaşanan petrol ambargosu esnasında, Arap ülkeleri petrolü bir dış politika aracı olarak 1967 ambargosuna oranla daha etkin ve sistemli olarak kullanmışlar, bu sayede belli oranda dış desteğe de ulaşmışlardır (Ayhan, 2006: 267).

6 Ekim’de savaşın başlamasıyla birlikte, 7 Ekim’de Irak Hükümeti “emperyalizmin İsrail ile işbirliği yaparak, Arap milletine saldırması” nedeniyle ABD kökenli petrol şirketlerinin Basra Petrol Şirketi’ndeki %23,75’lik hissesini devletleştirdiğini açıklamıştır (21 Ekim’de de İngiliz-Hollanda ortaklığı olan Royal Dutch-Shell’in %60’lık hissesini devleştirmiştir). Irak bir adım daha atarak bütün Arap ülkelerinin ABD’ye petrol ihracını durdurmalarını talep etmiştir. Bu talebe ilk karşılık veren Kuveyt 9 Ekim’de Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Organizasyonu (OAPEC)⁵⁶ üyelerini, 17 Ekim’de Kuveyt’te toplantıya davet etmiştir (Yılmaz, 2004: 191–192).

⁵⁶ Petrol üreten Arap Ülkeler arasındaki işbirliğini arttırmak amacıyla 9 Ocak 1968’de Kuveyt, Libya ve Suudi Arabistan tarafından kurulmuştur. Daha sonra bu organizasyona 1970’de Cezayir, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, 1972’de Suriye ve Irak, 1973’de Mısır, 1982’de de Tunus dâhil olmuştur. (1986 yılında Tunus’un üyeliği kendi talebiyle askıya alınmıştır.) (OAPEC [web], 2009)

Toplantıdan önce 12 Ekim 1973'te ABD senatosunun aldığı kararla 14 Ekim'den itibaren İsrail'e silah sevkiyatına ve yardıma başlaması Arap toplumunu daha da germiştir (Yılmaz, 2004: 192). 16 Ekim'de Kuveyt'te yapılan OPEC toplantısında üyeler, petrol fiyatlarına %70'lik bir zam yaparak 3 Dolardan 5,11 Dolara çıkarttığını açıklamıştır. 17 Ekim OAPEC toplantısının ise ana gündem maddelerini petrolün İsrail'e karşı silah olarak kullanılması, İsrail ile savaş halinde bulunan Arap ülkelerine yardımcı olunması konuları teşkil etmiştir (Ayhan, 2006: 271). Toplantıya katılan Iraklı delegenin icra edilecek yaptırımlarla ilgili teklifi şöyle olmuştur (Ayhan, 2006: 271):

"Arap topraklarında faaliyet gösteren petrol şirketleri başta olmak üzere tüm Amerikan çıkarları millileştirilsin. Bu şirketler 1973'ün ilk altı ayına bakıldığında Arap ülkelerinde üretilen ham petrolün %63'ünü kontrol etmektedirler. Bunun da ötesinde onlar, önemli Arap petrol üreticisi ülkelerdeki üretimin tümünü kontrol etmektedirler. Amerika'daki tüm Arap fonları çekilmesi durumunda Amerikan ödemeler dengesi derinden sarsılacaktır. Amerika ile olan tüm diplomatik ilişkiler kesilsin."

Benzer şekilde Kuveyt Ulusal Meclisi savaşın başlamasıyla birlikte, Kral'a, Amerika'daki Kuveyt fonlarının çekilmesini ve ABD'ye petrol ihracatının durdurulmasını tavsiye eden bir karar almıştır. Ancak bu öneriler çok radikal bulunması nedeniyle reddedilmiş, bunun üzerine Irak delegesi toplantıyı terk etmiştir. Suudi Arabistan'ın, ambargo, Amerikan bankalarındaki fonların çekilmesi ve millileştirme gibi politikaların uygulanması için erken olduğu yönündeki beyanı etkin olmuş ve petrol üretiminin kısıtlanması temel icraat olarak ön plana çıkmıştır (Ayhan, 2006: 271–272).

OAPEC üyeleri 17 Ekim'de yapılan toplantıda "İsrail işgal ettiği topraklardan çekilinceye ve Filistin halkının meşru hakları iade edilinceye kadar, Eylül 1973 rakamları esas alınarak ve 1 Ekimden başlamak üzere petrol üretiminin her ay %5 oranında azaltılmasına" kararını aldılar (Yılmaz, 2004: 192).

19 Ekim'e gelindiğinde Başkan Nixon tarafından İsrail'e 2,2 milyar Dolarlık bir yardım verilmesine dair hazırlanan teklifin Kongreye gönderilmesi, OAPEC kararlarında da değişikliğe sebep olmuştur. Yaşanan gelişmeler karşısında daha fazla kayıtsız kalamayan Suudi Arabistan başta olmak üzere tüm Arap ülkeleri tarafından 20 Ekim 1973'ten itibaren ABD ve Hollanda'ya ambargo kararı alınmıştır. 4-5 Kasım'da yapılan OAPEC toplantısında %5 kesintiye ek olarak Eylül üretimleri baz alınarak %25'lik ek bir kesinti kararı alınmıştır. 18 Ekim'de ve 1 Aralık'ta yapılan toplantılarda Araplara politik destek veren Avrupa ülkeleri ve Japonya'nın ambargodan etkilenmemesi için gerekli tedbirlerin alınması karara bağlanmıştır (Ayhan, 2006: 274-275).

Ambargo neticesinde meydana gelen petrol fiyat artışlarının seyri şu şekilde olmuştur:

Tablo-3: Ortadoğu Ham Petrol Fiyatları 1960-1975

	Afişe Fiyat	Hükümet Alımı (a)
1960-65	1,80	0,82
1966-67	1,80	0,85
1968-69	1,80	0,88
1 Ocak-14 Kasım 1970	1,80	0,91
15 Kasım 1970-14 Şubat 1971	1,80	0,99
15 Şubat-31 Mayıs 1971	2,18	1,26
1 Haziran 1971-19 Ocak 1972	2,28	1,32
20 Ocak 1972-1 Ocak 1973	2,48	1,44
1 Ocak-31 Mart 1973	2,59	1,51
1 Nisan-31 Mayıs 1973	2,75	1,61
Haziran 1973	2,90	1,70
Temmuz 1973	2,95	1,74
Ağustos 1973	3,07	1,80
1 Eylül-15 Ekim 1973	3,01	1,77
16 Ekim-31 Aralık 1973	5,12	3,05
1 Ocak-1 Mart 1974	11,65	7,00
1 Mart-1 Temmuz 1974	11,65	7,00
1 Temmuz-1 Ekim 1974	11,65	7,06
1 Ekim-1 Kasım 1974	11,65	8,12
1 Kasım 1974-1 Ocak 1975	11,25	9,82
Hükümet Alımı= Royalty+Vergi (Pala, 2007: 125)		

1973 petrol ambargosunun etkilerinin neler olduğu, sonuçlarının hangi ÷lkelerde nasıl hissedildiği konusunda bir fikir sahibi olmak için öncelikle ÷lkelerin enerji tüketimindeki petrol oranının, petrol tüketiminde ithal petrole olan bağımlılığın ve bu bağımlılıkta Ortadoğu'nun payının bilinmesi önemlidir.

Tablo-4: 1973 OPEC Petrolüne Bağımlılık

	Toplam Petrol Tüketimi	OPEC'ten Yapılan İthalat	Toplam Petrol Tüketiminde OPEC İthalatının Payı (%)
OECD (Avrupa)	13.966,0	13.548,9	97,0
Japonya	5.108,0	4.260,7	83,4
ABD	15.752,0	1.869,4	11,9
OECD (Avrupa): Avusturya, B.Almanya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, Norveç, Portekiz, Yunanistan. (Pala, 2007: 114)			

1970 senesi itibarıyla ABD, toplam enerji tüketiminin %93'ünü yerli kaynaklardan karşılarken enerji tüketimindeki ithal petrole olan bağımlılığı yalnızca %6,7 olarak gerçekleştirmiştir. 1973 yılına gelindiğinde aynı rakamlarda yerli üretim %85 iken petrole olan bağımlılık %14'e ancak ulaşmıştır. Enerji tüketiminde ithal petrole olan bağımlılık düzeyleri Batı Avrupa için, 1970'te %63 iken 1973'te %65'e ulaşmış, Japonya da ise aynı rakamlar 1970'te %78'den 1973'te %86 olarak gerçekleştirmiştir. İthal petrol içinde ise OPEC petrolüne olan bağımlılık, Tablo- 4'te de görüldüğü gibi Batı Avrupa için %97, Japonya için %83,4 olduğu göz önüne alındığında ambargodan kimlerin, ne oranda etkileneceğini önceden görmek mümkün olmuştur (Pala, 2007: 114). Nitekim ambargo kararından sonra Batı Avrupa ve Japonya, Arap ÷lkelerinin politikalarına destek verirken ABD İsrail'e silah sevkiyatına başlamış ve yardım paketleri açmıştır.

Krizin ABD ekonomisine katkı sağlayan etkileri olmuştur. Öncelikle kriz öncesinde ucuz Ortadoğu petrolü sayesinde enerji girdileri konusunda ABD'ye karşı avantaj sağlayan Batı Avrupa ve Japon şirketleri karşısında sıkıntı yaşayan ABD şirketleri, krizle birlikte bu yükten kurtulmuştur (Pala, 2007: 116). Ayrıca Ortadoğu petrolü üzerinde net bir kontrol imkânı bulunan

ABD şirketlerinin (Iraklı delegenin 17 Ekim 1973 tarihli OAPEC toplantısında söylediklerini hatırlamakta fayda var) artan petrol fiyatları ile birlikte karları rekor seviyelere ulaşmıştır (1974 yılında 24 Amerikan petrol şirketinin toplam net karı 11,5 milyar Dolara ulaşmıştır) (Ayhan, 2006: 291).

1973 Petrol Krizi'yle birlikte petrol ihraç eden ülkelerin petrol gelirleri muazzam artmıştır.

Tablo-5: OPEC Ülkelerinin Petrol Gelirleri (Milyar Dolar)

	1970	1974	1982
Kuveyt	0,9	7,0	10,0
İran	1,1	17,4	19,0
İrak	0,5	6,8	9,5
BAE	0,2	4,1	16,0
Katar	0,1	1,6	4,2
Libya	1,3	7,6	14,0
Cezayir	0,3	3,7	8,5
Suudi Arabistan	1,2	20,0	76,0
Toplam İran+Arap Üreticileri	5,6	68,2	157,2
Nijerya	0,4	7,0	14,0
Venezüella	1,4	10,6	16,5
Endonezya	0,2	3,0	11,5
Gabon	-	-	1,5
Ekvator	-	-	1,2
Toplam OPEC	7,7	88,8	201,9
(Ayhan, 2006: 288)			

Petrol ihracatçısı Arap ülkelerinin artan petrol gelirleri karşılığında yaptıkları en önemli harcama silahlanmada gerçekleşmiştir. Tablo 10'da da görülebileceği gibi 1973 Kriziyle birlikte artan petrol fiyatları sebebiyle gelirleri yaklaşık dört kat artan Arap ülkelerinin askeri harcamaları da bir anda yükselmiştir. En önemli petrol ihracatçılarından birisi olan İran'ın 1972'deki askeri harcaması yaklaşık bir milyar Dolarken bu rakam 1974'te 4,5 milyar Doların üzerine, 1976'da ise 7,7 milyar Dolara yükselmiştir. İran askeri

harcamalarında dört yılda meydana gelen bu 7 kat artış, Irak'ta 6 kat, Suudi Arabistan'da 10 kat, Kuveyt'te 5 kat olarak gerçekleşmiştir.

Tablo-6: Petrol İhraç Eden Bazı Arap Ülkelerinin Askeri Harcamaları (Milyon Dolar)

	1972	1974	1976
Libya	262	638	1165
İran	1088	4658	7747
Irak	460	1429	1761
Mısır	1955	3910	3997
Suudi Arabistan	783	2029	7412
Kuveyt	186	501	855
Bahreyn	11	23	23
Katar	321	219	537
BAE	13	20	79
Umman	65	341	785

Kaynak: Correlates of War [web], 2009

Silahlanmada meydana gelen bu artıştan en önemli geliri ABD elde etmiştir. Örneğin, 1972 yılında İran tarafından ABD'den temin edilen silahların toplam bedeli 2,5 milyar Dolarken, 1974'te 7,7, 1976'da 10,7 milyar Dolara ulaşmıştır. Diğer önemli silah alıcıları olan Suudi Arabistan ve Irak için de benzer oranlar göz önüne alındığında ABD'nin kriz sonrası dönemde silahlanmadan en karlı çıkan ülkelerden biri olduğu gözlemlenebilir (Ayhan, 2006: 289–290).

ABD'nin bir diğer kazancı, 1974'te petrol gelirleri 88 milyar Doları aşan petrol ihracatçısı ülkelerin, elde ettikleri gelirleri ABD'nin en büyük hissesini aldığı batı finans sistemine dâhil etmeleri ile gerçekleşmiştir. Karların bir kısmı harcanırken artan oldukça önemli bir kısım gelir, ABD finans sisteminde hazine bonosu, tahvil ve hisse senedine dönüşmüş, bir diğer ifadeyle tüm Dünya çapında petrol almak için harcanan Dolarlar tekrar ABD bankalarına dönmüştür (Pala, 2007: 150–151).

Krizin en çok hissedildiği ülkeler ise kuşkusuz gelişmekte olan ülkeler olmuştur. Zira gelişmiş ülkeler artan petrol fiyatlarına ilk tepkiyi sanayi üretim mallarının fiyatlarını arttırarak vermişler, dolayısıyla petrol fiyat artışlarına paralel bir yükselme ile ihracat rakamlarını arttırmışlardır. Bilhassa petrol ihraç eden ülkelerin nihai mal alımında en öncelikli başvurdıkları yer olmaları sebebiyle, petrol ihracatçısı ülkelerin artan gelirleriyle paralel olarak artan tüketimleri sayesinde dış ödemeler dengesi konusunda çok büyük bir sıkıntı yaşamamışlardır. İhracat konusunda gelişmiş ülkelerle rekabet kapasiteleri sınırlı olan ülkeler, artan petrol fiyatlarına bağlı olarak çok büyük dış ödemeler dengesi sorunuyla yüzleşmek zorunda kalmışlardır. 1973 yılında yaklaşık 11 milyar Dolar olan dış ticaret açıkları, 1975 senesinde 40 milyar Dolara ulaşmıştır (Ayhan, 2006: 277–278).

Tablo-7: Ülke Gruplarının Cari İşlemler Dengesi (1973–1978) (Milyar Dolar)

	1973	1974	1975	1976	1977	1978
Gelişmiş Ülkeler	20,3	-10,4	19,8	0,5	-2,2	32,7
OPEC Ülkeleri	6,7	68,3	35,4	40,3	30,8	2,9
Petrolü Olmayan Gelişmekte Olan Ülkeler	-11,3	-37,0	-46,3	-32,6	-28,9	-41,3

Kaynak: (Pala, 2007: 152)

Bu arada finansman açığını kapatmak için borç arayışındaki ülkelerin kapısını çalabilecekleri en önemli ülke ise tartışmasız ABD olmuştur. Arap ülkelerinin petrol gelirlerinin ABD finans sistemine aktarılması sonucu burada biriken Dolarlar, dış ödemeler dengesi açığını kapatmaya çalışan gelişmekte olan ülkelerin borç ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılmış, tabi bu arada bu borç verme sürecinden de ABD yine kendi payına düşen geliri temin etme şansını yakalamıştır (Pala, 2007: 161–164).

Gelişimlerini sürdürmek için petrole bağımlı olan tüm ülkeler gibi gelişmekte olan ülkeler, dış ödemeler dengesinde meydana gelen finansman açıklarını kapatmak için mecburen borçlanmaya gitmişlerdir. Bu ülkelerin

1973'te 130 milyar Dolar olan dış borç stoku 1978'de 400 milyar Dolara çıkmıştır (Pala, 2007: 163).

Tablo-8: Gelişmekte Olan Ülkelerin Dış Borçları 1973–1978 (Milyar Dolar)

	1973	1974	1975	1976	1977	1978
Resmi Kreditörlerden	51,0	60,1	70,3	82,4	111,0	130,6
Özel Kreditörlerden	61,8	77,9	95,1	114,8	114,8	203,9
Toplam Borç	130,1	160,8	190,8	228,0	329,3	398,2

(Pala, 2007: 163).

Her ne kadar 1973 Petrol Ambargosunun amacı “İsrail, Haziran 1967’de işgal ettiği tüm Arap topraklarını tamamen boşaltana ve Filistin Halkının meşru hakları yeniden sağlanana dek” uygulamaya devam etmek olsa da Temmuz 1974’e gelindiğinde, Arap ülkeleri tarafından ambargo tamamen kaldırılmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi zaten ambargo ile hedeflenen İsrail’e ve başta ABD olmak üzere ona destek veren ülkelere karşı petrol silah olarak kullanılmak istenmişse de, ABD bu ambargodan hemen hemen hiçbir zarar görmeden, tersine çok büyük gelir elde ederek çıkmıştır.

10. İRAN DEVRİMİ VE 1979–1980 PETROL KRİZİ

1941 yılında İkinci Dünya Savaşı esnasında İngiltere ve Rusya’nın yapmış olduğu ortak müdahale ile iktidara geçen Şah Rıza Pehlevi’nin 1960 yılı sonrasında icra ettiği politikalar Halk üzerinde olumsuz etkilere sebep olmuştur. 9 Ocak 1962’de “Ak Devrim” adıyla “tarım reformu, ormanların ve otlakların millileştirilmesi, devlet fabrikalarına ait hisselerin %20’sinin işçilere dağıtılması, seçim reformu, cehalet ile savaş için bilgi ordusu kurulması” konularını kapsayan reformları uygulamaya koymuştur (Pehlivanlıoğlu, 2004: 79). Ak Devrim çerçevesinde gerçekleştirdiği toprak reformu, toprak sahiplerinden ziyade geniş vakıf arazilerine sahip ulemanın etkinliğini azaltmayı amaçlamıştır. Bu sayede din adamlarının münferit ve kontrolden

uzak durumlarına son vererek, merkezi otoriteye bağılılıklarını arttırmak hedeflenmiştir (Yılmaz, 2004: 225).

1973 Petrol Kriziyle birlikte, artan petrol fiyatlarına bağılı olarak, İran'da kişi başına düşen gelir, 180 Dolardan 1500 Dolara çıkmış, İran hükümetinin petrol gelirleri, 1972'de 2,3 milyar Dolardan 1974'te 18 milyar Dolara, 1977'de ise 20 milyar Dolara ulaşmıştır. Bu petrol gelirleri ile birlikte 1974'te %34'lük yıllık büyüme oranına ulaşan İran, devam eden yüksek petrol fiyatları sayesinde 1975'te %42, 1976'da ise %17'lik bir büyüme ortalamasını yakalamıştır (Ayhan, 2006: 300).

1962'de gerçekleştirilen Ak Devrim'le birlikte hız kazanan köyden kente göç hareketleri neticesinde kentli nüfus oranı toplam nüfusun yarısına ulaşan İran'da, artan petrol gelirlerinin toplumsal tabana yayılamaması sebebi ile başlayan huzursuzluklar, bilhassa Şah'ın uygulamaları sonucu sayıları 100 bini aşan yabancı uzmanların varlığı (50 bini ABD'li) ve petrol gelirlerini aşan silahlanma⁵⁷ ve modernleşme çalışmaları ile daha büyük tepkilere yol açmıştır. Halkın tepkisini çeken uygulamalar ulemanın öncülüğünde organize bir muhalefete dönüşmüş, 1963 yılından beri Irak'ta sürgünde olan Ayetullah Humeyni'nin bildirileri ile toplumsal bir nefret yaratmıştır (Yılmaz, 2004: 225–227).

Ocak 1978'de başlayan gösterilerin Ağustos ayında tüm ülkeye yayılması sonucunda ülkede sıkıyönetim ilan edilmiş ancak alınan bu tedbir durumu daha da ağırlaştırmıştır. Gelişen olaylar karşısında Şah, başbakanlığa Şahpur Bahtiyar'ı getirerek 15 Ocak 1979'da İran'dan ayrılmıştır. Şah'ın ülkeden ayrılması sonrasında 1 Şubat 1979'da İran'a gelen ve törenlerle karşılanan Humeyni, Mehdi Bazargan'ı başbakan olarak atamış bir süre iki hükümetin hüküm sürdüğü İran, 11 Şubat'ta Bahtiyar'ın istifa etmesi ve ülkeyi terk etmesiyle yeni bir döneme giriş yapmıştır. 30 Mart 1979'da yapılan referandumla İran'ın bir İslam Cumhuriyeti olduğu ilan edilerek İslam Devrimi tamamlanmıştır (Yılmaz, 2004: 228–229).

⁵⁷ İran'da yaşanan silahlanma ile ilgili bazı rakamlara göz atmakta fayda vardır. 1970'de 161 bin olan asker sayısı, 1978'de 415 bine, 1970'de 160 olan tank sayısı 1978'de 1735'e ve 1970'de 140 olan savaş uçağı sayısı 447'ye ulaşmıştır (Ayhan, 2006: 301).

1973–74 Petrol Krizinin ardından, Suudi Arabistan'dan sonra Dünyadaki en önemli petrol ihracatçısı konumuna yükselen İran'ın günlük petrol üretim kapasitesi 5,5 milyon varile ve ihracat kapasitesi günlük 5 milyon varile ulaşmıştır. Ancak 1978 yılında meydana gelen iç karışıklıklar ve yaşanan grevler nedeniyle 2 milyon varil günlük üretime düşen İran'da 25 Aralık 1978'den itibaren petrol üretimi tamamen durmuştur (Ayhan, 2006: 301).

İran'da yaşanan olaylar, petrolün enerji üretimindeki önemli rolü ve İran'ın en büyük ikinci petrol ihracatçısı olması sebebiyle, uluslararası piyasalarda tam bir şok etkisi yaratmıştır.

Tablo-9: Dünya Enerji Tüketiminde Yakıt Payları, 1978

Petrol	%54
Doğalgaz	%18
Kömür	%18
Hidrolik / Diğer	%7
Nükleer Enerji	%3
Kaynak: (Pala, 2007: 181).	

İran'da gerçekleşen İslam Devrimi'nden etkilenecek ülkeleri daha net tespit edebilmek için bazı rakamları görmekte fayda var. 1978 yılı baz alındığında ABD petrol tüketiminin %42'sini ithal petrolle karşılarken aynı dönemde Batı Avrupa %91'ini, Japonya ise %100'ünü ithal petrolle karşılamaktaydı. 1978 yılı itibariyle Batı Avrupa'nın Ortadoğu ve Kuzey Afrika'dan ithal ettiği petrolün toplam petrol ithalindeki payı %79,3'ken, bu oran Japonya için %75,6, ABD içinse %43,1 olarak gerçekleşmiştir. Daha geniş anlamda ele almak için, petrol ithalatında ki OPEC payları önem kazanmaktadır (Pala, 2007: 182).

Tablo-10: OPEC Petrolüne Bağımlılık Oranları, 1978, Bin Varil/Gün

	Toplam Petrol Tüketimi	OPEC'ten Yapılan İthalat	Toplam Petrol Tüketiminde OPEC İthalatının Payı (%)
OECD (Avrupa)	13.865,0	10.007,8	72
Japonya	5.420,0	3.940,8	73
ABD	18.345,0	5.353,0	29
Kaynak: (Pala, 2007: 182).			

İran tarafından üretilen günlük 5,5 milyon varil petrolün uluslararası piyasadan çekilmesine OPEC'in verdiği ilk tepki, petrol fiyatlarını arttırmak olmuştur. Aslında krizi derinleştiren en önemli etkenler ise, ABD'nin şirketleri spot piyasaya yönlendirmesi (IEA anlaşmalarında yasaklanmış olmasına rağmen) ve ABD-İran arasında yaşanan Rehineler Krizi sırasında, ABD'nin İran'a ait tüm varlıkları dondurma kararı alması olmuştur (Pala, 2007: 180).

Kriz sırasında, İran'ın günlük 5 milyon varil petrolünün uluslararası piyasadan çekilmesi sebebiyle tam bir kıtlık havası oluşmuş ve petrol fiyatları spot piyasada kırk Doları geçmiştir (Pala, 2007: 180,184).

Tablo-11: Haziran 1978 Ekim 1984 Petrol Fiyatları

	Resmi Fiyat	Spot Fiyat
Haziran 1978	12,70	12,73
Aralık 1978	12,70	14,83
Ocak 1979	13,34	16,24
Nisan 1979	14,55	21,25
Haziran 1979	18,00	35,40
Aralık 1979	24,00	41,00
Ocak 1980	26,00	38,13
Nisan 1980	28,00	35,67
Haziran 1980	28,00	36,00
Eylül 1980	30,00	32,92
Aralık 1980	32,00	40,60
Mayıs 1981	32,00	33,85
Ekim 1981	34,00	33,31
Aralık 1981	34,00	32,26
Mart 1982	34,00	28,90
Mayıs 1982	34,00	33,56
Temmuz 1982	34,00	32,16
Aralık 1982	34,00	30,80
Mart 1983	29,00	28,44
Temmuz 1983	29,00	29,13
Aralık 1983	29,00	28,26
Temmuz 1984	29,00	27,72
Ekim 1984	29,00	27,85
Kaynak: (Pala, 2007: 184).		

Kriz sırasında petrol fiyatlarının bu kadar hızlı artmasına ve bu kadar uzun süre yüksek kalmasına neden olan en önemli faktör (İran-Irak savaşı ile birlikte) şirketlerin stoklamaya yönelmeleridir (Pala, 2007: 185).

Tablo-12: Dünya Ham Petrol Üretimi ve Tüketimi, 1973-1984 (Milyon Varil/Gün)

	1973	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984
Toplam Dünya Üretimi	58,3	63,4	65,7	63,0	59,6	57,0	56,5	57,5
Toplam Dünya Tüketimi	56,0	62,8	64,4	62,1	60,2	58,6	58,1	59,0
Kaynak: (Pala, 2007: 220).								

Krizin sonuçlarına gelecek olursak 1973–74 Krizinin uluslararası ekonomik ortamda yarattığı etkilerin hemen hemen aynısı tekrarlanmıştır. Hatta bu özellikleriyle 1973–74 Krizinin devamı ya da Dr. Cenk Pala'ya göre tamamlayıcısı olarak görülebilir (Pala, 2007: 180).

Krizden en çok etkilenen grup yine gelişmekte olan ülkeler olmuştur. Bu kriz esnasında gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret açıkları yüksek petrol fiyatları sebebiyle artmış, bu açığı kapatabilmek için gelişmekte olan ülkeler borçlanmaya gitmişlerdir (Pala, 2007: 195).

Tablo-13: Gelişmekte Olan Ülkelerin Dış Borçları, 1978–1984 (Milyar Dolar)

	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984
Kısa Vadeli	63,7	75,8	106,5	128,1	148,2	126,2	97,6
Resmi Kreditörler	130,6	148,5	169,1	186,0	205,4	229,6	254,4
Özel Kreditörler	203,9	247,7	284,3	332,4	371,2	411,8	460,4
Toplam Borç	398,2	472,0	559,9	646,5	724,8	767,6	812,4
Kaynak: (Pala, 2007: 195).							

Borçlanma içinse en kesin çözüm ABD finansal sektörü olmuştur. Petrol gelirlerinden elde ettikleri gelirin önemli bir kısmını ABD finans sisteminde tutan Arap ülkeleri, ABD'nin dış ticaret açığını kapatmanın yanında ABD finansal sektörünün kredi dağıtabilmek için ihtiyaç duyacağı nakiti de sağlamışlardır.

1979–80 Krizinin en önemli sonucu ise Carter Doktrini⁵⁸ olmuştur. İran İslam Devrimi ile aynı döneme rastlayan Sovyetlerin Afganistan'ı işgali Basra Körfezinin güvenliğini tehdit eder hale gelmiştir. Bu çerçevede peş peşe gelişen olaylar neticesinde ABD Başkanı Jimmy Carter 23 Ocak 1980'de Kongre'de yaptığı konuşmayla yeni dönem stratejisini açıklamıştır. Carter Doktrini olarak bilinen stratejiye göre Körfez bölgesinde ABD'nin stratejik çıkarlarına karşı tehdit oluşturabilecek girişimlere karşı askeri güç kullanımı da dâhil her türlü önlemin alınacağını bildirmiştir (Kona, 2003: 19).

Carter Doktriniyle birlikte ABD, ilk etapta 200 bin hazır kuvvetten ve 100 bin ihtiyattan oluşan Acil Müdahale Görev Gücünü oluşturmuş ve bölgede sürekli olarak askeri varlığını arttırarak Körfezi askeri olarak kontrolü altına almıştır (Ayhan, 2006: 308).

11. İRAN-IRAK SAVAŞI

İki ülkeyi savaşa götüren sebepler, Şat-ül Arap suyolunun kontrolü ve İran'ın 30 Kasım 1971'de işgal ettiği Hürmüz Boğazındaki Ebu Musa, Büyük ve Küçük Tunb adaları olmuştur (Yılmaz, 2004: 235–236).

İran, 1973–74 Petrol Krizinden sonra artan petrol fiyatlarına bağlı olarak elde ettiği gelirlerin büyük bir kısmıyla yaptığı silahlanma neticesinde oldukça büyük bir ordu kurmuştur. Bu süreç içerisinde Basra Körfezinin Jandarmalığına soyunan İran önce 1971'de Hürmüz Boğazı'ndaki üç adayı işgal etmiş, ardından Irak'ın kuzeyinde yaşayan Kürtleri kışkırtarak Irak'ı yıpratmak suretiyle isteklerine boyun eğdirmeye çalışmıştır. Her ne kadar çatışmalar artarak devam etse de 1975'te Cezayir'de yapılan OPEC toplantısında icra edilen arabuluculuk faaliyetleri sonuç vermiş ve Irak, İran'ın Kürtlere verdiği desteği çekmesi karşılığında Şat-ül Arap suyu üzerindeki sınır anlaşmazlığını, talveg hattını kabul ederek çözmüştür. Bu tarihten sonra Hürmüz Boğazındaki adalar sorunu çözülme de iki ülke arasında geçici bir barış sağlanabilmiştir (Sander, 2007b: 559–560).

⁵⁸ Başkan Jimmy Carter'ın konuşmasının tam metni için <<http://www.jimmycarterlibrary.org/documents/speeches/su80jec.phtml>>

1979 yılında İran'da yaşanan devrim iki ülke arasında olumlu devam eden ilişkileri sona erdirmiştir. Humeyni'nin devrimin ilk günlerinden itibaren bütün Arap ülkelerindeki Şii'leri ayaklanmak üzere kışkırtması, nüfusunun büyük çoğunluğu Şii olan Irak için büyük bir tehdit oluşturmuştur (Bodur, 2005: 697).

İran'daki İslam Devrimi'nden sonra, Irak çoğunluğu Araplardan oluşan Kuzistan bölgesinin özerkliğinin tanınmasını istemiştir. Gerginleşen ortam, İran Devrim hareketinin İran ordusundaki yüksek rütbeli subayları tasfiye etmesi ve rehineler krizi sebebiyle ABD ile sorunlar yaşayan İran'ın durumundan faydalanmak ve savaşı kısa sürede bitirmek isteyen Irak için bir fırsat olarak görülerek, 22 Eylül 1980'de savaşa dönüşmüştür (Sander, 2007b: 560–561).

Sekiz yıl boyunca süren ve tarafların birbirlerine üstünlük sağlayamadığı savaş, tarafların Birleşmiş Milletlerin ateşkes çağrısını kabul etmesiyle 20 Ağustos 1988'de sona ermiştir (Uçarol, 2000: 801).

Bir milyondan fazla insanın hayatına ve iki taraf için toplam 150 milyar Dolara mal olan savaş, tarafların savaş öncesi statüyü kabul etmeleri ile bitmiştir. Savaş esnasında her iki tarafından savaşı devam ettirebilmesi için dayandığı en büyük ekonomik kaynak kuşkusuz petrol olmuştur (Sander, 2007b: 561–562). Her ne kadar belirli dönemlerde petrol sevkiyatında aksamalar meydana geldiyse de bir süre sonra durum tekrar normale dönmüş, özellikle uluslararası ortamda petrol fiyatlarını kontrol etmek maksadıyla oluşturulan yapı sebebiyle küresel etkisi ilerleyen safhalarda kırılmıştır. Carter Doktrini'yle bölgedeki çıkarlarını her ortamda ve her şekilde koruyacağını açıklamış olan ABD, savaşın başlamasıyla bölgeye yerleşmiştir. Öyle ki savaş sona erdiğinde Basra Körfezi adeta bir Amerika iç denizi haline dönüşmüştür (Ayhan, 2006: 316).

12. 1990 KÖRFEZ KRİZİ VE IRAK'IN KUVEYT'İ İŞGALİ

Osmanlı hâkimiyeti altında olduğu süre boyunca Basra vilayetinin bir parçası olarak idare edilen Kuveyt, 1913 yılında İngiliz himayesi altına

girmiştir. 1920'de Irak'ın da İngiliz mandasına dâhil edilmesine rağmen Irak'tan ayrı bir yönetim altında organize edilen Kuveyt'e 1961'de bağımsızlığı verilmiş, bu durum Irak tarafından kabul edilmek istenmese de, Kuveyt'in 1963'te Arap Birliği tarafından tanınması ve Birleşmiş Milletlere kabul edilmesi karşısında Irak taleplerinden vazgeçmiştir (Yılmaz, 2004: 271–272).

İran'la yapılan savaş sırasında İran'ın Şat-ül Arap'ın hemen çıkışında bulunan Fao Adasını 1986'da işgal etmesi Irak'ın Basra'ya çıkışını oldukça sıkıntıya sokmuştur. Buna karşın Kuveyt'e ait Verbe ve Bubiyan adalarını 99 yıllığına kiralamak isteyen Irak'ın bu talebi Kuveyt tarafından geri çevrilmiştir (Bodur, 2005: 762).

Sekiz yıl boyunca devam eden ve taraflara toplam 150 milyar Dolara mal olan İran-Irak savaşı sonrasında, Irak'ın 80 milyar Doları bulan borcu, Saddam Hüseyin'in en büyük sorununu teşkil etmiştir (Yılmaz, 2004: 273). Bu sorunu çözmek için Saddam Hüseyin tarafından Kuveyt'e karşı kullanılan argümanlardan birisi Rumeyla bölgesi petrol üretimi olmuştur. Saddam Hüseyin, Irak-Kuveyt sınırında Irak tarafında bulunan Rumeyla bölgesinde Kuveyt'in, İran-Irak savaşı esnasında 80 kilometre içeri girerek bu bölgede petrol çıkarttığını, Rumeyla'nın karşısında bulunan Kuveyt-Ratga bölgesinde Kuveyt'in petrol çıkartması sebebiyle Rumeyla bölgesi petrol üretiminin düştüğünü iddia etmiştir. Bu sebeplerle Irak'ın 2,4 milyar Dolar zarara uğradığını (sonradan 4 milyar Dolar olarak açıklanmıştır) bunun tazmin edilmesini veya Irak'ın Kuveyt'e olan borçlarının silinmesini istemiştir. İkinci argüman ise Irak'ın İran'a karşı savaşırken sadece kendisi için değil tüm Arap ülkelerinin güvenliği için savaştığını iddia etmek olmuştur. Dolayısıyla Irak'a savaş esnasında verilen paraların borç olamayacağını bunların ancak para yardımı olarak görülmesi gerektiğini öne sürmüştür (Bodur, 2005: 762).

Meydana gelen borç yükünü aşmanın yöntemlerinden biri olarak Saddam tarafından denenen bir diğer yol ise, petrol üreten Arap ülkelerinden 1980'in ikinci yarısından itibaren düşen ve 15 Dolar olan petrol fiyatlarını 25 Dolara çıkartmalarını istemek olmuştur. Bu arada tüm iddiaları için 16

Temmuz 1990'da Arap Birliği Genel Sekreterliği'ne iddialarını içeren bir mektup göndermiş ve yaptığı girişimlerle ilgili sonuçları beklemeden Kuveyt sınırına asker yığmaya başlamıştır (Yılmaz, 2004: 275).

Ürdün ve Mısır aracılığıyla Cidde ve Bağdat'ta yapılan görüşmelerde Irak taleplerini yinelemiş ancak Kuveyt tarafından bu talepler reddedilmiştir. Bunun üzerine Irak'ın Kuveyt sınırına yığdığı birlikler 2 Ağustos 1990 günü sınırı geçerek Kuveyt'i işgale başlamıştır (Yılmaz, 2004: 275–276).

Aslında Irak'ın, Basra Körfezi'ne çıkışta yaşadığı sorunları gidermek, bu bölgedeki petrol kaynaklarını kontrol edebilmek ve bölgede etkinliğini arttırmak maksadıyla gerçekleştirdiği işgal, Dünya petrol rezervinin %60'ından fazlasının bulunduğu Ortadoğu bölgesindeki güç dengelerini alt üst ediyor olması, ayrıca niteliği itibarıyla tüm uluslararası sistemi etkileyen bir olay olması sebebiyle bir anda gündeme Dünya krizi olarak girmiştir (Uçarol, 2000: 803). Bölgede meydana gelen değişikliğin boyutlarının, uluslararası sistemi doğrudan etkileyecek olmasının başlıca sebebi petrol rezervleridir. Irak'ın 115 milyar varillik petrol rezervine bir de Kuveyt'in 101 milyar varillik rezervi (tarafsız bölgedekiler dâhil) eklendiğinde yaklaşık 216 milyar varillik bir rezerve ulaşan Irak Dünya petrol rezervinin %20'lik bir kısmını kontrolü altına almış olacaktır. Suudi Arabistan'ın %23'lük petrol rezervi ile hemen hemen aynı düzeye gelecek Irak'ın durumuna birde Körfez Savaşı öncesinde Dünyanın en büyük dördüncü ordusuna sahip olduğu eklenirse, Irak bir anda uluslararası bir güç durumuna ulaşmış olacaktır. Askeri gücün ötesinde Irak'ın ele geçirdiği gücü, dönemin ABD Dış İşleri Bakanı James Baker çok güzel ifade etmiştir (Ayhan, 2006: 333–335, 345):

"Bu savaş, petrolün galonundaki artışla ilgili değildir... Küresel ekonomik düzeni boğabilecek, verdiği emirlerle hepimizin ekonomik bir resesyona, hatta bir buhranın karanlığına girmesine yol açabilecek,,, bir diktatöre karşı yürütülen bir savaştır".

İşgalin gerçekleştiği gün olan 2 Ağustos 1990'da toplanan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi aldığı 660 sayılı kararla işgali kınamış, Irak'ın kayıtsız şartsız olarak 1 Ağustos 1990'daki sınırlarına çekilerek işgale son

vermesini istemiştir. Ayrıca Güvenlik Konseyi 6 Ağustos'ta 661 sayılı kararla ambargo kararı almıştır⁵⁹. Buna karşın Irak 8 Ağustos'ta Kuveyt'i ilhak ettiğini açıklamış, 28 Ağustos'ta da Kuveyt'i 19'ncü vilayeti olarak ilan etmiştir. Güvenlik Konseyi 29 Kasım 1990'da aldığı 678 sayılı kararla Irak'a, Kuveyt'i 15 Ocak 1991 tarihine kadar geri çekilme zamanı tanımış, aksi takdirde askeri müdahalede bulunulacağını bildirmiştir (Yılmaz, 2004: 276–277).

2 Ağustos'tan itibaren Birleşmiş Milletler desteği ile hareket eden ABD'nin 15 Ocak 1991 tarihine kadar yaptığı yığınak, 527 bin asker, 1550 uçak, 600 savaş helikopteri ve 200 gemiye ulaşmıştır. Ayrıca Birleşmiş Milletler müdahalesine destek veren 35 ülkenin katkısıyla bu rakam 732 bin asker, 2100 uçak ve 2500 tanka çıkmıştır. Her ne kadar Türkiye'nin doğrudan savaşa katılan askeri olmasa da, Irak sınırına yaptığı 120 bin kişilik yığınak bir miktar Irak askeri gücünü üzerine çekmesi sebebiyle etkinlik sağlamıştır (Akad, 1992b: 602).

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararlarını kabul etmeyen ve Kuveyt'ten çekilmeyen Irak'a karşı 17 Ocak 1991'de başlayan hava harekâtı ile toplam 120 bin sortide 200 bin ton bomba kullanılarak Irak hava sahası kontrol altına alınmış, 24 Şubat 1991'de başlayan ve 100 saat süren kara harekâtı ile Irak'ın 4200 tankından 4000'i, diğer zırhlı araçlarının 2/3'ü ve 42 tümeni imha edilmiştir (Akad, 1992b: 604). Irak'ın 85 bin ölü ve 175 bin esir verdiği savaşta müttefiklerin ölü sayısı 234, yaralı sayısı ise 479 olarak gerçekleşmiştir (Sander, 2007b: 570).

28 Şubat'ta Birleşmiş Milletlerin tüm kararlarını kabul ettiğini ilan eden Irak'ın (geçmişte emsali görülmemiş bir uluslararası işbirliği ile) Kuveyt'i işgaline son verilmiştir (Uçarol, 2000: 805).

13. DEĞERLENDİRME

20'nci yüzyıl öncesinde yaşanan üç yüzyıldan fazla süre boyunca belirli bir huzur ortamına sahip olan Ortadoğu, bilhassa Avrupa ve Amerika

⁵⁹ Alınan bu karara Türkiye'de uyumuş, 7 Ağustos 1990'dan itibaren, Irak için büyük önemi bulunan Kerkük-Yumurtalık Petrol boru hattını kapatmıştır (Uçarol, 2000: 804).

kıtaları ile kıyaslandığında oldukça rahat geçen bir dönem sonrasında, bilhassa petrolün bulunmasıyla bu niteliğini kaybetmiştir. Petrolün artan önemi, 20'nci yüzyıla birlikte başlayan güç mücadelesi, çıkar çatışmaları savaşların ana sebeplerini teşkil etmiş ve Osmanlı yönetiminden kurtulup bağımsızlıklarına kavuşmuş olmalarına rağmen savaşlardan, iç çatışmalardan, dış müdahalelerden bir türlü kurtulamamış olmalarının ana sebebi olmuştur.

Bilhassa 20'nci yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte tüm manda ve işgal yönetimlerinden sıyrılan Ortadoğu, önce İsrail'le yapılan savaşlar ve sonrasında petrol uğruna ve petrol nedeniyle yapılan savaşlara sahne olmuştur. Tüm yaşanan olaylar gözden geçirildiğinde, petrolün bölge ülkelerine zenginlik, refah ve huzur getirdiğini söyleyebilmek imkânsızdır. Özellikle 20'nci yüzyılın son çeyreği, uluslararası alanda artan petrol ihtiyacına paralel olarak, Ortadoğu için yaşanan en sıkıntılı dönem olmuştur.

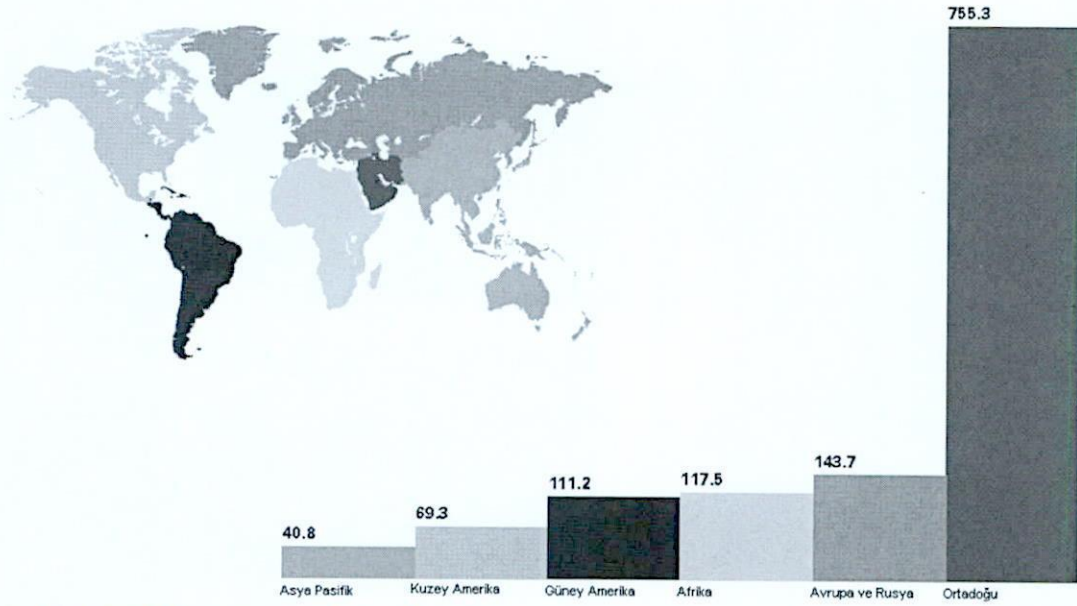
Petrol imtiyazları, petrol sözleşmeleri ve petrolün sahipliği konusunda yaşanan çok yönlü ve çok kimlikli mücadele son çeyrekle birlikte, petrolün uluslararası piyasaya servisi, pazarlamanın kontrolü, üretilen miktar, satış fiyatları üzerinde mücadeleye dönüşmüş, 21'inci yüzyıla birlikte bu mücadeleye birde petrolün hangi döviz kuru üzerinden satılacağına dair tartışmalar eklenmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PETRODOLAR, KÜRESEL GÜÇ MÜCADELESİ VE ORTADOĞU GÜVENLİĞİNE ETKİLERİ

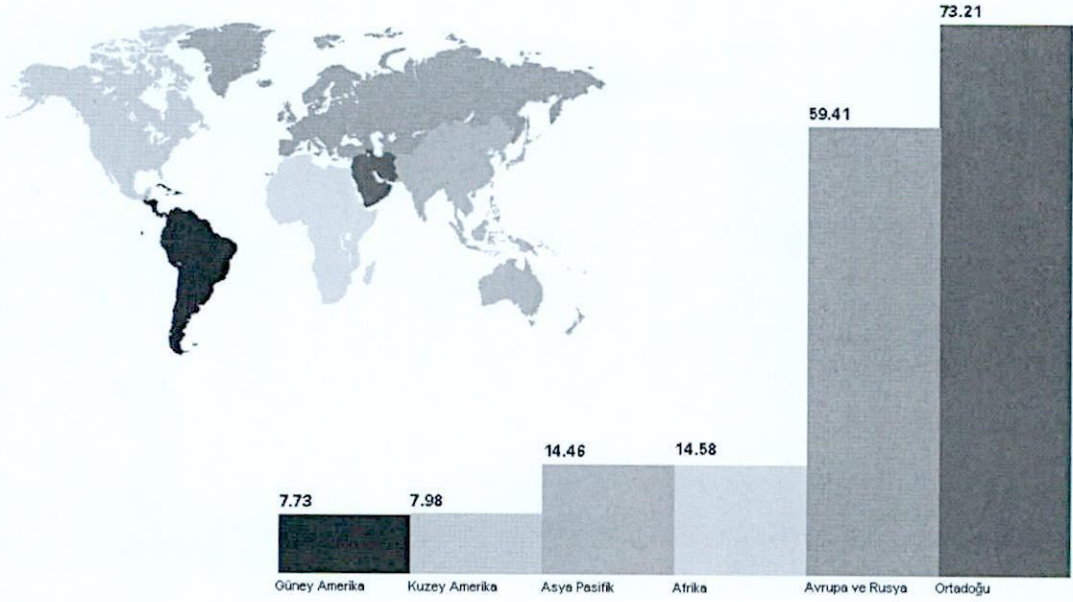
1. PETRODOLARIN ORTADOĞU BÖLGE EKONOMİLERİ VE GÜVENLİĞİ ÜZERİNE ETKİLERİ

Ortadoğu'yu, Eisenhower'ın "salt arazi değeri söz konusu olacak olursa, Dünyada stratejik bakımdan daha önemli bir bölge yoktur" sözü belki de en güzel tanımlayan ifadedir (Bağcı, 2001: 106). Dünya petrol rezervlerinin, 755,3 milyar varille, yaklaşık yüzde 61'i Ortadoğu'da bulunmaktadır (BP, Statistical Review of World Energy [web], 2008).

Şekil-5: 2007 Yılı İtibariyle Dünya İspatlanmış Petrol Rezervleri (Milyar Varil) (BP Statistical Review of World Energy [web], 2008)

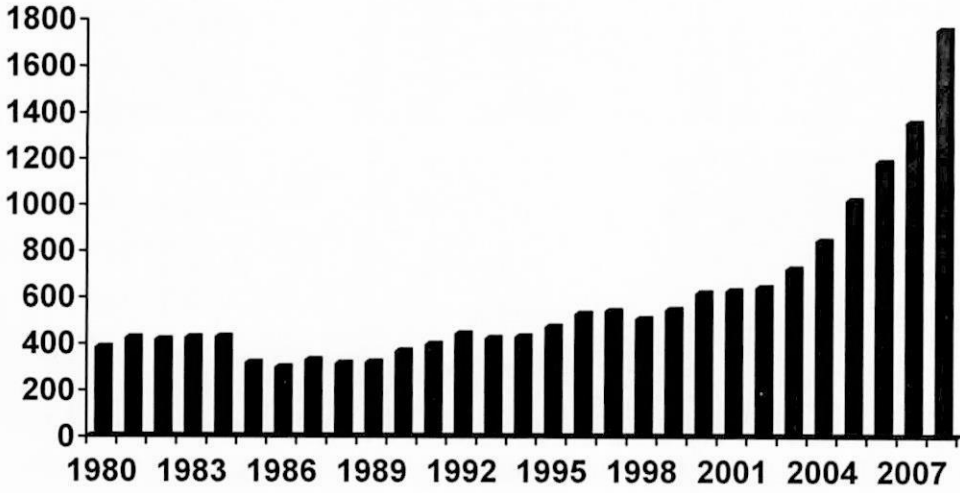
Petrol rezervlerine ilave olarak, Dünya doğal gaz rezervlerinin 73,21 trilyon metreküp ile yaklaşık yüzde 41,3'ü yine bu bölgede bulunmaktadır. (BP, Statistical Review of World Energy [web], 2008).

Şekil-6: 2007 Yılı İtibariyle İspatlanmış Doğalgaz Rezervleri (Trilyon Metreküp) (BP Statistical Review of World Energy [web], 2008)

Diğer yandan, petrolün Dünya enerji tüketimindeki payı yaklaşık yüzde 40 iken bu oran ulaşım sektöründe yüzde 97 gibi bir rakama ulaşmaktadır. Günlük 85 milyon varil dolayında olan Dünya petrol tüketiminin 2020'de 120 milyon varile çıkacağı tahmin edilmektedir. İngiltere ve Norveç hariç, ihtiyaçlarını karşılayacak oranda enerji kaynağına sahip olmayan Avrupa günlük 14 milyon varil olan ithalatının 3 milyon varilini (%21), Japonya günlük 5 milyon varil ithalatının 4 milyonunu (%80) ve Çin günlük 4,1 milyon varil ithalatının 1,6 milyonunu (%40), ABD ise petrol ithalatının %16'sını Ortadoğu bölgesinden gerçekleştirmektedir (Arı, 2007: 112; BP Statistical Review [web], 2008).

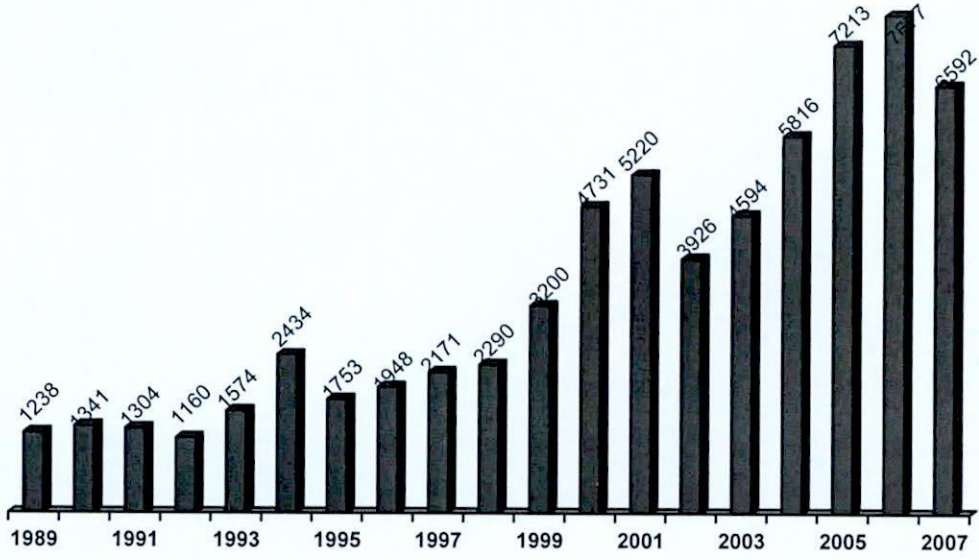
Böyle bir kaynağa sahip olan Ortadoğu ülkeleri ise son dönemde baş döndürücü bir hızla artan petrol fiyatları nedeniyle gelirlerini yaklaşık 4–5 kat arttırmıştır.

Şekil-7: Ortadoğu Ülkelerinin GSMH'sındaki Değişim (1980–2008) (IMF [web], 2009)

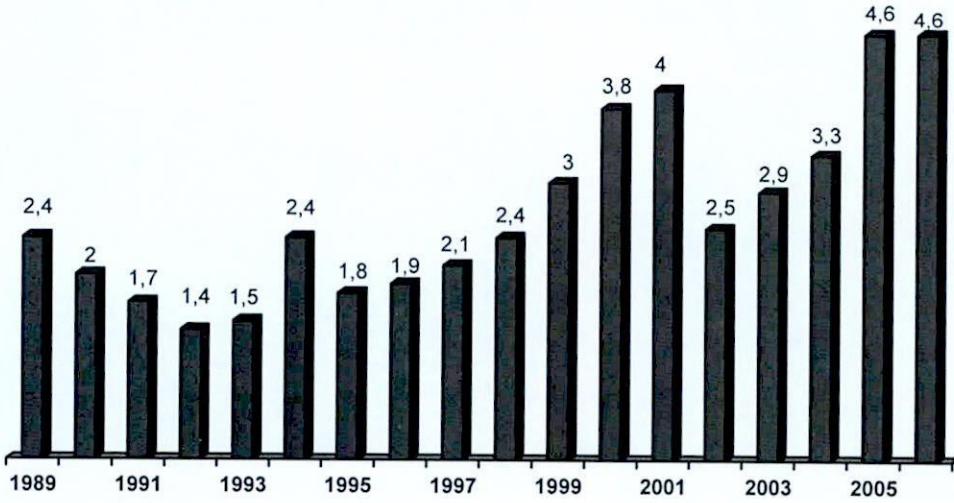
Artan petrol gelirlerinin bir kısmı ülkelerin alt yapıları için harcanırken, oldukça önemli bir kısmı ise silahlanmaya ayrılmaktadır. 20. yy boyunca neredeyse problemsiz dönem yaşamayan Ortadoğu, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında sürekli çatışma ortamı içersinde kalmıştır. Başlangıçta İsrail devletinin kurulması sebebiyle, sonrasında ise bölgede meydana gelen çatışmalar bölge ülkelerini büyük oranda silahlanmaya itmiştir. Özellikle soğuk savaş sonrasında Dünyada silahlanmaya ayrılan pay %3 gibi bir oranda düşerken, hem bölgesel sebepler hem de artan petrol gelirleri sebebiyle Ortadoğu silahlanmanın en yoğun yaşandığı bölgelerden biri haline gelmiş ve silahlanmaya ayrılan pay soğuk savaş öncesine göre %80 oranında artmıştır (Sipri [web], 2009).

Şekil-3'te verilen petrol fiyatlarındaki artış göz önünde bulundurulurken aşağıdaki grafiklerden Ortadoğu ülkelerinin silahlanma paylarını değerlendirmek yerinde olacaktır.

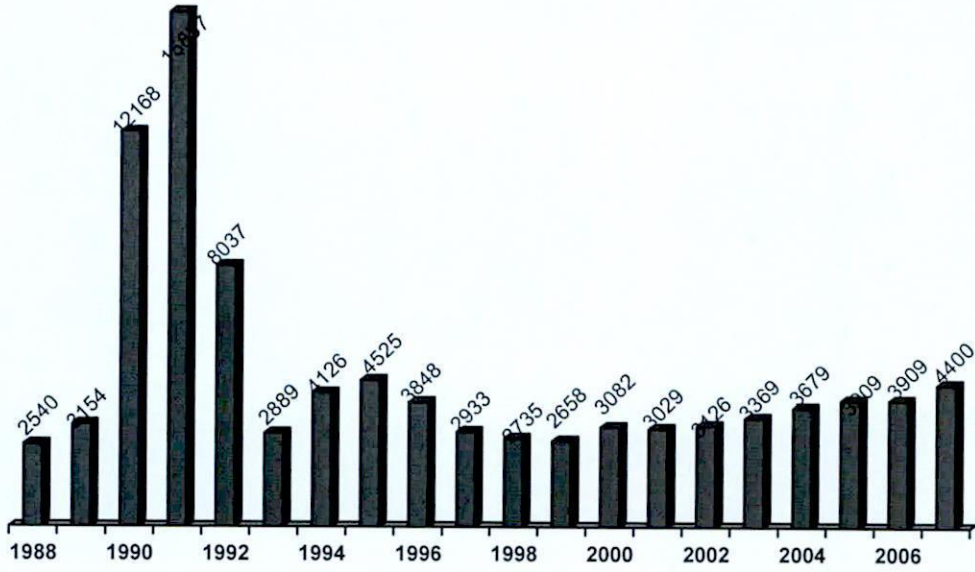
Şekil-8: İran Askeri Harcamaları (1988–2006) (2005 Yılı Dolar Paritesine Göre, Milyon Dolar) (Sipri [web], 2009)

Bilhassa 2003 yılından itibaren artan petrol fiyatlarına paralel olarak yaşanan artışla birlikte bölgede en çok silahlanan ülkelerin başında gelmektedir.

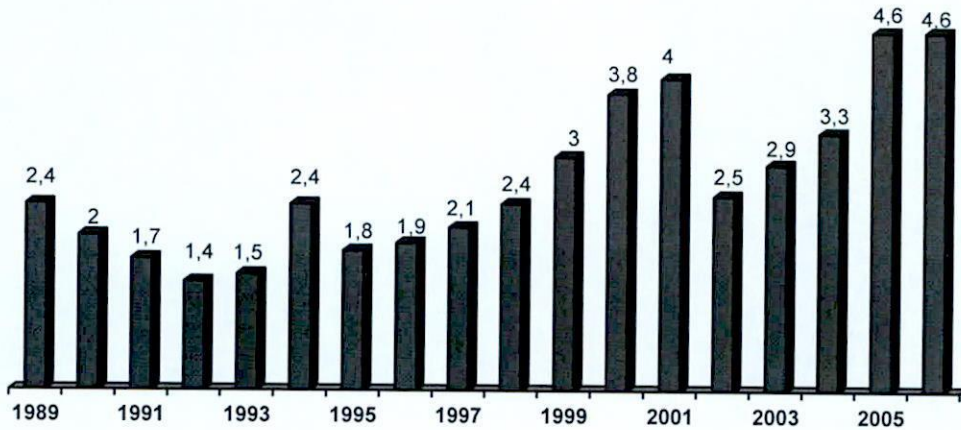
Şekil-9: İran Askeri Harcamalarının GSMH'ya Oranı (Sipri [web], 2009)

Özellikle silahlanmaya ayrılan paranın artmasının yanında silahlanmaya ayrılan payın da arttığı görülmektedir.

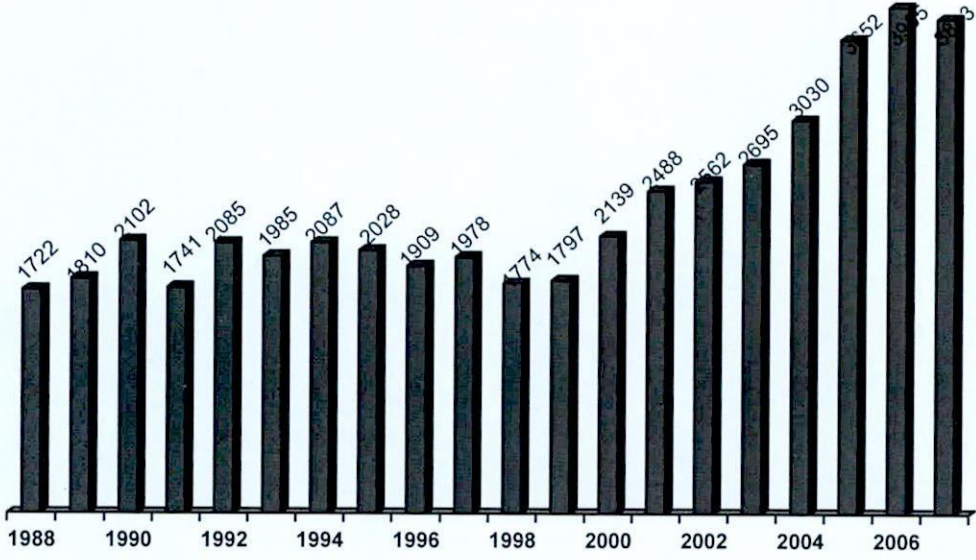
Şekil-10: Kuveyt Askeri Harcamaları (1988–2006) (2005 Yılı Dolar Paritesine Göre, Milyon Dolar) (Sipri [web], 2009)

Kuveyt'in askeri harcamaları özellikle Irak'ın işgali esnasında oldukça artmış, gerçekleştirilen müdahalenin maliyetlerin büyük bir kısmını üstlenmek durumunda kalmıştır. Buna rağmen bilhassa 2002 sonrasında artan silahlanma harcamaları dikkat çekicidir.

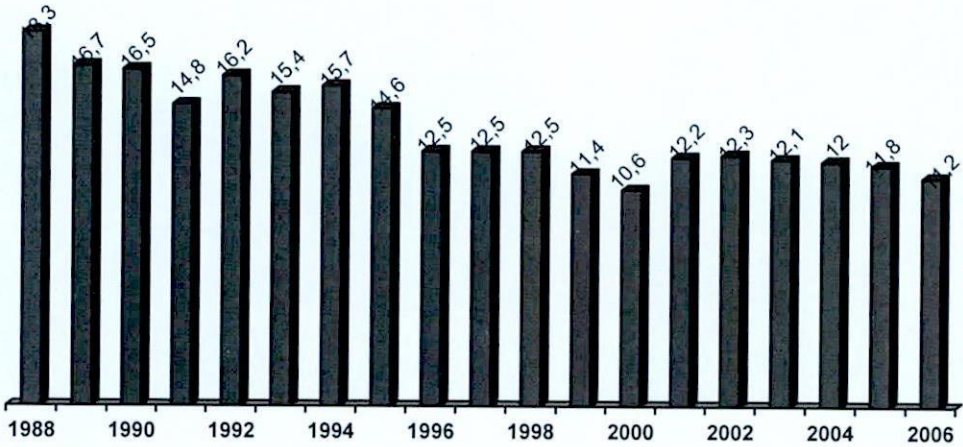
Şekil-11: Kuveyt Askeri Harcamalarının GSMH'ya Oranı (Sipri [web], 2009)

Kuveyt içinde benzer şekilde, sadece silahlanma harcamaları artmamış, silahlanmaya ayrılan pay da artış göstermiştir.

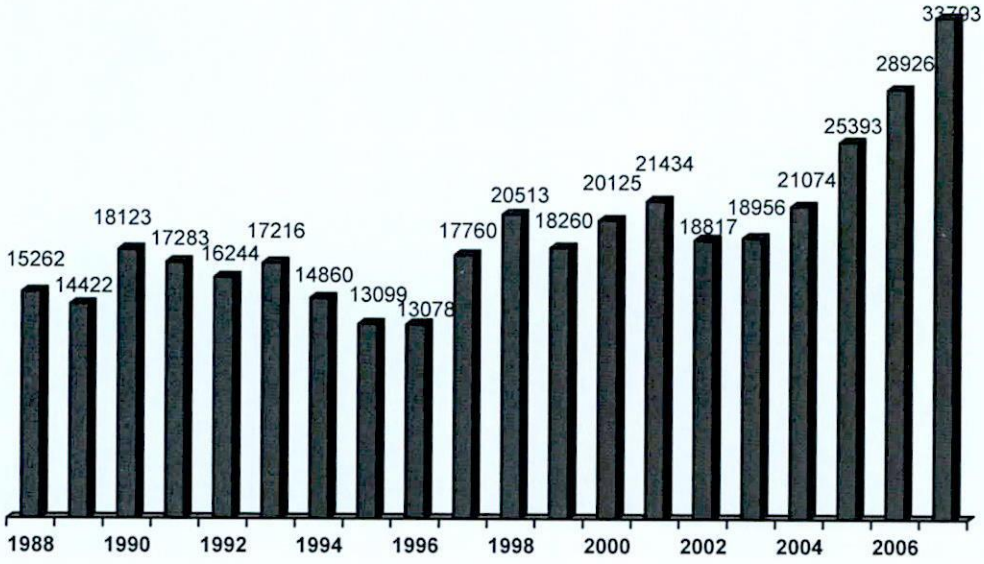
Şekil-12: Umman Askeri Harcamaları (1988–2006) (2005 Yılı Dolar Paritesine Göre, Milyon Dolar) (Sipri [web], 2009)

İran ve Suudi Arabistan için gözlemlenen artış oranlarının benzeri Umman içinde benzerlik arz etmektedir.

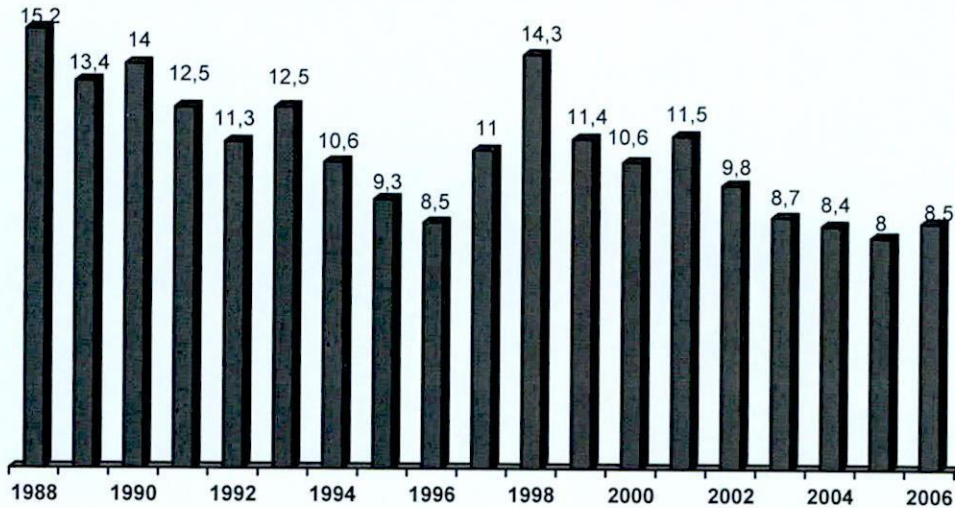
Şekil-13: Umman Askeri Harcamalarının GSMH'ya Oranı (Sipri [web], 2009)

Umman'ın silahlanmaya ayırdığı rakamlar artarken silahlanma için ayırdığı pay azalmaktadır. Ancak oransal anlamda Dünya ortalamasının üzerindedir.

Şekil-14: Suudi Arabistan Askeri Harcamaları (1988–2006) (2005 Yılı Dolar Paritesine Göre, Milyon Dolar) (Sipri [web], 2009)

Suudi Arabistan'ın artan petrol fiyatları ile birlikte silahlanmaya ayırdığı para yaklaşık %50 oranında artış göstermiştir. Ancak silahlanmaya ayrılan pay dikkat çekecek bir azalma göstermiştir. Her ne kadar silahlanma için ayrılan pay düşse de bölge güvenliği açısından dikkat çekecek seviyededir.

Şekil-15: Suudi Arabistan Askeri Harcamalarının GSMH'ya Oranı (Sipri [web], 2009)

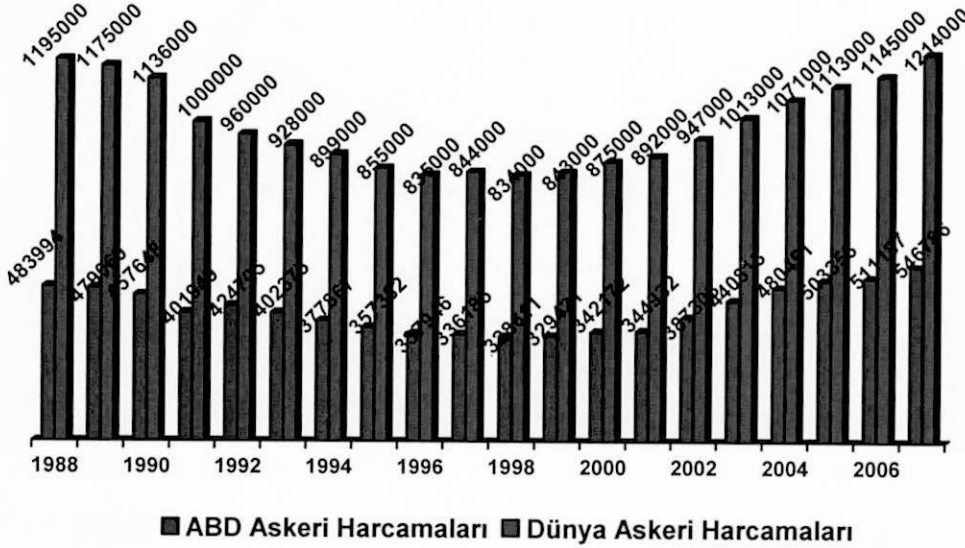
Her ne kadar petrol gelirleri olmasa da bu ülkelere bir Mısır, Suriye, İsrail, Ürdün ve Lübnan gibi ülkelerde dâhil edildiğinde ortaya çıkan manzara

pek de iç açıcı değildir. Ayrıca bu rakamlara 1991 ve 2003 Körfez Savaşları sebebiyle askeri varlığı son bulan, ancak 1991 öncesinde Dünyanın en büyük 4'ncü ordusu kabul edilen (Ayhan, 2006: 339) Irak'ta dâhil edildiğinde durumun ne kadar vahim olduğunu kavramak daha da kolaylaşmaktadır. Bu kadar silahlanmış bir bölgede ise tarihteki emsallerinde de görüldüğü gibi çatışma olması kaçınılmazdır. Nitekim Ortadoğu, 1946 yılından 2007 yılına kadar çeşitli çap ve boyutlarda 256 çatışmaya sahne olmuştur (Uppsala [web], 2009).

2. ABD, SÜPER GÜÇ VE PETRODOLAR

1991 yılında Sovyetler Birliğinin yıkılması ile birlikte ABD tek küresel süper güç olarak uluslararası ilişkiler sahnesinde yalnız kalmıştır. ABD'nin hegemonik gücünün temel iki bileşeni "askeri güç" ve "ekonomik güç"tür.

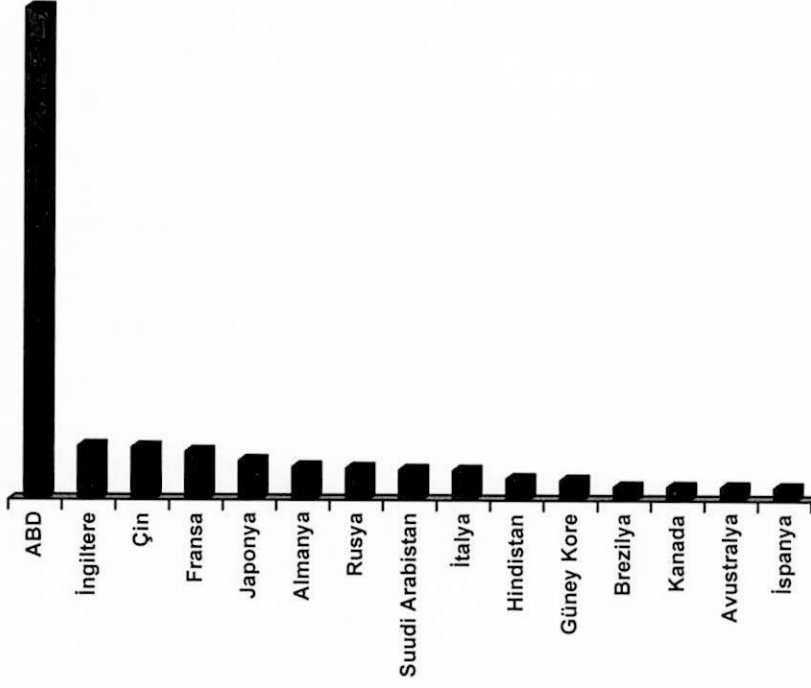
ABD'nin askeri gücüne, küresel anlamda yakın vadede yetişebilecek bir aktör bulunmamaktadır.

Şekil-16: ABD'nin Askeri Harcamaları (1988–2007) (2005 Yılı Dolar Paritesine Göre, Milyon Dolar) (Sipri [web], 2009)

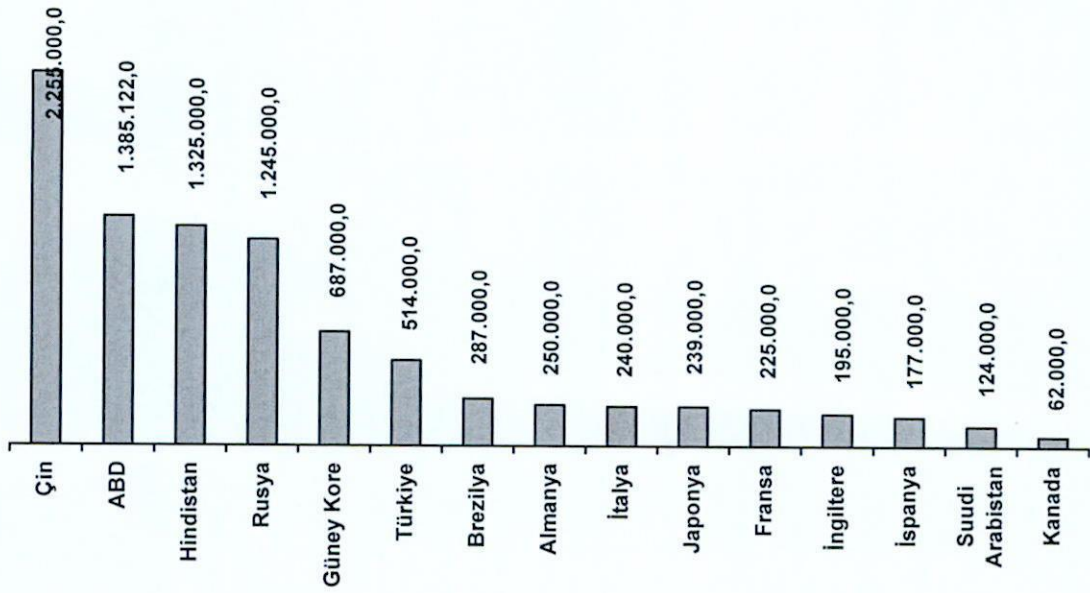
Şekil-16'da da görüldüğü gibi son yirmi yılda Dünyadaki askeri harcamaların neredeyse yarısı, tek başına ABD tarafından yapılmaktadır. Bu

apta bir askeri harcamayı kaldırabilecek Dünya da başka bir ekonomi bulunmamaktadır.

Şekil-17: Askeri Harcamaları En Büyük 15 lke (Sipri [web], 2009)

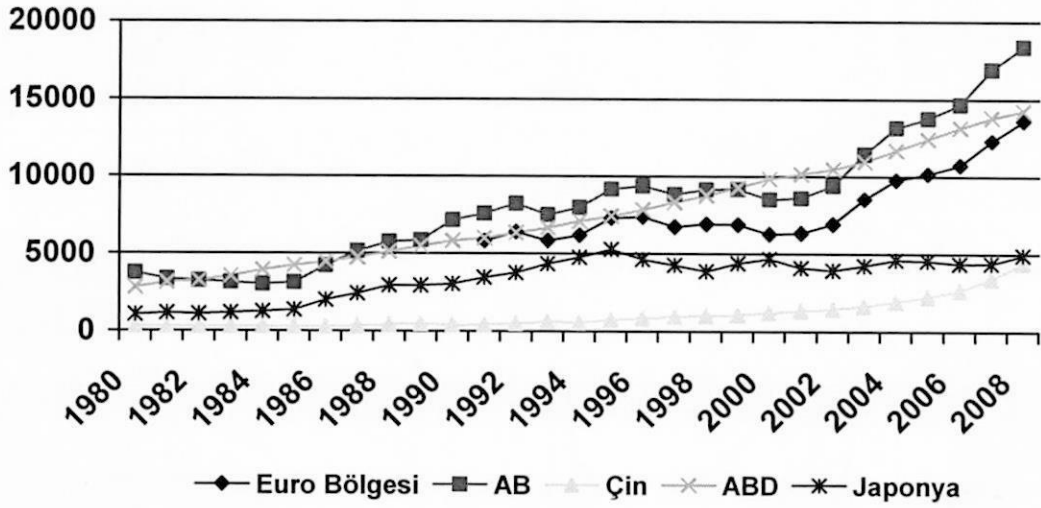
ABD kendisinden sonra en çok askeri harcama yapan 14 ülkenin harcama toplamından fazla silahlanmaya pay ayırmaktadır. Bu durum ABD'nin askeri hegemonyasının yakın zamanda kırılmayacağına dair en belirgin göstergedir.

Şekil-18: Askeri Personel Miktarı (Aktif Görevdekiler) (Global Fire Power [web], 2009)

Yapılan askeri harcamalarla birlikte askeri personel sayıları da göz önüne alınırsa, ABD'nin niteliksel ve niceliksel özellikleri itibariyle askeri anlamda üstünlüğü ve hatta hegemonyası tartışılmaz olmakla birlikte, yakın bir gelecekte dahi bu üstünlüğü tehdit edebilecek (en azından niteliksel anlamda) bir askeri unsur olmadığı görülmektedir.

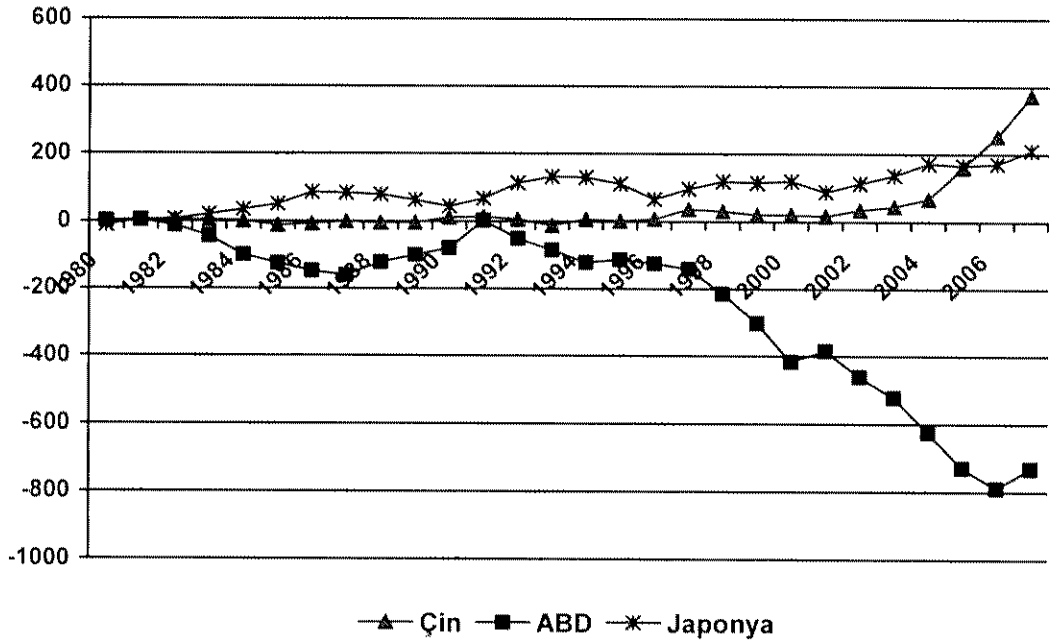
Ekonomik anlamda ise ABD'nin hegemonyasından söz etmek mümkün değildir. 1990'ların ikinci yarısına kadar Japon ekonomisi, ABD ekonomisini oldukça zorlamışken, yaşanan kriz sebebiyle Japon ekonomisi durgunluğa girmiştir. Ancak Gayri Safi Yurt İçi Hâsıllar (GSYH) göz önüne alındığında 1980'li yılların sonundan itibaren AB'nin ekonomik üretim anlamında öne geçtiği görülmektedir. 2008 yılı itibariyle ABD'nin 14.264,6 milyar Dolar GSYH'na karşı AB'nin toplam GSYH 18.394,115 milyar Dolara ulaşmıştır. Şu an itibariyle AB'nin ekonomik anlamda ABD'nin önüne geçtiği, üretim kapasitesi bakımından liderliği ele geçirdiği görülmektedir.

Şekil-19: Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla 1980–2008 (IMF [web], 2009)

GSYH toplamlarına ek olarak dış ödemeler dengelerine göz attığımızda ise ABD'nin çok büyük açıklar verdiği ve bu sürdürülemez nitelikteki açıkları itibariyle ABD ekonomisinin dış ödemeler açığı vermeyen AB karşısında ilerleyen dönemde daha da gerileyeceği öngörülebilir. Özellikle son yıllarda peş peşe gelen 700 milyar Doların üzerindeki dış ödemeler açığı oldukça dikkat çekicidir. ABD'nin 2006 yılında verdiği 788 milyar Dolarlık dış ödemeler açığı ise tarihte emsali görülmemiş bir rakamdır.

Hatta Brezilya, Arjantin ve Türkiye gibi dış ticaret açıkları sebebiyle sık olarak ekonomik kriz yaşayan ülkelerin bile bu kadar uzun süre bu kadar yüksek oranlarda dış ticaret açığı verdiği görülmemiştir. Aşağıda verilen tabloya bir de bu gözle bakıldığı taktirde ABD tarafından verilen dış ticaret açığının ne anlama geldiği daha net anlaşılabilecektir.

Şekil-20: Dış Ödemeler Dengesi (1980–2007) (Milyar Dolar) (IMF, [web], 2009)

Yukarıdaki ekonomik veriler dikkate alındığında, ABD'nin küresel finans merkezi olması ve küresel ekonomik lider rolü oynayabilmesinin (ve hatta askeri hegemonyasının devamını sağlayan silahlanmaya ayırdığı bütçe dâhil) sebebi nedir?

ABD'nin ekonomik anlamda yaşadığı duraklama ve Avrupa Birliği ile Asya Pasifik ülkeleri karşısında yaşadığı nispi gerileme dikkate alındığında bu merkezi statünün üretim kapasitesi, Dünyanın GSMH'sı en büyük ülkesi olması (ki değil) ya da altın rezervleriyle alakası olmadığı aşikârdır. O halde sebep ne olabilir?

ABD'nin askeri hegemonyasının ve ekonomik liderliğinin (küresel finans merkezi olmasının) temel gerekçesi ABD Dolarının Uluslararası Rezerv Para niteliği taşıyor olmasıdır (Gökay, 2006a: 24–25). Öyle ki günümüzde Dünya ticaretinin ve tüm merkez bankalarının döviz rezervlerinin 3'te 2'si Amerikan Dolarından oluşmakta, ayrıca IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların tüm işlemleri Amerikan Doları üzerinden gerçekleşmektedir (Nunan, 2004: 125). Peki, bu durum ABD'ye nasıl bir güç sağlamaktadır?

"Düşünün: Büyük borç içindesiniz ama her gün karşılıksız milyonlarca Dolarlık çek yazıyorsunuz – yeni bir lüks araba, deniz kıyısında bir yazlık, hayatınızın Dünya turu için.

Çekleriniz karşılıksız, ancak onlar size sürekli yeni bir şeyler satın almayı sürdürüyorlar, çünkü bu yazdığınız çekler asla bankaya ulaşmıyor! Herkesin sahip olmak istediği şeyin – diyelim petrol ya da doğal gaz – sahipleriyle özel bir anlaşmanız var ve buna göre ödeme olarak yalnızca sizin çeklerinizi kabul edecekler. Bu, doğal olarak, herkesin petrol ya da doğal gaz alabilmek için sizin çeklerinizi stoklamak zorunda olduğu anlamına geliyor. Sizin çeklerinizi stoklamak zorunda oldukları için de, sizin çek verdiğiniz esnaf, bu çekleri başka şeyler almak için kullanıyorlar. Siz bir tv almak için çek yazıyorsunuz, tv satıcısı petrol ya da doğal gaz almak için sizden aldığı çekleri başkasına veriyor, bu satıcı manavdan biraz sebze satın almak için sizin çeklerinizi kullanıyor, manav onunla ekmek satın alıyor, fırıncı bir miktar un alırken sizin çeklerinizi kullanıyor, ... ve bu böyle sürüp gidiyor. Sonuç olarak, sizin yazdığınız ve aslında bankada karşılığı olmayan çekler asla bankaya ulaşmıyor.

Bu durumda, kayıtlara göre kağıt üzerinde sizin ciddi bir borcunuz var, ancak çekleriniz bankaya ulaşmadığı sürece, ödeme yapmak zorunda değilsiniz. Esasında tv nizi (ve diğer ihtiyacınız olan her şeyi) bedavaya almış oluyorsunuz.

İşte ABD, son 30 yıldır bu durumun keyfini sürüyor." (Gökay, 2006a: 24)

Bülent Gökay'ın yukarıda verdiğimiz örneğinde de görüldüğü gibi bir ülkenin parası uluslararası rezerv para niteliği taşıdığı sürece o ülke sadece para basarak her istediğini alır. Teorik olarak da ABD'nin Dolar basmasının bir üst limiti yoktur (Gökay [web], 2006b). Görüldüğü gibi ABD Doları uluslararası rezerv para niteliğini devam ettirdiği sürece ABD istediği her türlü mal ve hizmeti alabilmekte, kendi borçlarını para basarak ödeyebilmekte ve karşılığında bir üretim yükü altına girmek zorunluluğundan muaf olabilmektedir. Tüm ülkeler kendi paralarını Dolar karşısında ayarlayabilmek ve ithal zorunluluğunda olduğu tüm mal ve hizmetleri alabilmek için merkez

bankalarının rezervlerinde Dolar bulundurmak mecburiyetinde kalmaktadır (Gökay, 2006a: 25).

Peki, ABD'nin eline bu ayrıcalıklı statü nasıl geçmiştir?

Aslında bu durum İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında yaşanan şartların doğurduğu doğal bir sonuçtur. Savaş öncesinde Dünyanın en büyük üretim atölyesi haline gelen ABD, savaş sırasında bu konumunu güçlendirmiş, hemen hemen tüm uluslararası para hareketlerinin yarıdan fazlasının Dolar üzerinden gerçekleştirildiği bir ekonomik sistemin merkezi konumuna yükselmiştir. Bu dönemde Dünya imalatının %40'ını gerçekleştiren ABD, Dünya altın rezervinin de %80'inin sahibi olmuştur. Bretton Woods Sisteminin kurulması ile birlikte de ABD'nin ve Doların konumu resmiyet kazanarak Dolar uluslararası rezerv para haline gelmiştir (Gökay, 2006a: 27).

1970'e kadar neredeyse sorunsuz işleyen sistem, Avrupa ve Asya ekonomilerinde artan rekabet baskısı, ABD'nin Vietnam Savaşı için artan harcamaları sonucunda zorlanmaya başlamış ve sonuçta Nixon yönetimi tarafından 11 Ağustos 1971 tarihinde Dolar-altın eşitliğinin sonlandırıldığı açıklanarak fiilen Bretton Woods sistemi sona ermiştir (Ardor ve Öztürk, 2007: 168–169).

Bu aşamadan sonra ABD'nin en büyük sorunu diğer ülkeleri Dolar kullanmaya devam etmesi için ikna etmek olmuştur. Ancak bu sorun 1972–74 yılları arasında, ABD ve Suudi Arabistan arasında yapılan bir dizi anlaşma ile aşılmıştır. ABD-Suudi Arabistan Birleşik Ekonomik Komisyonu ile ABD, Suudi Arabistan'a teknik destek ve askeri yardım vereceğini taahhüt ederken, karşılığında Suudi Arabistan petrolünü sadece Dolar kuru ile satacağını duyurmuştur. Bu anlaşmanın maddeleri ve detayları hiçbir zaman açıklanmamıştır (Gökay [web], 2006b). Ancak Suudi Arabistan'ın bu kararı ile dengelerin ABD lehine değiştiği açıktır.

Suudi Arabistan, Dünya petrol rezervinin yaklaşık %23'üne sahip bir ülkedir (Ayhan, 2006: 488). OPEC üyeleri içinde en büyük rezerve sahip

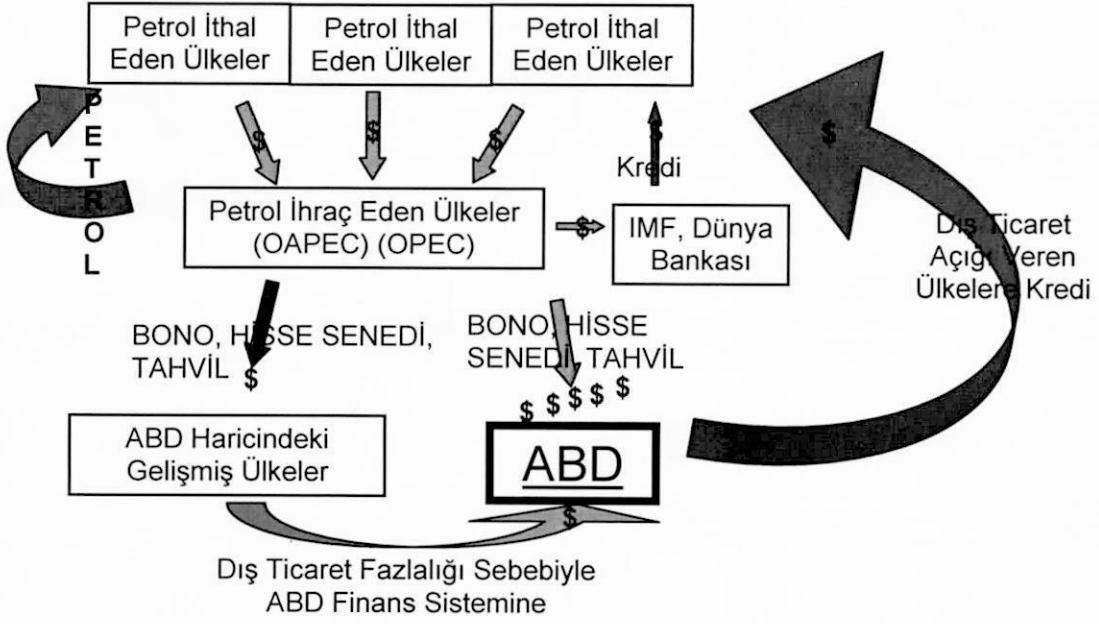
olmanın yanında kota sınırlaması olmayan tek ülke konumundadır. Bu sebeple Suudi Arabistan petrol üretimini arttırarak veya azaltarak, petrol fiyatlarını tek başına belirleme kapasitesi olan bir (swing) üretici olma özelliğine sahiptir. Bu anlaşmanın ardından Suudi Arabistan'ın ısrarları üzerine diğer OPEC ülkeleri de bu karara uymuşlar ve petrollerini sadece Dolar ile satmayı taahhüt etmişlerdir. Bu sayede petrol standardı, Dolar standardı haline gelmiş ve tüm ülkeler petrol satın alabilmek için Dolar bulundurmaya zorlanmıştır (Gökay, 2006a: 29).

Özellikle 1973–74 ve 1979–1980 de yaşanan petrol krizleri neticesinde artan petrol fiyatları ABD ile ekonomik anlamda rekabet eden Avrupa ve Japonya'yı başta olmak üzere tüm gelişmekte olan ülkeleri derhal Dolar alımına yöneltmiş ve bu sayede yapay bir Dolar talebi yaratılmıştır⁶⁰. Meydana gelen her iki krizle birlikte ABD, Doların uluslararası rezerv para olarak kalmasını sağlamıştır (Pala, 2007: 197).

Doların sadece ABD tarafından basılabilir bir para olması nedeniyle, krizlerin ABD'ye etkisi neredeyse sıfırken tüm ülkelerin Dolar arayışına girmeleri sebebiyle ABD krizden kazançlı çıkmış ancak kazancı bununla da kalmamıştır.

Petrol ihracatçısı ülkelerin dış satımdan elde ettikleri gelirleri (Petrodolar) ekonomik olarak en güvenilir liman olan ABD finans sistemine (sermaye piyasası, fon, bono ve hazine bonoları) dâhil etmesi neticesinde ABD dış ticaret açığını kapatmanın ötesinde daha büyük karlar elde eder duruma gelmiştir. Petrodolar Yeniden Döngüsü (Petrodolar Recycling) olarak adlandırılan bu süreç sonunda sermayenin tekrar ABD elinde toplanması sağlanmıştır (Ardor ve Öztürk, 2007: 166).

⁶⁰ Garrett Johnson oluşturulan yapay talep neticesinde tekrar dolara yönelimi 2'nci Bretton Woods dönemi olarak yorumlamıştır (Johnson [web], 2007).

Şekil-21: Petrodolar Yeniden Döngüsü (Petrodollar Recycling)

Kriz döneminde, özellikle gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret açıkları had safhada artmış olmasına rağmen petrol alabilmek için ihtiyaç duydukları Doları, uluslararası finans sisteminden temin etmek (borçlanmak) arayışına girmişlerdir. Sermayenin ana merkezi olan ABD ise bu finansmanı sağlayabilecek neredeyse tek ülke konumunda olmuştur. Kriz esnasında, gelişmekte olan ülkelerin net dış borçlarının %68'ini uluslararası ticari bankalardan sağlamışlardır. Gelişmekte olan ülkelerin toplam dış borçlarının yarısından fazlasının, çoğu Amerikan kaynaklı, sadece 30 bankaya ait olduğu ve bu kredilerin %75'inin 10 ABD bankası tarafından karşılandığı göz önüne alınırsa ABD'nin elde ettiği kazancın ne kadar olduğu daha net anlaşılabilir. Ayrıca IMF ve Dünya Bankası gibi resmi kreditorlerin de verdikleri kredileri Amerikan Doları karşılığında verdiği unutulmamalıdır (Pala, 2007: 164–167).

Böylece ABD Dolarının 1971'de yitirdiği itibarı yeniden sağlanmış, hatta 1971 öncesi döneme kıyasla daha sağlam temellere oturmuştur. 1980'den itibaren Doların uluslararası rezerv para niteliği herkes tarafından kabul edilmiş, bu sayede ABD'nin ekonomik hegemonyasının en temel direği olmuştur.

1999'da ABD Dolarının karşısına en ciddi rakip olarak çıkan Euro ise piyasaya çıkar çıkmaz beklentilerin aksine Dolar karşısında değer yitirerek hayalleri yıkmıştır. 1,1789 ABD Dolarına denk olarak piyasaya sürülen Euro yürürlüğe girdi Ocak 1999'dan Ekim 2000'e kadar yaklaşık %30 değer kaybederek 0,83 Dolara kadar gerilemiştir (European Central Bank [web], 2009).

3. PETRODOLAR, KÜRESEL GÜÇ MÜCADELESİ VE ORTADOĞU GÜVENLİĞİNE ETKİLERİ

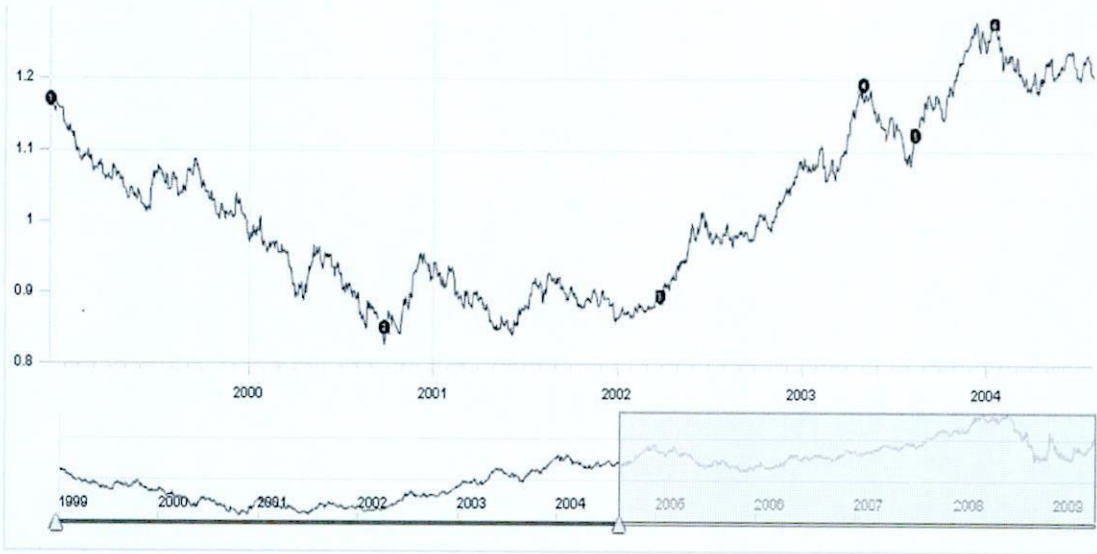
2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgaliyle Ortadoğu yeniden bir kargaşanın içine sürüklenmiştir. "Kitle imha silahları", "terörle mücadele" ve "Irak'ı Özgürleştirme" sloganlarıyla başlayan savaş, petrol yataklarını kontrol etmekten daha öte bir sebebe dayanıyor olmalıdır. Zira Dünyanın en büyük ikinci petrol rezervine sahip ülkesi İran'da 1979'da meydana gelen İslam Devrimine bile karşı ABD bu kadar sert tedbirler almamıştır.

Irak Savaşının gerçek nedenini William Clark şöyle açıklamaktadır (Clark [web], 2003):

"Irak'ta yaklaşan savaş, ... Amerikan Dolarına karşı Euro'dan gelen tehditle ilgilidir. Yaklaşan bu savaşın asıl nedeni hükümetin (Bush Yönetiminin) OPEC'in petrol standardı olarak Euro'ya geçişini önlemektir...".

Irak savaşının gerçek sebebi, OPEC'in petrol fiyatlandırmasında Doları terk edip Euro'ya geçmelerini önlemektir (Özakıncı, 2007: 18).

Euro'nun Ocak 1999'da kullanıma geçmesinden sonra beklenen performansı göstermediğini belirtmiştik. Ancak Kasım 2000'de Irak'ın, bundan sonra petrolü Dolar yerine Euro ile satacağını açıklamasının ardından Euro, Dolar karşısında hızla değer kazanmıştır.

1. Euro'nun tedavüle girmesi.
2. Irak'ın petrolü Euro'yla satacağını açıklaması.
3. Bazı OPEC üyelerinin petrolü Euro'yla satılabileceğini açıklaması.
4. Yeni Irak Yönetiminin petrolü dolarla satacağını açıklaması.
5. Rus ve bazı OPEC yetkililerinin petrolün Euro'yla satılabileceğini açıklaması.
6. OPEC toplantısında Euro'ya geçişle ilgili bir kararın alınmaması.

Şekil-22: Amerikan Doları ve Euro Denkliği (Ocak1999-Temmuz 2004) (ECB [web], 2009 2. Nunan [web], 2004).

Aslında Irak tarafından yapılan açıklama ilk kez bir OPEC ülkesinin Dolar yerine Euro'ya geçeceğine dair yaptığı bir açıklama olmuştur. Bu açıklamayı izleyen süreçte Libya, Venezüella ve Rusya da Euro'ya geçişi tartışmaya başlamıştır (Gökay, 2006a: 34).

Bu şartlar altında, eğer OPEC ülkeleri Dolar yerine Euro ile satış yapmaya başlarsa Amerikan ekonomisinin keskin bir düşüş yaşaması işten bile değildir. Zaten büyük dış ticaret açıkları veren ABD, bir de petrol ithal etmek, borçlarını ödemek ve dış ticaretini geliştirebilmek için merkez bankasında büyük miktarlarda Euro rezervi bulundurmak zorunda kalacaktır. Tabi bu rezervi elde etmek ve bulundurmak Dolarda olduğu gibi sadece para basarak olmayacak, bu rezerv karşılığında dış ticaretini geliştirmek ve üretimini arttırmak zorunda kalacaktır. Bu duruma bir de uluslararası piyasalardaki ve merkez bankalarında ki Dolar rezervlerinin bir kısmının Euro ile yer değiştireceği dolayısıyla çok büyük miktarlardaki Doların ABD'ye geri dönerek meydana getireceği devalüasyon etkisi göz önüne alındığında, ABD ekonomisini bekleyen tehdidin ne denli büyük olduğu anlaşılmaktadır. Bu

durumunun gerçekleşmesi halinde Chicano'nun tabiriyle Amerika "Aşıl Tendonundan" vurulmuş olacaktır (Chicano [web], 2006).

Irak'ta yaşanan bu gelişmeler neticesinde ABD'nin göstermiş olduğu saldırgan refleksi anlamak güç değildir. Aslında durum Paul Kennedy'nin de belirttiği gibidir "askeri güce destek sağlamak için zenginliğe erişmeye ve onu korumak için de çoğu kez askeri güce ihtiyaç olur" (Kennedy, 2005: 14). Neticede ABD hayati ekonomik çıkarlarını korumak için BM kararlarını hiçe sayarak, müttefiklerini dahi karşısına alarak Irak'ı işgal etmiştir.

Ancak olay bu kadarla sınırlı kalmamıştır. Henüz olaylar yatışmadan İran'ın petrolü Euro ile satma kararı ile birlikte İran'da bir petrol borsası kuracağını açıklaması, durumun daha da karmaşık bir hal almasını sağlamıştır. Zira böyle bir petrol borsasının açılması durumunda İran, her ikisi de Amerikan sahipli olan New York Mal Borsası (New York Merchantile Exchange - NYMEX) ve Londra Uluslararası Petrol Borsası (IPE) ile rekabet etmeye başlayacak, ayrıca bu iki borsadan farklı olarak petrolün Euro ile fiyatlanması söz konusu olacaktır. Bu durum ise Euro'nun tabanını güçlendirecek ve ABD'nin en korkulu rüyası gerçekleşmiş olacaktır (Gökay, 2006a: 38,39).

Açıklamaların ardından ABD, Irak'ta sergilediği tutumun aynısını sahnelemiş, şer eksenine dâhil edilen İran, "en büyük mevcut tehlike" olarak 2006 ABD Ulusal Güvenlik Stratejisinde kendine yer bulmuştur (The National Security Strategy of The United States, 2006: 20).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

1. SONUÇLAR

Dünya petrol rezervinin %61'ine ve Dünya doğal gaz rezervinin %41,3'üne sahip olan Ortadoğu, enerjinin anavatanı olarak da adlandırılabilir. Günümüzde, günlük 85 milyon varile ulaşmış olan ham petrol tüketiminin yıllık ticaret hacmi 2,5 trilyon Doları bulmuştur (ortalama 80 Dolar varil fiyatı ile). Petrol, kapasitesi itibariyle Dünyanın en çok alım satıma tabi ürünüdür. Dünyada en çok alınıp satılan bu malın ikamesi olmaması sebebi ile Ortadoğu'nun önümüzdeki dönemde önemi giderek artacaktır.

Jeopolitik ve jeostratejik boyutları göz ardı edilse dahi, sırf petrol rezervleri dolayısıyla bile Ortadoğu'ya sahip olmak süper güç olmak için yeterli olabilecektir. Ancak konuyu sırf petrol rezervi, doğal gaz rezervi gibi ele almakta bir o kadar yanıltıcıdır. Günümüzde hayatın her alanına girmiş olan, tüm insanları etkisi altına almış olan makro ekonomik boyutlar belki de en önemli unsur olmaktadır.

2008 yılından itibaren yaşanmaya başlayan küresel mali kriz, Dünyanın özellikle iktisadi anlamda ne kadar iç içe geçtiğine ve mali sistemin ne kadar önemli olduğuna dair en güzel örnektir.

Tarihsel süreç, ekonomik üretim kapasitesi itibariyle Dünya liderliğine yükselmiş ülkelerin belirli bir süre içerisinde küresel finans merkezi haline geldiğini göstermiştir. Küresel finans merkezi haline gelen ülkelerin ise küresel süper güç konumuna geldiğini Paul Kennedy "Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri" adlı eserinde çok detaylı bir şekilde anlatmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Bretton Woods anlaşması ile ekonomik anlamda küresel süper güç konumuna resmi olarak yükselen ABD, NATO Anlaşması ile de askeri gücünü doruk noktasına taşımış, Sovyetler

Birliği ile girdiği m¼cadele neticesinde 1991 yılında galibiyetini ilan etmiştir. Soğuk Savaş dönemi detaylı incelenecek olursa ABD-Sovyetler Birliği rekabetinin de aslında sadece askeri anlamda var olduğu, ekonomik anlamda ise ABD'nin ezici bir güç olarak varlığını kabul ettirdiği gör¼lebilmektedir. 1971 yılına gelindiğinde sarsıntı ge¼iren ABD ekonomik hegemonyası, önce Suudi Arabistan'la yapılan anlaşma ve sonrasında bu anlaşmayla bire bir bağlantılı 1973–74 ve 1979–80 petrol krizleri ile yeniden tesis edilmiştir.

1999 yılında Dolar ile rekabete giren Euro, yeni ekonomik hegemonyanın m¼cadelesini başlatmıştır. Yukarıda da izah edildiği gibi gerek 2003 Irak'ın işgali gerekse ABD–İran arasında yaşanan gerginliğin temelinde Euro-Dolar m¼cadelesi ya da bir başka anlamda Doların tahttan indirilmesi yatmaktadır.

Doların tahtını sallayabilecek tek para olan Euro'nun bunu ger¼ekleştirebilmesinin tek yolu ise petrol¼n uluslararası ticaretinde Dolar yerine kullanılması ile olabilir. Bu sayede Dünya ticaretindeki en büyük kalem olan petrolle birlikte uluslararası rezervler yeniden yapılanacak, Euro değer kazanırken Dolar gerileyerek kendi sınırları içine çekilmek zorunda kalacaktır.

Bu durumda ise zaten büyük dış ticaret açığı veren ABD (bu açıkla başa çıkmasının tek yöntemi Doların uluslararası rezerv para olarak kalmasını sağlamaktır) ekonomik bir çöküş¼n eşığine gelmiş olacaktır. Ekonomik çökünt¼ ise, yakın zamanda tıpkı Sovyetler Birliği örneğinde olduğu gibi, ABD'nin önce askeri hegemonyası yıkılacak, sonrasında ise ulusal büt¼nl¼đ¼n¼ tehdit eder duruma gelecektir.

ABD'nin askeri hegemonyasının doğrudan ilintili olduğu ekonomik güç¼n¼n temeli, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde üretim kapasitesi (Dünya üretiminin %40'ı) ve sahip olduğu altın rezervleri (Dünya altın rezervinin %80) ile eşg¼düml¼ iken günümüzde sadece Doların uluslararası rezerv para niteliğinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla sahip olduğu bu kaynağı korumak için askeri güç¼n¼ kullanmaktan çekinmeyecektir.

İngiltere'nin 1800 yılı sonrasında kömüre dayalı büyüyen ekonomisi, Hindistan'ın sömürgeleştirilmesi ile birlikte güneşin batmadığı imparatorluğa dönüşmüştür. Her ne kadar kömür üzerinde yükselse de, Britanya İmparatorluğu'nun temelini teşkil eden Hindistan'ın elden çıkması sonrasında İmparatorluk dağılmış ve kendini ABD'ye tabi kılmak zorunda kalmıştır. Benzer şekilde petrole dayalı olarak yükselen Amerikan İmparatorluğu da Ortadoğu'nun kontrolünü eline geçirerek süper güç haline gelmiştir. ABD'nin hegemonik gücünün temel direğini oluşturan Ortadoğu'nun, ABD kontrolünden çıkması ise ABD İmparatorluğu'nun sonu olacaktır.

Bu itibarla, ABD'nin aşıl tendonu olarak nitelendirilen, Dolara dayalı ekonomisinin hassasiyeti, Ortadoğu'nun önümüzdeki dönemde en önemli güvenlik dokusunu oluşturacaktır. ABD'nin hayati çıkarlarına olumsuz etki edebilecek, Irak örneğinde gözlemlenen olayların benzerleri önümüzdeki dönemde de Ortadoğu'nun güvenliğine etki edecek temel konular olacaktır.

En yakın olaylar, İran'la ilgili olmak üzere yaşanacaktır. Ortadoğu'da artan Amerikan karşıtlığı ve aşırı dinci grupların baskıları, özellikle toplumsal kabule dayanmayan krallık yönetimlerini olumsuz etkileyebilecek kapasiteye sahiptir. Aşırı dinci baskıların en derinden etkileyebileceği ülkeler ise Mısır ve Suudi Arabistan'dır. Bu baskılar neticesinde ABD ile çıkarları ters düştüğü takdirde en büyük tehdit altında olan ülke Suudi Arabistan olacaktır. Dünya petrol rezervinin neredeyse %23'üne sahip olan bu ülke küresel enerji güvenliğini etkileyebilecek olması sebebiyle burada yaşanacak bir güç mücadelesi, küresel çapta hissedilecek boyutlara çok kısa zamanda ulaşabilecektir.

19'ncü yüzyıl sonları ve 20'nci yüzyıl başlarında olduğu gibi Dünya enerjisinin temelini petrol oluşturduğu sürece, Dünyada yaşanan ve yaşanacak olan küresel güç mücadelesinin de temel arenası Ortadoğu olacağı gibi, başlıca ödülü de Ortadoğu olacaktır. Ancak mücadeleyi sadece askeri anlamda veya enerji güvenliği bağlamında ele almak ve makro ekonomik dengeleri görmezden gelmek yapılacak en büyük hata olacaktır.

Özetlemek gerekirse, Dünya ABD'nin ekonomik hegemonyasının temel ve tek direğini teşkil eden Doların uluslararası rezerv para niteliğidir. Dolara bu ayrıcalıklı konum İkinci Dünya Savaşı sonrasında, ekonomik kapasitesi itibariyle, Bretton Woods Anlaşması ile verilmiş olsa da bugün için ABD'nin bu kapasitesinden söz etmek mümkün değildir. Günümüzde doların bu ayrıcalıklı statüsünü sürdürüyor olmasının temel sebebi, dünya ticaret hacminin yaklaşık $\frac{1}{4}$ 'ünü teşkil eden petrol ticaretinin Dolar üzerinden fiyatlanarak yapılıyor olmasıdır. Bu durum 1972–1974 yılları arasında Suudi Arabistan ve ABD arasında yapılan bir dizi anlaşma neticesinde taraflarca onaylanan, sonrasında ise Suudi Arabistan'ın dayatmasıyla OPEC üyelerine kabul ettirilen ABD güvenlik tedbiridir.

Petrol ticaretinde ABD dolarından başka bir paraya geçiş ABD ekonomisini işlemez hale getirebileceği gibi ABD'nin askeri gücüne ve ulusal bütünlüğüne de yapılmış en büyük saldırı olacaktır. Zira petrolün dolar üzerinden satılmaması Dünya ticaretinde doların kullanımının azalmasına, bu ise ticarete geçerliliğini yitiren Doların uluslararası rezerv para niteliğini de yitirmesine sebep olacaktır. Bu durum da ise ABD'nin hegemonyası sona erecektir. Dolayısıyla petrodolar, ABD'nin güvenliği için hayati öneme sahiptir. Statükoda değişiklik yapmak için atılacak her adım ABD için tehdit kabul edilecektir. Bu durumda petrodolar, Ortadoğu güvenliğine karşı en büyük tehdit olacaktır.

Bölge güvenliğine petrodoların bir diğer önemli etkisi, özellikle petrol fiyatlarının hızla yükseldiği dönemlerde Ortadoğu'da silahlanmanın arttığı, bu silahlanma neticesinde tarihteki örneklerinden de gördüğümüz gibi bölgesel çatışmalara sebep olduğu gerçeğidir. Dolayısıyla petrol salt emperyal politikalar sebebiyle değil makro ekonomik gerekçelerle de bölgedeki barışa her zaman bir tehdit olmuştur. Kısaca petrodolar bölge güvenliğine karşı en büyük tehdittir.

2. ÖNERİLER

Türkiye'nin de içinde bulunduğu bölgede, son 30 yıldır güvenliği en çok tehdit eden faktörleri, makro ekonomik dengeler açısından da ele almak önemlidir. Petrol fiyatlarının artış eğilimine girdiği dönemlerde bölgede artan silahlanma çatışma ihtimalini arttırmaktadır. Bu durumun en çarpıcı örneği ise İran-İrak Savaşı ile başlayan ve Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle devam eden süreçtir. Sonuçta 1991 Körfez Savaşı esnasında ve sonrasında Türkiye'nin yaşadığı ekonomik kayıplar, PKK terör örgütünün yarattığı etki yanında göz ardı edilebilecek seviyededir.

Sınır güvenliği, bölge güvenliği, ekonomik güvenlik ve uluslararası güvenlik açısından Ortadoğu'da yaşanan makro ekonomik gelişmeler bölgenin güvenliği ile birlikte Türkiye'nin güvenliği ile de doğrudan ilişkili olacaktır. Bundan sonra, terörle mücadele başta olmak üzere Türkiye'nin güvenliğini ilgilendirecek tüm çalışmalarda, Petrodolar etkisinin göz önünde bulundurulmasının uygun olduğu değerlendirilmektedir.

Bilhassa 2008 Ağustos ayından itibaren küresel bir yapı kazanan mali krizin etkilerinin ve sonuçlarının ABD'nin ekonomik yapısında meydana getirdiği değişimler incelenmeli, kriz sonrası sermaye hareketleri, üretim kapasiteleri ve döviz rezervlerinde meydana gelen değişimler incelenerek küresel güç mücadelesinin en önemli ayaklarından birini teşkil eden ekonomik mücadelenin gelişen yapısı irdelenmelidir⁶¹.

Özellikle savaşların artan maliyetleri ve yok edicilik etkisinin telafi edilemeyecek seviyelere ulaştığı göz önüne alınırsa, bundan sonra küresel güç mücadelesinde asli mihverin ekonomik kaynaklar üzerinde olacağı öngörülebilir. Bu eksenle Türkiye'nin güvenliğini ekonomik boyutlarıyla da ele alarak önümüzdeki dönem politikalarının tespiti yapılmalıdır.

⁶¹ Bu güne kadar Dünyada yaşanan finans krizlerinden çevre ülkeler en acı sonuçları ve sorunları üstlenirken, Merkez konumunda olan (yani finans merkezi niteliği taşıyan) ülkeler krizden en az etkilenen hatta hiç etkilenmeyen ülkeler olmuşlardır. Soros tarafından da ortaya konan bu gerçek ışığında (Soros, 2003: 77-78) son küresel finans krizi neticesinde ortaya çıkan gerçeklik bu tezin incelemeye çalıştığı konuyu daha da derinleştirme imkanı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

ACAR, Mustafa. "Liberal Uluslararası Ekonomi Politik Teorileri", (Ed.) Muhittin ATAMAN, **Küresel Güç ve Refah**, Ankara, Nobel Yayınları, 2007, 15–54.

AKAD, Mehmet Tanju. **Stratejik, Taktik, Teknolojik ve Jeopolitik Yönleriyle 20. Yüzyıl Savaşları**, Birinci Cilt, İstanbul, Kastaş Yayınları, 1992a.

AKAD, Mehmet Tanju. **Stratejik, Taktik, Teknolojik ve Jeopolitik Yönleriyle 20. Yüzyıl Savaşları**, İkinci Cilt, İstanbul, Kastaş Yayınları, 1992b.

AKTAN, Coşkun Can. **Neoklasik İktisat**, 20.07.2008a <<http://www.canaktan.org/ekonomi/iktisat-okullari/okullar/neo-klasik-iktisat.htm>>.

AKTAN, Coşkun Can. **Anayasal Politik İktisat**, 25.07.2008b, <http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/anayasalpolitik.htm>.

AKTAN, Coşkun Can. **Leviathan**, 25.07.2008c, <http://www.canaktan.org/politika/anti_leviathan/leviathan-nedir.htm>.

AKYOL, Servet, Süleyman ULUTÜRK. "Küresel Kamu Malları: Hegemonya ve İstikrarın Küresel Ekonomi Politikası", **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, 13, 2007, 62–85, 23.11.2008 <<http://www.akdeniz.edu.tr/iibf/dergi/Sayi13/03Akyol.pdf>>

ALTINKAYNAK, Murat. 2008, **Tarihselcilik Nedir?**, 23.11.2008, <http://www.stratejikboyut.com/article_detail.php?id=309>

ALTIOK, Metin. "Uluslararası Sermayenin Krizi, Hegemonya Savaşları ve Türkiye", **Sosyal Bilimler Dergisi**, Bahar 2005, C.3, S.12, 151-173, 23.11.2008 <<http://www.e-sosder.com/dergi/1212-ALTIOK.pdf>>

ARDOR, Hakan Naim, Fahriye ÖZTÜRK. "Ortadoğu PetroDolarları, PetroDolar Yeniden Döngüsü ve Küresel Rekabet", **Akademik Ortadoğu Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, 2007, 165–186.

ARI, Tayyar. **Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, 2. Baskı, İstanbul, Alfa Yayınları, 2005.

ARI, Tayyar. **Uluslararası İlişkiler Teorileri, Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**, 4. Baskı, İstanbul, Alfa Yayınları, 2006.

ARI, Tayyar. **Irak, İran, ABD ve Petrol**, 2. Baskı, İstanbul, Alfa Yayınları, 2007.

ATAMAN, Muhittin. "Devlet Merkezli Uluslararası Ekonomi Politik Teorileri", (Ed.) Muhittin ATAMAN, **Küresel Güç ve Refah**, Ankara, Nobel Yayınları, 2007.

AYDIN, İnci Selin. **Suudi Arabistan Ülke Raporu**, T.C. Başbakanlık, Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008, 01.05.2009, <http://www.igeme.org.tr/Arastirmalar/ulke_sek/index.cfm?sec=ara>

AYHAN, Veysel. **İmparatorluk Yolu: Petrol Savaşlarının Odağında Ortadoğu**, Ankara, Nobel Yayınları, 2006.

BAĞCI, Hüseyin. "Demokrat Partinin Ortadoğu Politikası", (Ed.) Faruk SÖNMEZOĞLU, **Türk Dış Politikasının Analizi**, 2. Baskı, İstanbul, Der Yayınları, 2001.

BARAN, Paul A. **Büyümenin Ekonomi Politikası**, (Çev. Ergin GÜNÇE), Ankara, Eriş Yayınları, 2007, 18.08.2008, <<http://www.kurtuluscephesi.org/orjinal/baran.pdf>>.

Bilim ve Teknik Dergisi, Eylül 2005, 27.11.2008, <<http://www.biltek.tubitak.gov.tr/haberler/antropoloji/S-454-14.pdf>>

BLAINEY, Geoffrey. **20. Yüzyılın Kısa Tarihi**, (Çev. Onur ŞEN, Tufan TİĞLİ), İstanbul, 1001 Kitap Yayınları, 2007.

BODUR, Harun. **Kronolojik 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1900–1999)**, Ankara, Çağlar Yayınları, 2005.

BOZDAĞLIOĞLU, Yücel. "Liberalizm", (Ed.) Prof. Dr. Haydar ÇAKMAK **Uluslararası İlişkiler, Giriş, Kavram ve Teoriler**, Ankara, Platin Yayınları, 2007a.

BOZDAĞLIOĞLU, Yücel. "Realizm", (Ed.) Prof. Dr. Haydar Çakmak **Uluslararası İlişkiler, Giriş, Kavram ve Teoriler**, Ankara, Platin Yayınları, 2007b.

BP Statistical Energy Review, 2008, 01.05.2009, <http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2008/STAGING/local_assets/downloads/pdf/statistical_review_of_world_energy_full_review_2008.pdf>

BRAITHWAITE, John, Peter DRAHOS. **Bretton Woods: Birth and Breakdown**, 28.11.2008, <<http://www.globalpolicy.org/soccon/bwi-wto/2001/braithwa.htm>>

BRZEZINSKI, Zbigniew. **Büyük Satranç Tahtası, Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri**, İstanbul, İnkılâp Kitapevi, 2005.

Büyük Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, 26.11.2008a, <<http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=veritbn&kelimesec=108436>>

Büyük Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, 27.11.2008b, <<http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=veritbn&kelimesec=257870>>.

BÜYÜKAKIN, Tahir. "Yeni Keynesyen İktisat mı, Yeni Neo-Klasik Sentez mi?", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 13, 2007 / 1, 31.07.2008, <<http://kosbed.kou.edu.tr/sayi13/buyukakin.pdf>>.

Carter Doktrini, tam metin 19.05.2009, <<http://www.jimmycarterlibrary.org/documents/speeches/su80jec.phtml>>.

Catholic Encyclopedia, 10.07.2008, <<http://www.newadvent.org/cathen/09212a.htm>>.

CHICANO, Virtual. **The Petrodollar: America's Achilles Heel**, 2006, 18.01.2009, <http://aztlan.net/petrodollar_achilles_heel.htm>.

CLARK, William. **The Real Reasons For The Upcoming War With Iraq: A Macroeconomic and Geostrategic Analysis of The Unspoken Truth**, 2003, 27.11.2008, <<http://www.ratical.org/ratville/CAH/RRIraqWar.html>>.

CLARK, William. **The Real Reasons Why Iran is The Next Target: The Emerging Euro-denominated International Oil Market**, 2004, 18.01.2009, <<http://www.globalresearch.ca/articles/CLA410A.html>>.

COHEN, Benjamin J. **Bretton Woods System**, 28.11.2008, <<http://www.polski.ucsb.edu/faculty/cohen/inpress/bretton.html>>.

Correlates of War, 18.05.2009, <<http://www.correlatesofwar.org/COW2%20Data/Capabilities/nmc3-02.htm>>.

ÇEMREK, Murat. "Bağımlılık Yaklaşımı", (Ed.) Prof. Dr. Haydar ÇAKMAK **Uluslararası İlişkiler, Giriş, Kavram ve Teoriler**, Ankara, Platin Yayınları, 2007.

ÇETİN, Halis. "Liberalizmin Tarihsel Kökenleri", **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1, 2002, 28.05.2008, <<http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/134.pdf>>.

ECB, European Central Bank, 11.06.2009, <<http://www.ecb.int/stats/exchange/Eurofxref/html/Eurofxref-graph-usd.en.html#1999>>

EDEN, Anthony, **The Memoirs of Sir Anthony Eden**, London, The Times Publishing Co. Ltd., 1960.

EĞİLMEZ, Ayfer, **Dünya Enerji Politikaları ve Türkiye'nin Konumu**, 2002, 27.11.2008, <<http://www.harb-is.org.tr/media%5Csubat8.doc>>

EĞİLMEZ, Mahfi, **Küresel Finans Krizi, Piyasanın Eleştirisi**, İstanbul Remzi Kitabevi A.Ş., 2009.

Eisenhower Doktrini, 5 Ocak 1957 Kongre mesajı, 07.05.2009, <<http://www.fordham.edu/halsall/mod/1957eisenhowerdoctrine.html>>.

ENGDAHL, William. **Petrol, Para, İktidar – Anglo-Amerikan Petrol Politikası ve Yeni Dünya Düzeni**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2008.

ERİM, Neşe. **İktisadi Düşünce Tarihi**, Ankara, Palme Yayınları, 2007.

European Central Bank, 05.06.2009, <<http://www.ecb.int/stats/exchange/eurofxref/html/eurofxref-graph-usd.en.html>>

Federal Reserve Bank, 01.05.2009, <<http://akademik.maltepe.edu.tr/~serkancicek/Mishkin/Chapter%2012%20devam%20ediyor.doc>>.

FRIEDMAN, Milton. **Paranın Miktar Teorisi**, 12.06.2009, <<http://www.iktisatnotlari.com/paranin-miktar-teorisi.html>>.

GAFFNEY, Mark. "Will Iran Be Next?", (Ed.) Bülent ARAS, **"War in The Gardens of Babylon"**, İstanbul, Tasam Publications, 2004.

GALBRAITH, John Kenneth, **İktisat Tarihi**, (Çeviren: Müfit GÜNAY), Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2004.

GALBRAITH, John Kenneth, **Büyük Kriz 1929**, (Çev. Elif Nihan AKBAŞ), İstanbul, Pegasus Yayınları, 2009.

GILPIN, Robert. **The Political Economy of International Relations**, New Jersey, Princeton University Pres, 1987.

Global Fire Power, 13.06.2009, <<http://www.globalfirepower.com/active-military-manpower.asp>>.

GOLDSTEIN, Joshua S. **International Relations**, US, Pearson Longman, Sixth Edition, 2005.

GÖKAY, Bülent, **"Yaklaşan Felaket, Irak, İran ve PetroDoların Sonu"**, (Çeviri: Gamze ERBİL), Versus Kitap, 2006a.

GÖKAY, Bülent. **Petrodollar Became The Essential Basis For The US Economic Hegemony in 1970s**, 2006b, 18.01.2009, <<http://english.pravda.ru/opinion/feedback/16-05-2006/80382-petrodollar-0>>.

GÜL, Ekrem, Özgür ÇETİNER. "Dünya Ekonomisindeki Makroekonomik Akımların Gelişim ve Değişim Süreci", (Ed.) Dr. Feride ÖZTÜRK, Dr. Fatih ÇELEBİOĞLU, **Dünya Ekonomisinden Seçme Konular**, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2006.

GÜLER, Yavuz. "2'nci Dünya Harbi Sonrası Türk-Amerikan İlişkileri (1945–1950)" **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 5, Sayı 2, 2004, 07.05.2009, <<http://www.kefad.gazi.edu.tr/2004.2/209-224.pdf>>.

GÜNEŞ, İsmail. Kamu Maliyesi, **Devlet Kavramı**, 27.11.2008, <<http://idari.cu.edu.tr/igunes/kamu/devlet.htm>>.

GÜNEŞ, Hüseyin Haşimi. "İktisat Tarihi Açısından Nüfus Teorileri ve Politikaları" **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Bahar 2009 C.8, 126–138, 12.06.2009, <<http://www.e-sosder.com/dergi/28126-138.pdf>>.

GÜNEY, Pelin. "Marshall Planı: Avrupa Birliğinin İnşasında Amerikan Harcı", **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt 5, No.3, Bahar 2006, 07.05.2009, <<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/16/6/469.pdf>>.

GÜNGÖR, Kamil. **İktisadın Tarihine Kısa Bir Bakış ve Merkantilizmden Günümüze İktisadi Düşünceler**, 10.08.2008, <http://www2.aku.edu.tr/~kgungor/kamil_gungor.pdf>.

HARRIS, Paul. "**Petrodolar Theories of The War**", 2003, 18.01.2009, <<http://www.tacomapjh.org/petrodollarthories.htm>>.

HEARD, Geoffrey. **The War on Iraq: US and Europe Clash for World Economic Dominance**, 2003, 18.01.2009, <<http://www.globalresearch.ca/articles/HEA306B.html>>.

HIGGINS, Matthew, Thomas KLITGAARD, Robert LERMAN. "Recycling Petrodollars", 18.01.2009, <http://www.newyorkfed.org/research/current_issues/ci12-9/ci12-9.html>.

HOBSBAWM, Eric J. **Devrim Çağı 1789-1848**, Dost Kitabevi Yayınları 2008.

HOBSON, John A. **Imperialism: A Study**, New York: Jamespott and Co. 1902, 12.08.2008, <<http://www.marxists.org/archive/hobson/1902/imperialism/pt1ch6.htm>>.

HUBERMAN, Leo. **Sosyalizmin Alfabetesi**, (Çev. Alaattin BİLGİ), Onaltıncı Baskı, Ankara, Sol Yayınları, 1997.

HUNT, E.K. **İktisadi Düşünce Tarihi**, (Çeviren: Müfit GÜNAY), Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2005.

IMF, 11.06.2009, <<http://www.imf.org/external/datamapper/index.php>>.

JOHNSON, Garrett, **The Last Days of The Petrodolar**, 2007, 18.01.2009, <<http://www.bitsofnews.com/content/view/6352/>>.

JUHASZ, Antonia, **Bush'un Ajandası, Dünyanın Ekonomik İstilas**, (Çev. Selim YENİÇERİ) İstanbul, Koridor Yayıncılık, 2006.

KARADAĞ, Raif. **Petrol Fırtınası**, 5. Baskı, İstanbul, Divan Yayınları, 1991.

KELLNER, Peter, Philip JACOBSON, Peter PRINGLE. **Insight On The Middle East War**, London: Andre Deutsch Limited, 1974.

KENNEDY, Paul. **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, 10. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2005.

KEOHANE, Robert O. **After Hegemony, Cooperation and Dircord in the World Political Economy**, New Jersey, Princeton University Pres, 1984.

KEOHANE, Robert O., Joseph S. NYE. **Power and Interdependence**, USA, Harvard University, Second Addition, 1989.

KILIÇ, Ramazan. **İktisadi Düşünce, İktisadi Düşüncenin Gelişimi, İktisadi Düşünce Okulları, İktisadi Düşünürler**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2006.

KISSINGER, Henry. **Diplomasi**, (Çev. İbrahim H. KURT) İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2002.

KISSINGER, Henry, **Kriz, İki Büyük Dış Politika Krizinin Anatomisi**, (Çev. Beyza Sümer AYDAŞ), Ankara, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A.Ş. Yayınları, 2004.

KONA, Gamze Güngörmüş. "Ortadoğu'nun Yeni Sınırları", **Görüş Dergisi**, Temmuz 2003, sayı 55, s. 16–25, 19.05.2009, <<http://www.tusiad.org/yayin/gorus/55/55.pdf>>.

KÖSE, Ahmet Haşim. "Dünya Ekonomisindeki Gelişmeler: Ticaret ve Sermaye Hareketleri", (Ed.) Mustafa Özer, **Türkiye Ekonomisi**, Eskişehir, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2004.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer E. **Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası (1945–1970)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1972.

LAHAYE, Laura, **Mercantilism**, The Concise Encyclopedia of Economics, 10.08.2008, <<http://www.econlib.org/library/Enc/Mercantilism.html>>.

LENİN, V.İ. "**Kapitalizmin En Yüksek Aşaması, Emperyalizm**", (Çev. Olcay GERİDÖNMEZ), İstanbul, Evrensel Basım Yayın, 2005.

MARKS, Karl ve Friedrich ENGELS. **Komünist Parti Manifestosu**, (1848) Ankara: Eriş Yayınları, 2003, 08.08.2008, <<http://www.kurtuluscephesi.com/orjinal/manifesto.pdf>>.

Marshall Planı, 05.06.1947, Geroqe Catlett Marshall, Harvard Üniversitesi, 07.05.2009, <http://www.oecd.org/document/10/0,3343,en_2649_201185_1876938_1_1_1_1,00.html>.

M.E.B., Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, Bahreyn, 05.05.2009, <http://digm.meb.gov.tr/yurtdisigorev/rehber/Rehber_III_Bahreyn.html>.

NİKİTİN, P. **Ekonomi Politik** (Çev. Hamdi KONUR), Ankara, Eriş Yayınları, 2006, 10.08.2008, <<http://www.kurtuluscephesi.com/orjinal/nikitin.pdf>>.

NİŞANYAN, Sevan. **Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü**, 26.11.2008, <<http://www.nisanyansozluk.com/search.asp?w=politika>>.

NSOULI, Saleh M. **PetroDolar Recycling and Global Imbalances**, 2006, <<http://www.imf.org/external/np/speeches/2006/032306a.htm>>.

NUNAN, Coilin. **PetroDolar or PetroEuro? A New Source of Global Conflict**, Feasta Review Number 2, 2004, 04.06.2009, <<http://www.feasta.org/documents/review2/nunan.pdf>>.

OAPEC, 17.05.2009, <<http://www.oapecorg.org/en/aboutus/establishment.htm>>.

O'BRIEN, Robert ve Marc WILLIAMS. **Global Political Economy; Evolution and Dynamics**, New York, Palgrave Macmillan, 2004.

OKUR, Mehmet Akif. "Fransız Manda Yönetimi Döneminde Suriye", (Ed.) Türel Yılmaz – Mehmet Şahin, **Ortadoğu Siyasetinde Suriye**, Ankara, Platin Yayınları, 2004.

ÖZAKINCI, Cengiz. **"Yeni-İşgalcılığın İçyüzü Perde Arkası ve Amerikan İmparatorluğunun Sonu, Euro Dolar Savaşı"**, 5. Baskı, İstanbul, Otopsi Yayınları, 2007.

ÖZDEMİR, Ali Murat. "Uluslararası Ekonomi Politika Marksist Yaklaşımlar", (Ed.) Muhittin ATAMAN, **Küresel Güç ve Refah**, Ankara, Nobel Yayınları, 2007.

ÖZEN, Çınar. "Emperyalizm", (Ed.) Prof. Dr. Haydar ÇAKMAK, **Uluslararası İlişkiler, Giriş, Kavram ve Teoriler**, Ankara, Platin Yayınları, 2007.

PALA, Cenk. **20. Yüzyılın Şeytan Üçgeni ABD-Petrol-Dolar, Petrol Krizlerinin Perde Arkası**, 2. Baskı, İstanbul, Yasak Elma Yayınları, 2007.

PAMUK, Şevket. **Dünyada ve Türkiye'de İktisadi Büyüme (1820–2005)**, Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları, 2007, 08.05.2009, <http://www.uedtp.org.tr/dtmadmin/upload/EAD/KonjokturizlemeDb/dergi/2007_Ilkbahar/Sevket_Pamuk.pdf>.

PARASIZ, İlker ve Mustafa ÖZER. **Bugünkü İktisadın Temelleri**, İstanbul, Aktüel Yayınları, 2005.

PARASIZ, İlker. **Uluslararası Para Sistemi, Tarihçe, Kurum, Kuram ve Mekanizma**, 4. Baskı, Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları, 2005.

PARLAR, Suat. **Barbarlığın Kaynağı Petrol**, 2. Baskı, İstanbul, Anka Yayınları, 2003.

PEHLİVANLIOĞLU, A. Öner. **Ortadoğu ve Türkiye**, İstanbul, Kastaş Yayınevi, 2004.

Petrograd Protokolü, Tarih Araştırmaları, İnternet Sitesi, 01.05.2009, <<http://www.tariharastirmalari.com/birincidunyasavasi.html>>.

Petrol İşleri Genel Müdürlüğü, İnternet Sitesi, 29.05.2009, <http://www.pigm.gov.tr/ham_petrol_ve_dogal_gaz_rezervleri.php>.

Radikal Gazetesi, 27.10.2008, 27.11.2008, <<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetay&ArticleID=905439>>.

RİCARDO, David. **Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri**, (1817) (Çev. Barış ZEREN) İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.

Selçuk Üniversitesi, Saint Jean de Maurienne Antlaşması, 01.05.2009 <http://farabi.selcuk.edu.tr/suzep/tarih/ders_notlari/guz_yariyili/bolum_9/bolum09.html>.

SKOUSEN, Mark. **İktisadi Düşünce Tarihi, Modern İktisadın İnşası**, (Çev. Mustafa ACAR, Ekrem ERDEM, Metin TOPRAK) 2. Baskı, Ankara, Adres Yayınları, 2005.

Sipri, 27.05.2009, <<http://www.sipri.org>>.

SMITH, Adam. **Milletlerin Zenginliği**, (1776) (Çev. Haldun DERİN) İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2006.

SOROS, George, **Küreselleşme Üzerine**, (Çev. Mert KEKİÇ), İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

SOROS, George, **Amerikan Üstünlüğü Hayali, Yanlış Kullanılan Amerikan Gücünün Düzeltilmesi**, (Çev. Doğan Selçuk ÖZTÜRK), İstanbul, Truva Yayınları, 2005.

SPRİKİN, Alexander. **Dialectical Materialism**, 18.01.2009, <<http://www.marxists.org/reference/archive/spirkin/works/dialectical-aterialism/index.html>>

TANYU, Hikmet. **Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler 1. Kitap**, İstanbul, Yağmur Yayınevi, 1976a.

Tarih Tartışmaları, 01.05.2009, <<http://www.tariharastirmalari.com/birincidunyasavasi.html>>.

The National Security Strategy of The United States, 2006, 18.01.2009, <<http://www.comw.org/qdr/fulltext/nss2006.pdf>>.

TORUN, İshak. "Endüstri Toplumunun Oluşmasında Etkili Olan İktisadi ve Sina-i Faktörler", **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 4, Sayı 1, 2003, 10.08.2008, <<http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/175.pdf>>.

Truman Doktrini, 07.05.2009, <<http://www.fordham.edu/halsall/mod/1947truman.html>>.

Türk Tarih Kurumu, **Mondros Ateşkes Antlaşması**, 01.05.2009, <<http://www.ttk.org.tr/index.php?Page=Sayfa&No=246>>.

URAS, Güngör. **Enflasyon Başka, Pahalılık Başka**, 06.01.2004, Milliyet Gazetesi, 25.07.2008, <<http://www.milliyet.com.tr/2004/01/06/yazar/uras.html>>.

UÇAROL, Rifat. **Siyasi Tarih (1789–1999)**, 5inci Baskı, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2000.

Uppsala, 29.05.2009, <http://www.pcr.uu.se/research/UCDP/data_and_publications/datasets.htm>.

ÜŞÜR, İşaya. **Ekonomi Politik: Zarif Mezar Taşları**, 2003, 10.08.2008, <http://www.econt.metu.edu.tr/İktisatveToplum_IsayaUsur.pdf>.

VIOTTI, Paul R. ve Mark V. KAUPPI. **International Relations Theory, Realism, Pluralism, Globalism**, New York, Macmillan Publishing Company, 1987.

WIGGIN, Addison. **Bretton Woods Agreement**, 2006, 28.11.2008, <<http://www.dailyreckoning.com.au/bretton-woods-agreement/2006/11/29/>>.

Woodrow WILSON, 27.05.2009, <http://www.woodrowwilson.org/learn_sub/learn_sub_show.htm?doc_id=377217>.

YALÇINKAYA, Haldun. **Savaş, Uluslararası İlişkilerde Güç Kullanımı**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2008.

YERGIN, Daniel. **Petrol, Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü**, 4. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.

ZISCHKA, Antoine. **3. Dünya Savaşına Doğru, Gizli Petrol Savaşları**, Ankara, Keçi yolu Yayınları, 2003.

EKLER

- EK-A : İSPATLANMIŞ PETROL REZERVLERİ**
- EK-B : PETROL TÜKETİMİ**
- EK-C : PETROL ÜRETİMİ**
- EK-Ç : PETROL RAFİNERİ KAPASİTESİ**
- EK-D : İSPATLANMIŞ DOĞAL DAZ REZERVLERİ**
- EK-E : DOĞAL GAZ ÜRETİMİ**
- EK-F : DOĞAL GAZ TÜKETİMİ**
- EK-G : ULUSLAR ARASI REZERV PARA TOPLARMLARI 1995-2008**
- EK-Ğ : ULUSLAR ARASI REZERV PARANIN DAĞILIMI**
- EK-H : DÜNYA VE ABD ALTIN REZERVLERİ 1845-2007**
- EK-I : 17 ŞUBAT 2008 TARİHİNDE İRAN PETROL BORSASI
AÇILMASI SONUCU EURO/DOLAR PARİTESİ**

İspatlanmış Petrol Rezervleri

	1987 sonu Milyar Varil	1997 sonu Milyar Varil	2007 sonu Milyar Varil	Toplam Dünya Rezervine Oranı
ABD	35,4	30,5	29,4	2,4%
Kanada	11,7	10,7	27,7	2,2%
Meksika	54,1	47,8	12,2	1,0%
Toplam Kuzey Amerika	101,2	89,0	69,3	5,6%
Arjantin	2,2	2,6	2,6	0,2%
Brezilya	2,6	7,1	12,6	1,0%
Kolombiya	1,9	2,6	1,5	0,1%
Ekvator	1,6	3,7	4,3	0,3%
Peru	0,5	0,8	1,1	0,1%
Trinidad & Tobago	0,6	0,7	0,8	0,1%
Venezüella	58,1	74,9	87,0	7,0%
Diğer	0,6	1,1	1,3	0,1%
Toplam Güney ve Merkezi Amerika	68,1	93,4	111,2	9,0%
Azerbaycan	b/y	b/y	7,0	0,6%
Danimarka	0,4	0,9	1,1	0,1%
İtalya	0,7	0,8	0,8	0,1%
Kazakistan	b/y	b/y	39,8	3,2%
Norveç	6,6	12,0	8,2	0,7%
Romanya	1,3	0,9	0,5	W
Rusya Federasyonu	b/y	b/y	79,4	6,4%
Türkmenistan	b/y	b/y	0,6	W
Birleşik Krallık	5,2	5,2	3,6	0,3%
Özbekistan	b/y	b/y	0,6	W
Diğer	61,7	68,0	2,1	0,2%
Toplam Avrupa ve Merkezi Asya	75,8	88,0	143,7	11,6%
İran	92,9	92,6	138,4	11,2%
Irak	100,0	112,5	115,0	9,3%
Kuveyt	94,5	96,5	101,5	8,2%
Umman	4,1	5,4	5,6	0,5%
Katar	4,5	12,5	27,4	2,2%
Suudi Arabistan	169,6	261,5	264,2	21,3%
Suriye	1,7	2,3	2,5	0,2%
Birleşik Arap Emirlikleri	98,1	97,8	97,8	7,9%
Yemen	1,1	1,8	2,8	0,2%
Diğer	0,1	0,2	0,1	W
Toplam Ortadoğu	566,6	683,2	755,3	61,0%
Cezayir	8,6	11,2	12,3	1,0%
Angola	2,0	3,9	9,0	0,7%
Çad	-	-	0,9	0,1%
Kongo Cumhuriyeti (Brazzaville)	0,7	1,6	1,9	0,2%
Mısır	4,7	3,7	4,1	0,3%
Gine	-	0,6	1,8	0,1%
Gabon	1,0	2,7	2,0	0,2%
Libya	22,8	29,5	41,5	3,3%
Nijerya	16,0	20,8	36,2	2,9%
Sudan	0,3	0,3	6,6	0,5%
Tunus	1,7	0,3	0,6	W
Diğer	1,0	0,7	0,6	0,1%
Toplam Afrika	58,7	75,3	117,5	9,5%
Avustralya	3,2	4,0	4,2	0,3%
Brunei	1,6	1,1	1,2	0,1%
Çin	17,4	17,0	15,5	1,3%

EK-A’NIN DEVAMI

Hindistan	4,4	5,6	5,5	0,4%
Endonezya	9,0	4,9	4,4	0,4%
Malezya	3,3	5,0	5,4	0,4%
Tayland	0,1	0,3	0,5	W
Vietnam	^	1,2	3,4	0,3%
Diğer	0,8	1,2	0,9	0,1%
Toplam Asya Pasifik	39,8	40,4	40,8	3,3%

TOPLAM DÜNYA 910,2 1069,3 1237,9 100,0%

^ 0.05'ten küçük

w %0.05'ten küçük

£ Eski Sovyet Devletleri Hariç, Angola
Dahil.

b/y bilgi yok

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy, 2008

<http://www.bp.com/productlanding.do?categoryId=6929&contentId=7044622>

EK-B

Petrol Tüketimi (Bin Varil/Gün)

	1965	1975	1985	1995	2005	2006	2007	2006- 2007 Değişimi	Toplam Dünya Tüketimi İçindeki Payı
ABD	11522	16334	15726	17725	20802	20687	20698	-0,1%	23,9%
Kanada	1117	1697	1569	1776	2247	2246	2303	2,7%	2,6%
Meksika	302	676	1239	1650	1974	1970	2024	2,8%	2,3%
Toplam Kuzey Amerika	12941	18707	18535	21150	25023	24904	25024	0,4%	28,7%
Arjantin	443	459	402	415	421	440	492	12,0%	0,6%
Brezilya	314	943	1262	1736	2048	2064	2192	5,8%	2,4%
Şili	69	93	100	209	256	265	342	29,9%	0,4%
Kolombiya	73	141	171	260	225	235	228	-2,4%	0,3%
Ekvator	14	31	87	112	168	175	181	4,0%	0,2%
Peru	73	120	118	150	165	140	145	2,9%	0,2%
Venezüella	187	254	370	446	574	582	596	1,9%	0,7%
Diğer	529	729	771	1051	1290	1323	1317	-0,2%	1,6%
Toplam Merkez ve Güney Amerika	1702	2770	3281	4380	5147	5225	5493	5,0%	6,4%
Avusturya	110	215	202	234	294	294	281	-4,8%	0,3%
Azerbaycan	b/y	b/y	164	130	108	99	93	-7,1%	0,1%
Beyaz Rusya	b/y	b/y	503	209	143	142	145	1,9%	0,2%
Belçika & Lüksemburg	335	530	431	546	815	839	839	0,4%	1,0%
Bulgaristan	73	236	207	115	109	120	120	□	0,1%
Çek Cumhuriyeti	80	213	216	169	211	208	210	0,8%	0,3%
Danimarka	204	312	219	217	195	197	197	0,4%	0,2%
Finlandiya	114	238	219	208	233	225	226	0,6%	0,3%
Fransa	1091	2234	1792	1893	1960	1953	1919	-1,7%	2,3%
Almanya	1746	2930	2670	2882	2605	2624	2393	-9,0%	2,8%
Yunanistan	87	197	244	361	434	453	443	-2,2%	0,5%
Macaristan	75	206	215	159	163	169	168	-1,4%	0,2%
İzlanda	10	12	11	16	21	20	21	5,5%	□
İrlanda Cumhuriyeti	48	104	82	118	196	195	198	1,0%	0,2%
İtalya	1017	1872	1732	1987	1819	1812	1745	-3,9%	2,1%
Kazakistan	b/y	b/y	427	249	207	227	219	-3,2%	0,3%
Litvanya	b/y	b/y	172	64	58	59	61	3,5%	0,1%
Hollanda	494	707	635	828	1070	1043	1044	-0,9%	1,2%
Norveç	104	164	198	212	212	217	221	1,2%	0,3%
Polonya	111	276	337	321	479	516	532	4,0%	0,6%
Portekiz	55	136	181	272	331	300	302	0,2%	0,4%
Romanya	146	283	302	274	223	219	229	4,7%	0,3%
Rusya Federasyonu	b/y	b/y	5022	3025	2601	2709	2699	-0,9%	3,2%
Slovakya	46	123	125	69	81	73	80	10,3%	0,1%
İspanya	278	840	927	1177	1619	1602	1615	0,8%	2,0%
İsveç	378	516	373	338	315	353	364	1,1%	0,4%
İsviçre	167	260	256	253	262	269	243	-9,9%	0,3%
Türkiye	99	267	345	610	650	655	666	1,5%	0,8%
Türkmenistan	b/y	b/y	98	58	100	103	107	3,6%	0,1%
Ukrayna	b/y	b/y	1301	401	294	318	325	2,2%	0,4%
Birleşik Krallık	1486	1860	1630	1757	1802	1785	1696	-5,0%	2,0%
Özbekistan	b/y	b/y	236	138	114	117	119	2,1%	0,1%
Diğer	3473	7329	936	415	548	563	581	3,3%	0,7%
Toplam Avrupa	11826	22060	22406	19703	20274	20477	20100	-2,0%	24,0%
Merkezi Asya									
Iran	201	571	893	1206	1578	1625	1621	0,4%	1,9%
Kuveyt	104	63	161	129	302	275	276	0,3%	0,4%

EK-B'NİN DEVAMI

Katar	1	5	30	33	65	79	95	21,7%	0,1%
Suudi Arabistan	392	368	945	1272	1891	2005	2154	7,2%	2,5%
BAE	^	23	141	349	376	419	450	7,7%	0,6%
Diğer	258	407	769	1227	1519	1546	1608	4,0%	1,9%
Toplam Ortadoğu	957	1436	2939	4216	5731	5949	6203	4,4%	7,4%
Cezayir	27	73	178	198	251	260	270	3,9%	0,3%
Mısır	135	164	417	474	629	610	651	6,8%	0,8%
Güney Africa	119	248	300	426	526	537	549	2,1%	0,7%
Diğer	250	463	824	1099	1368	1418	1485	4,7%	1,8%
Toplam Africa	531	948	1719	2197	2773	2824	2955	4,6%	3,5%
Avustralya	350	597	590	781	886	918	935	1,9%	1,1%
Bangladeş	-	23	35	59	96	99	102	3,5%	0,1%
Çin	217	1353	1825	3395	6984	7530	7855	4,1%	9,3%
Hong Kong	41	92	104	198	285	303	341	14,1%	0,4%
Hindistan	253	476	895	1580	2569	2580	2748	6,7%	3,3%
Endonezya	123	232	459	820	1232	1139	1157	1,9%	1,4%
Japonya	1726	4840	4435	5784	5358	5224	5051	-3,5%	5,8%
Malezya	41	90	193	381	477	496	514	3,4%	0,6%
Yeni Zelanda	57	99	80	125	155	154	151	-2,5%	0,2%
Pakistan	76	83	156	315	312	352	362	2,8%	0,5%
Filipinler	85	195	151	344	314	283	298	5,3%	0,4%
Singapur	73	141	232	617	794	853	917	7,7%	1,2%
Güney Kore	25	278	537	2009	2308	2318	2371	1,9%	2,7%
Tayvan	44	214	348	735	1090	1097	1123	1,5%	1,3%
Tayland	48	169	233	717	929	918	911	-1,8%	1,1%
Diğer	124	192	237	335	580	587	608	3,2%	0,7%
Toplam Asya Pasifik	3284	9071	10511	18194	24368	24851	25444	2,3%	30,0%
Toplam Dünya	31240	54991	59391	69841	83317	84230	85220	1,1%	100,0%
AB	7985	14050	13114	14155	15201	15233	14861	-2,6%	17,8%
OECD	23232	38731	37217	44475	49497	49319	48934	-0,9%	56,9%
Eski Sovyetler Birliği	3392	7065	8535	4410	3771	3923	3923	-0,4%	4,7%
Diğer Gelişmekte Olan Ülkeler	4616	9196	13639	20956	30049	30989	32363	4,4%	38,5%

^ 0.5'ten Küçük.

□%0.05'ten Küçük.

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy, 2008

<http://www.bp.com/productlanding.do?categoryId=6929&contentId=7044622>

EK-C

Petrol Üretimi (Bin Varil/Gün)

	1965	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2007	2007 Toplam Dünya Üretimine Oranı
ABD	9014	10008	10170	10580	8914	8322	7733	6895	6879	8,0%
Kanada	920	1735	1764	1812	1965	2402	2721	3041	3309	4,1%
Meksika	362	806	2129	2912	2977	3065	3450	3760	3477	4,4%
Toplam Kuzey Amerika	10296	12549	14063	15304	13856	13789	13904	13696	13665	16,5%
Arjantin	276	406	506	491	517	758	819	725	698	0,9%
Brezilya	96	178	188	560	650	718	1268	1716	1833	2,3%
Kolombiya	203	164	131	183	446	591	711	554	561	0,7%
Ekvator	8	161	206	286	292	395	409	541	520	0,7%
Peru	66	73	196	189	130	123	100	111	114	0,1%
Trinidad & Tobago	135	216	212	176	150	142	138	171	154	0,2%
Venezüella	3503	2422	2228	1744	2244	2959	3239	2937	2613	3,4%
Diğer	47	78	80	91	77	96	130	143	141	0,2%
Toplam Merkez ve Güney Amerika	4334	3698	3747	3720	4507	5782	6813	6899	6633	8,5%
Azerbaycan	b/y	b/y	b/y	274	254	185	282	452	868	1,1%
Danimarka	-	3	6	60	121	186	363	377	312	0,4%
İtalya	48	27	35	50	97	109	95	127	122	0,2%
Kazakistan	b/y	b/y	b/y	466	551	434	744	1356	1490	1,8%
Norveç	-	189	528	823	1716	2903	3346	2969	2556	3,0%
Romanya	266	311	250	236	169	145	131	114	105	0,1%
Rusya Federasyonu	b/y	b/y	b/y	10904	10405	6288	6536	9552	9978	12,6%
Türkmenistan	b/y	b/y	b/y	142	120	84	144	192	198	0,3%
Birleşik Krallık	2	34	1663	2675	1918	2749	2667	1809	1636	2,0%
Özbekistan	b/y	b/y	b/y	55	69	172	177	126	114	0,1%
Diğer	5337	10430	12605	758	686	575	465	469	456	0,6%
Toplam Avrupa Merkezi Asya	5652	10994	15088	16442	16106	13830	14950	17542	17835	22,0%
İran	1908	5387	1479	2205	3270	3744	3818	4359	4401	5,4%
İrak	1313	2271	2658	1425	2149	530	2614	1833	2145	2,7%
Kuveyt	2371	2132	1757	1127	964	2130	2206	2618	2626	3,3%
Umman	-	341	285	502	695	868	959	787	718	0,9%
Katar	233	437	476	315	434	461	757	1028	1197	1,4%
Suudi Arabistan	2219	7216	10270	3601	7105	9145	9491	11114	10413	12,6%
Suriye	-	192	158	159	407	596	548	450	394	0,5%
Birleşik Arap Emirlikleri	282	1696	1745	1260	2283	2362	2626	2753	2915	3,5%
Yemen	-	-	-	-	182	351	450	416	336	0,4%
Diğer	61	62	55	50	52	52	48	34	32	□
Toplam Ortadoğu	8387	19733	18882	10645	17540	20239	23516	25393	25176	30,8%
Cezayir	577	1003	1139	1151	1347	1327	1578	2014	2000	2,2%
Angola	13	158	150	232	475	633	746	1246	1723	2,2%
Kamerun	-	-	56	181	155	106	88	82	82	0,1%
Çad	-	-	-	-	-	-	-	173	144	0,2%
Kongo Cumhuriyeti (Brazzaville)	1	35	61	115	156	180	254	246	222	0,3%
Mısır	126	228	580	882	897	924	781	696	710	0,9%
Gine	-	-	-	-	-	7	91	373	363	0,5%
Gabon	25	227	178	173	270	356	327	234	230	0,3%
Libya	1220	1514	1862	1025	1424	1439	1475	1751	1848	2,2%
Nijerya	274	1785	2059	1499	1870	1998	2155	2580	2356	2,9%
Sudan	-	-	-	-	-	2	174	305	457	0,6%
Tunus	-	97	118	114	96	90	78	73	98	0,1%

EK-C'NİN DEVAMI

Diğer	2	^	22	60	35	51	56	72	85	0,1%
Toplam Afrika	2240	5047	6225	5433	6725	7111	7804	9846	10318	12,5%
Avustralya	7	451	460	660	651	583	809	580	561	0,6%
Brunei	80	187	240	168	152	175	193	206	194	0,2%
Çin	227	1545	2119	2505	2774	2989	3252	3627	3743	4,8%
Hindistan	62	171	193	627	732	804	780	776	801	1,0%
Endonezya	486	1306	1577	1342	1539	1578	1456	1087	969	1,2%
Malezya	1	98	276	455	634	775	735	744	755	0,9%
Tayland	-	-	-	49	62	92	176	265	309	0,3%
Vietnam	-	-	-	-	55	155	328	398	340	0,4%
Diğer	35	48	77	123	144	230	200	198	234	0,3%
Toplam Asya Pasifik	898	3806	4943	5928	6743	7380	7928	7880	7907	9,7%
Toplam Dünya	31806	55826	62948	57472	65477	68132	74916	81255	81533	100,0%
Avrupa Birliği	707	720	2277	3430	2667	3495	3493	2659	2394	2,9%
OECD	10782	13671	17138	20064	18845	20742	21521	19861	19170	23,0%
OPEC	14400	27326	27399	16927	25104	28305	32160	35321	35204	43,0%
OPEC 10	13073	24897	24591	15269	22480	27142	28800	32242	31336	38,2%
OPEC Dışı	12549	18584	23433	28505	28807	32530	34742	34095	33524	41,0%
Eski Sovyetler										
Birliği	4858	9916	12116	12040	11566	7297	8014	11839	12804	16,0%

^ 0.05'den az.

□%0.05'den az.

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy, 2008

<http://www.bp.com/productlanding.do?categoryId=6929&contentId=7044622>

Petrol Rafineri Kapasitesi (Bin Varil/Gün)

	1965	1975	1985	1995	2005	2006	2007	2006- 2007 Değişim	2007 Toplam Dünya Kapasitesine Oranı
ABD	10390	15240	15460	15333	17339	17443	17588	0,8%	20,0%
Kanada	1089	2089	1880	1792	1896	1914	1919	0,3%	2,2%
Meksika	417	746	1282	1444	1463	1463	1463	-	1,7%
Toplam Kuzey Amerika	11896	18075	18622	18569	20698	20821	20970	0,7%	23,9%
Arjantin	402	684	681	645	612	614	624	1,6%	0,7%
Brezilya	347	996	1435	1481	1916	1916	1928	0,6%	2,2%
Hollanda Antilleri & Aruba	703	810	425	500	545	580	595	2,6%	0,7%
Venezüella	1120	1445	1243	1212	1311	1311	1311	-	1,5%
Diğer	990	2956	2320	2039	2040	2047	2055	0,4%	2,3%
Toplam Merkez ve Güney Amerika	3562	6891	6104	5877	6424	6468	6513	0,7%	7,4%
Belçika	335	978	719	692	778	774	749	-3,2%	0,9%
Fransa	1411	3404	2184	1728	1978	1978	1959	-	2,2%
Almanya	1747	3461	2198	2104	2322	2390	2390	-	2,7%
Yunanistan	37	420	403	403	418	425	425	-	0,5%
İtalya	1560	4343	2664	2272	2348	2359	2329	-1,3%	2,6%
Hollanda	614	1985	1478	1267	1279	1279	1274	-0,4%	1,4%
Norveç	60	259	240	298	310	310	310	-	0,4%
Rusya Federasyonu	b/y	b/y	7212	6087	5515	5557	5583	0,5%	6,4%
İspanya	311	994	1346	1215	1377	1377	1377	-	1,6%
İsveç	98	253	414	422	422	422	422	-	0,5%
Türkiye	96	281	466	713	613	613	613	-	0,7%
Birleşik Krallık	1474	2940	1864	1844	1819	1836	1836	-	2,1%
Diğer	5451	11221	7507	6630	5863	5720	5756	0,6%	6,5%
Toplam Avrupa ve Merkezi Asya	13194	30539	28695	25675	25043	25021	25024	□	28,5%
Iran	467	810	685	1295	1647	1732	1857	7,2%	2,1%
Irak	79	186	474	634	649	666	674	1,2%	0,8%
Kuveyt	342	563	560	795	905	905	905	-	1,0%
Suudi Arabistan	303	703	1420	1692	2100	2100	2100	-	2,4%
BAE	-	-	180	220	620	620	620	-	0,7%
Diğer	511	799	1106	1140	1238	1248	1369	9,7%	1,6%
Toplam Ortadoğu	1702	3061	4425	5776	7159	7271	7525	3,5%	8,6%
Toplam Afrika	560	1242	2532	2893	3221	3274	3280	0,2%	3,7%
Avustralya	462	702	670	730	711	694	694	-	0,8%
Çin	221	1215	2149	4014	6587	7029	7511	6,9%	8,5%
Hindistan	231	564	867	1133	2558	2872	2983	3,9%	3,4%
Endonezya	237	361	867	991	1057	1130	1163	2,9%	1,3%
Japonya	1917	5567	4724	5006	4529	4542	4598	1,2%	5,2%
Singapur	50	923	968	1273	1255	1255	1255	-	1,4%
Güney Kore	33	418	751	1727	2598	2633	2668	1,3%	3,0%
Tayvan	46	274	570	732	1159	1140	1197	5,0%	1,4%
Tayland	45	153	181	529	1062	1082	1082	-	1,2%
Diğer	358	667	887	1168	1438	1447	1451	0,3%	1,7%
Toplam Asya Pasifik	3600	10844	12634	17303	22954	23824	24601	3,3%	28,0%
Toplam Dünya	34514	70652	73012	76093	85499	86678	87913	1,4%	100,0%
AB	8413	21104	16446	14967	15587	15633	15590	-0,3%	17,7%
OECD	22686	45957	40859	41109	44525	44749	44946	0,4%	51,1%
Eski Sovyetler Birliği	4518	8435	11152	9339	8197	8129	8175	0,6%	9,3%
Diğer Gelişmekte Olan Ülkeler	7310	16260	21001	25645	32777	33800	34793	2,9%	39,6%

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy, 2008

<http://www.bp.com/productlanding.do?categoryId=6929&contentId=7044622>

**İspatlanmış Doğal Gaz Rezervleri
(Trilyon Metreküp)**

	1987	1997	2006	2007	Toplam Dünya Rezervine Oranı
ABD	5,30	4,74	5,98	5,98	3,4%
Kanada	2,69	1,81	1,62	1,63	0,9%
Meksika	2,12	1,80	0,39	0,37	0,2%
Toplam Kuzey Amerika	10,11	8,34	7,99	7,98	4,5%
Arjantin	0,69	0,68	0,45	0,44	0,2%
Bolivya	0,14	0,12	0,74	0,74	0,4%
Brezilya	0,11	0,23	0,35	0,36	0,2%
Kolombiya	0,10	0,20	0,12	0,13	0,1%
Peru	0,34	0,20	0,33	0,36	0,2%
Trinidad & Tobago	0,30	0,52	0,48	0,48	0,3%
Venezüella	2,84	4,12	5,10	5,15	2,9%
Diğer	0,15	0,15	0,07	0,07	□
Toplam Merkez ve Güney Amerika	4,67	6,21	7,64	7,73	4,4%
Azerbaycan	b/y	0,84	1,26	1,28	0,7%
Danimarka	0,07	0,11	0,12	0,12	0,1%
Almanya	0,38	0,26	0,16	0,14	0,1%
İtalya	0,30	0,27	0,09	0,09	0,1%
Kazakistan	b/y	1,87	1,90	1,90	1,1%
Hollanda	1,77	1,79	1,32	1,25	0,7%
Norveç	2,29	3,65	2,89	2,96	1,7%
Polonya	0,16	0,16	0,11	0,11	0,1%
Romanya	0,20	0,37	0,63	0,63	0,4%
Rusya Federasyonu	b/y	45,17	44,60	44,65	25,2%
Türkmenistan	b/y	2,71	2,67	2,67	1,5%
Ukrayna	b/y	0,98	1,03	1,03	0,6%
Birleşik Krallık	0,64	0,77	0,41	0,41	0,2%
Özbekistan	b/y	1,63	1,74	1,74	1,0%
Diğer	39,25	0,45	0,44	0,43	0,2%
Toplam Avrupa ve Merkez Asya	45,06	61,02	59,37	59,41	33,5%
Bahreyn	0,20	0,14	0,09	0,09	□
Iran	13,92	23,00	27,58	27,80	15,7%
Irak	1,00	3,19	3,17	3,17	1,8%
Kuveyt	1,21	1,49	1,78	1,78	1,0%
Umman	0,27	0,54	0,69	0,69	0,4%
Katar	4,44	8,50	25,64	25,60	14,4%
Suudi Arabistan	4,19	5,88	7,07	7,17	4,0%
Suriye	0,13	0,24	0,29	0,29	0,2%
BAE	5,68	6,06	6,11	6,09	3,4%
Yemen	0,11	0,48	0,49	0,49	0,3%
Diğer	^	^	0,05	0,05	□
Toplam Ortadoğu	31,18	49,53	72,95	73,21	41,3%
Cezayir	3,16	4,08	4,50	4,52	2,5%
Mısır	0,31	0,93	2,05	2,06	1,2%
Libya	0,73	1,31	1,49	1,50	0,8%
Nijerya	2,41	3,48	5,22	5,30	3,0%
Diğer	0,79	0,82	1,20	1,21	0,7%
Toplam Afrika	7,39	10,62	14,46	14,58	8,2%
Avustralya	1,07	1,48	2,49	2,51	1,4%
Bangladeş	0,35	0,30	0,39	0,39	0,2%

EK-D'NİN DEVAMI

Brunei	0,33	0,39	0,33	0,34	0,2%
Çin	0,89	1,16	1,68	1,88	1,1%
Hindistan	0,55	0,69	1,08	1,06	0,6%
Endonezya	2,37	2,15	2,63	3,00	1,7%
Malezya	1,49	2,46	2,48	2,48	1,4%
Myanmar	0,27	0,28	0,54	0,60	0,3%
Pakistan	0,63	0,60	0,85	0,85	0,5%
Papua Yeni Gine	0,09	0,43	0,44	0,44	0,2%
Tayland	0,18	0,21	0,33	0,33	0,2%
Vietnam	^	0,17	0,22	0,22	0,1%
Diğer	0,23	0,41	0,37	0,37	0,2%
Toplam Asya Pasifik	8,45	10,73	13,82	14,46	8,2%
Toplam Dünya	106,86	146,46	176,22	177,36	100,0%
AB	3,75	3,85	2,94	2,84	1,6%
OECD	17,19	17,05	15,79	15,77	8,9%
Eski Sovyetler Birliği	38,90	53,44	53,46	53,53	30,2%

^ 0.05'ten Küçük.

□% 0.05'ten Küçük.

b/y Bilgi Yok.

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy, 2008

<http://www.bp.com/productlanding.do?categoryId=6929&contentId=7044622>

Doğal Gaz Üretimi (Milyar Metreküp)

	1970	1980	1990	2000	2005	2006	2007	Toplam Dünya Rezervi içindeki Payı
ABD	595,1	549,4	504,3	543,2	511,1	523,2	545,9	18,8%
Kanada	56,7	74,8	108,6	182,2	187,4	188,4	183,7	6,2%
Meksika	12,6	28,6	26,7	36,1	38,9	42,8	46,2	1,6%
Toplam Kuzey Amerika	664,3	652,8	639,7	761,6	737,4	754,4	775,8	26,6%
Arjantin	6,0	8,4	17,8	37,4	45,6	46,1	44,8	1,5%
Bolivya	^	2,4	3,0	3,2	11,9	12,7	13,5	0,5%
Brezilya	0,1	1,0	3,8	7,2	11,0	11,3	11,3	0,4%
Kolombiya	1,3	3,2	4,1	5,9	6,8	7,3	7,7	0,3%
Trinidad & Tobago	1,8	2,8	5,3	14,1	30,3	36,4	39,0	1,3%
Venezüella	7,7	14,8	22,0	27,9	28,1	27,9	28,5	1,0%
Diğer	1,1	1,4	2,7	3,5	4,8	5,3	6,1	0,2%
Toplam Merkez ve Güney Amerika	18,0	34,0	58,8	99,2	138,6	147,2	150,8	5,1%
Azerbaycan	b/y	b/y	9,2	5,3	5,3	6,3	10,3	0,3%
Danimarka	-	-	3,1	8,1	10,4	10,4	9,2	0,3%
Almanya	11,0	18,5	15,9	16,9	15,8	15,6	14,3	0,5%
İtalya	12,0	11,4	15,6	15,2	11,1	10,1	8,9	0,3%
Kazakistan	b/y	b/y	6,6	10,8	23,3	24,6	27,3	0,9%
Hollanda	26,6	76,6	60,6	57,3	62,9	65,3	64,5	2,2%
Norveç	-	25,1	25,5	49,7	85,0	87,6	89,7	3,0%
Polonya	4,9	5,0	2,6	3,7	4,3	4,3	4,3	0,1%
Romanya	23,3	34,7	28,3	13,8	12,4	11,9	11,6	0,4%
Rusya Federasyonu	b/y	b/y	597,9	545,0	598,0	612,1	607,4	20,6%
Türkmenistan	b/y	b/y	81,9	43,8	58,8	62,2	67,4	2,3%
Ukrayna	b/y	b/y	26,2	16,7	19,4	19,1	19,0	0,6%
Birleşik Krallık	10,5	34,8	45,5	108,4	88,2	80,0	72,4	2,5%
Özbekistan	b/y	b/y	38,1	52,6	55,0	55,4	58,5	2,0%
Diğer	199,0	424,6	16,3	11,2	10,8	11,5	11,0	0,4%
Toplam Avrupa ve Merkez Asya	287,4	630,8	973,5	958,5	1060,6	1076,3	1075,7	36,5%
Bahreyn	0,6	2,3	5,8	8,8	10,7	11,1	11,5	0,4%
Iran	12,9	7,1	23,2	60,2	100,9	108,6	111,9	3,8%
Kuveyt	2,0	4,1	4,2	9,6	12,3	12,9	12,6	0,4%
Umman	-	0,7	2,6	8,7	19,8	23,7	24,1	0,8%
Katar	1,0	4,7	6,3	23,7	45,8	50,7	59,8	2,0%
Suudi Arabistan	1,6	9,7	33,5	49,8	71,2	73,5	75,9	2,6%
Suriye	-	^	1,4	4,2	5,4	5,5	5,3	0,2%
BAE	0,8	7,5	20,1	38,4	47,0	47,4	49,2	1,7%
Diğer	0,9	1,4	4,2	3,4	4,4	5,6	5,5	0,2%
Toplam Ortadoğu	19,9	37,7	101,2	206,8	317,5	339,0	355,8	12,1%
Cezayir	2,5	14,2	49,3	84,4	88,2	84,5	83,0	2,8%
Mısır	0,1	1,8	6,8	18,3	34,6	44,7	46,5	1,6%
Libya	-	4,8	5,6	5,3	11,3	14,8	15,2	0,5%
Nijerya	0,1	1,7	4,0	12,5	22,4	28,4	35,0	1,2%
Diğer	0,1	0,7	1,2	6,2	9,0	9,2	10,7	0,4%
Toplam Afrika	2,8	23,1	66,9	126,8	165,6	181,6	190,4	6,5%
Avustralya	1,7	11,1	20,7	31,2	37,1	38,9	40,0	1,4%
Bangladeş	-	1,3	4,8	10,0	14,5	15,3	16,3	0,6%
Brunei	0,2	8,6	8,9	11,3	12,0	12,6	12,3	0,4%
Çin	2,9	14,3	15,3	27,2	49,3	58,6	69,3	2,4%
Hindistan	0,7	1,2	12,0	26,4	29,6	29,3	30,2	1,0%

EK-E'NİN DEVAMI

Endonezya	1,2	18,5	43,9	65,7	68,7	69,3	66,7	2,3%
Malezya	-	-	17,8	45,3	59,9	60,2	60,5	2,1%
Myanmar	0,1	0,4	0,9	3,4	13,0	13,4	14,7	0,5%
Yeni Zelanda	-	0,8	4,3	5,6	3,5	3,6	4,0	0,1%
Pakistan	3,5	8,1	14,4	22,8	30,2	30,5	30,8	1,0%
Tayland	-	-	6,5	20,2	23,7	24,4	25,9	0,9%
Vietnam	-	-	^	1,6	6,9	7,0	7,7	0,3%
Diğer	5,4	6,8	3,5	3,6	7,2	10,7	13,1	0,4%
Toplam Asya Pasifik	15,7	71,1	153,0	274,1	355,8	373,7	391,5	13,3%
Toplam Dünya	1008,1	1449,4	1992,9	2427,0	2775,5	2872,2	2940,0	100,0%
AB	101,7	197,4	184,6	231,2	212,3	204,9	191,9	6,5%
OECD	746,3	854,5	848,7	1068,5	1066,4	1080,6	1093,3	37,4%
Eski Sovyetler Birliği	184,7	406,0	760,5	674,5	760,0	780,0	790,2	26,8%
Diğer Gelişmekte olan Ülkeler	77,2	188,9	383,8	683,9	949,1	1011,6	1056,4	35,8%

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy, 2008

<http://www.bp.com/productlanding.do?categoryId=6929&contentId=7044622>

Doğal Gaz Tüketimi (Milyar Metreküp)

	1965	1975	1985	1995	2005	2006	2007	2006- 2007 Değişimi	Dünya Tüketimindeki Payı
ABD	432,7	553,2	489,3	628,8	623,3	613,1	652,9	6,5%	22,6%
Kanada	22,7	48,5	58,0	82,5	98,1	96,9	94,0	-3,1%	3,2%
Meksika	8,6	15,0	27,1	28,1	46,2	51,4	54,1	5,3%	1,8%
Toplam Kuzey Amerika	464,1	616,7	574,4	739,4	767,6	761,4	801,0	5,2%	27,6%
Arjantin	4,2	9,0	16,0	27,0	40,4	41,8	44,1	5,5%	1,5%
Brezilya	0,1	0,4	2,7	4,8	19,3	20,6	22,0	7,0%	0,8%
Şili	0,6	0,6	0,8	1,6	8,3	7,9	4,4	-43,6%	0,2%
Kolombiya	0,9	1,6	4,0	4,4	6,8	7,3	7,7	5,6%	0,3%
Ekvator	-	^	0,1	0,1	0,3	0,3	0,3	-1,9%	□
Peru	0,4	0,6	0,6	0,4	1,5	1,8	2,7	50,7%	0,1%
Venezüella	6,8	9,4	17,3	27,5	28,1	27,9	28,5	1,9%	1,0%
Diğer	1,2	1,6	4,5	7,3	19,5	23,8	24,9	4,5%	0,8%
Toplam Merkez ve Güney Amerika	14,3	23,2	46,0	73,2	124,3	131,3	134,5	2,5%	4,6%
Avusturya	1,8	4,3	5,6	7,9	10,0	9,4	8,9	-5,3%	0,3%
Azerbaycan	b/y	b/y	13,6	8,0	8,9	9,4	8,3	-12,0%	0,3%
Beyaz Rusya	b/y	b/y	9,2	12,3	18,9	19,6	19,4	-1,0%	0,7%
Belçika & Lüksemburg	0,1	10,6	9,4	11,8	16,6	17,0	16,9	-0,6%	0,6%
Bulgaristan	0,1	1,1	5,1	5,0	2,9	3,0	3,1	2,0%	0,1%
Çek Cumhuriyeti	0,3	1,5	4,1	7,3	9,6	9,8	8,9	-9,7%	0,3%
Danimarka	-	-	0,6	3,5	5,0	5,1	4,6	-10,5%	0,2%
Finlandiya	-	0,7	0,9	3,2	4,0	4,2	4,1	-4,0%	0,1%
Fransa	5,5	18,9	25,8	32,9	45,8	44,1	41,9	-5,0%	1,4%
Almanya	2,9	43,7	54,6	74,4	86,2	87,2	82,7	-5,1%	2,8%
Yunanistan	-	-	0,1	^	2,8	3,2	4,0	24,3%	0,1%
Macaristan	1,1	4,8	9,6	10,2	13,2	12,5	11,8	-5,8%	0,4%
İzlanda	-	-	-	-	-	-	-	-	-
İrlanda Cumhuriyeti	-	-	2,2	2,6	3,9	4,5	4,8	6,8%	0,2%
İtalya	8,1	20,0	30,2	49,9	79,1	77,4	77,8	0,5%	2,7%
Kazakistan	b/y	b/y	8,6	10,8	19,4	20,9	19,8	-5,4%	0,7%
Litvanya	b/y	b/y	4,2	2,3	3,3	3,2	3,8	17,3%	0,1%
Hollanda	1,8	36,9	36,2	37,8	39,5	38,3	37,2	-2,9%	1,3%
Norveç	-	-	1,2	2,9	4,5	4,4	4,3	-2,9%	0,1%
Polonya	1,6	7,7	9,9	9,9	13,6	13,7	13,7	-0,1%	0,5%
Portekiz	-	-	-	-	4,2	4,1	4,3	6,6%	0,1%
Romanya	15,3	29,8	35,5	24,0	17,6	18,2	16,4	-9,9%	0,6%
Rusya Federasyonu	b/y	b/y	361,2	377,8	405,1	432,1	438,8	1,6%	15,0%
Slovakya	0,3	1,5	4,7	5,7	6,6	6,4	5,9	-7,8%	0,2%
İspanya	-	1,4	2,4	8,3	32,4	33,7	35,1	4,3%	1,2%
İsveç	-	-	0,1	0,8	0,8	1,0	1,0	3,5%	□
İsviçre	-	0,6	1,4	2,4	3,1	3,0	2,9	-2,4%	0,1%
Türkiye	-	-	^	6,8	26,9	30,5	35,1	15,0%	1,2%
Türkmenistan	b/y	b/y	8,6	8,0	16,6	18,9	21,9	15,8%	0,7%
Ukrayna	b/y	b/y	89,8	76,2	73,0	67,1	64,6	-3,6%	2,2%
Birleşik Krallık	0,8	35,1	51,8	70,5	94,9	90,0	91,4	1,5%	3,1%
Özbekistan	b/y	b/y	32,9	42,4	44,0	43,2	45,6	5,6%	1,6%
Diğer	120,2	271,8	21,5	13,8	16,1	16,4	16,8	2,3%	0,6%
Toplam Avrupa ve Merkez Asya	159,9	490,6	841,2	929,4	1128,3	1151,5	1155,7	0,4%	39,4%
Iran	7,3	12,3	14,6	35,2	102,4	108,7	111,8	2,9%	3,8%
Kuveyt	1,3	3,2	4,2	9,3	12,3	12,9	12,6	-2,3%	0,4%
Katar	0,1	2,2	5,5	13,5	18,7	19,6	20,5	4,6%	0,7%
Suudi Arabistan	0,6	2,7	18,8	42,9	71,2	73,5	75,9	3,3%	2,6%
BAE	-	1,7	10,1	24,8	41,3	41,7	43,2	3,7%	1,5%
Diğer	0,8	3,4	7,3	16,1	30,9	35,0	35,3	1,0%	1,2%
Toplam Ortadoğu	10,1	25,5	60,5	141,8	276,8	291,4	299,4	2,7%	10,2%
Cezayir	0,8	3,0	16,0	21,0	23,2	23,7	24,4	2,7%	0,8%
Mısır	^	^	4,1	11,0	25,8	29,2	32,0	9,9%	1,1%
Güney Afrika	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Diğer	0,1	2,0	8,0	12,8	24,3	25,0	27,1	8,2%	0,9%
Toplam Afrika	1,0	5,0	28,1	44,8	73,3	77,9	83,5	7,2%	2,8%
Avustralya	^	5,8	13,5	19,5	21,9	24,0	25,1	4,9%	0,9%
Bangladeş	-	0,6	2,8	7,4	14,5	15,3	16,3	6,2%	0,6%

EK-F'NİN DEVAMI

Çin	1,1	8,9	12,9	17,7	46,8	56,1	67,3	19,9%	2,3%
Hong Kong	-	-	-	^	2,7	2,9	3,0	0,8%	0,1%
Hindistan	0,2	1,1	4,5	18,8	35,7	37,3	40,2	7,6%	1,4%
Endonezya	0,5	2,3	12,4	28,1	32,7	34,9	33,8	-3,3%	1,2%
Japonya	1,7	8,3	38,3	57,9	78,6	83,7	90,2	7,8%	3,1%
Malezya	-	0,6	6,5	13,7	28,9	29,6	28,3	-4,4%	1,0%
Yeni Zelanda	-	0,3	3,2	4,2	3,4	3,5	3,7	6,2%	0,1%
Pakistan	1,8	5,0	10,4	18,3	30,2	30,5	30,8	1,0%	1,1%
Filipinler	-	-	-	^	3,3	2,9	3,4	19,4%	0,1%
Singapur	-	-	-	1,5	6,6	6,6	6,6	-	0,2%
Güney Kore	-	-	-	10,2	33,7	35,6	37,0	4,0%	1,3%
Tayvan	0,2	1,6	1,3	4,4	10,3	11,1	11,8	6,1%	0,4%
Tayland	-	-	3,1	11,4	32,5	33,3	35,4	6,2%	1,2%
Diğer	0,2	1,6	3,0	3,5	13,1	13,4	15,0	11,4%	0,5%
Toplam Asya Pasifik	5,8	36,1	111,8	216,6	395,0	420,9	447,8	6,4%	15,3%
Toplam Dünya	655,1	1197,1	1661,9	2145,1	2765,2	2834,4	2921,9	3,1%	100,0%
European Union	39,7	218,2	296,5	370,5	495,5	489,7	481,9	-1,6%	16,4%
OECD	490,2	819,0	880,3	1180,0	1407,6	1407,7	1454,3	3,3%	49,9%
Eski Sovyetler Birliği	119,8	269,9	544,1	547,0	598,6	624,1	631,9	1,2%	21,6%
Diğer Gelişmekte Olan Ülkeler	45,1	108,2	237,6	418,1	758,9	802,5	835,7	4,1%	28,5%

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy, 2008

<http://www.bp.com/productlanding.do?categoryId=6929&contentId=7044622>

Uluslararası Rezerv Para Toplamları 1995-2008 (Milyon Dolar)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Dolar	610337	760071	828887	888724	979783	1079916	1122431	1204673	1465752	1751012	1902091	2171075	2641638	2697858
Euro	-	-	-	-	246950	277693	301026	427327	559346	658531	683809	831947	1082276	1116780
Alman Markı	163088	179916	184349	176951	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Fransız Frank'ı	24361	22638	18314	20814	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Japon Yen'i	70071	82307	73487	80029	87939	92078	79190	78145	87608	101787	101769	102051	120473	137695
Sterlin	21874	32883	32856	34142	39827	41798	42401	50537	61655	89457	102243	145205	192663	171847
Diğer	144444	146649	134089	81746	25206	26759	24440	35233	48749	54284	53629	65205	82243	89257
Toplam Dünya	1034175	1224464	1271982	1282406	1379705	1518244	1569488	1795915	2223110	2655070	2843541	3315483	4119193	4213437

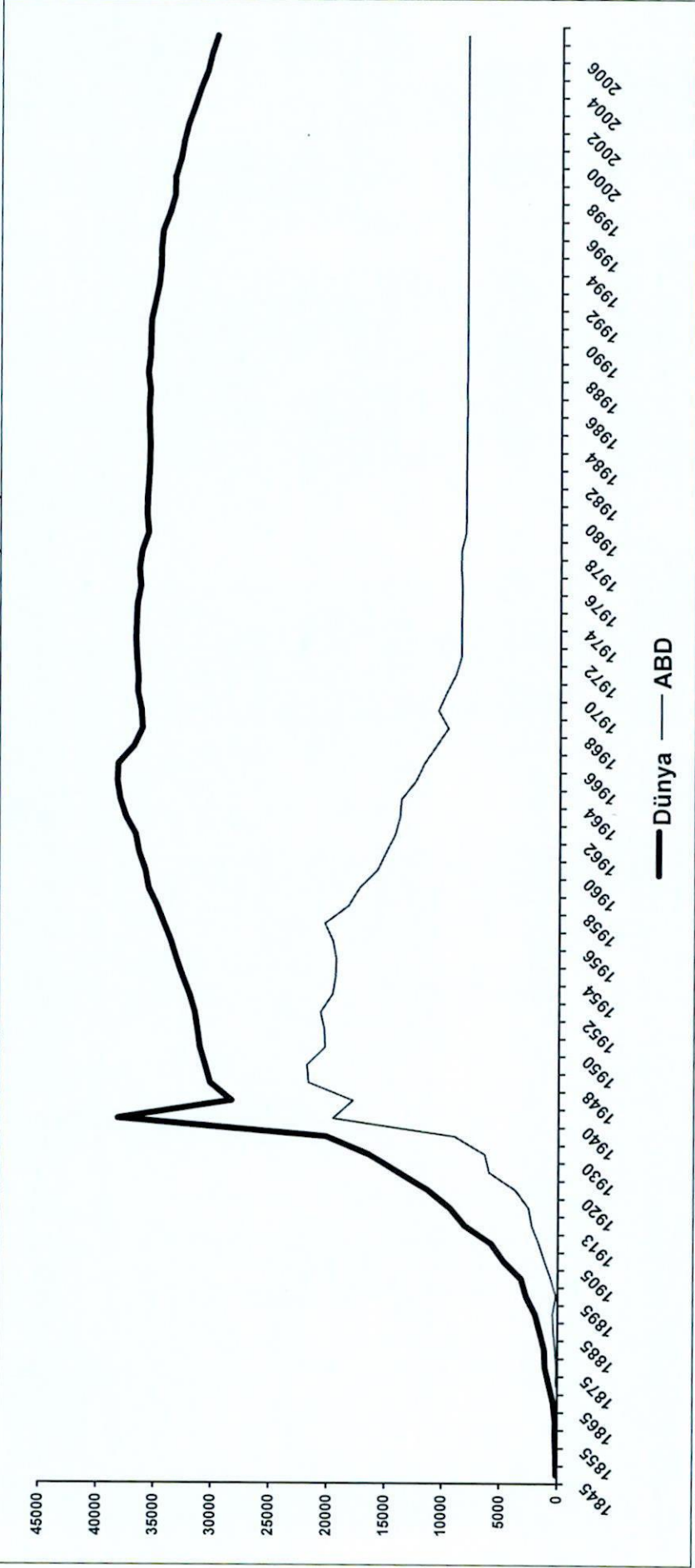
Kaynak: IMF [web], <http://www.imf.org/external/np/sta/cofer/eng/cofer.pdf>

Uluslararası Rezerv Paranın Dağılımı

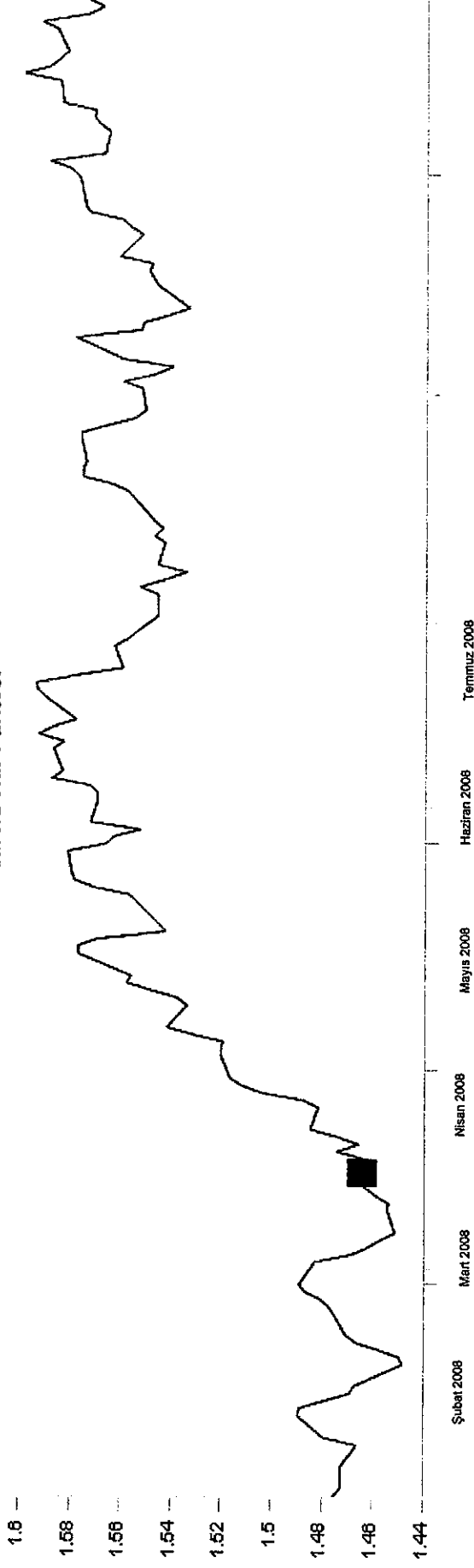
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Dolar	%59	%62,1	%65,2	%69,3	%71	%71,1	%71,5	%67,1	%65,9	%65,9	%66,9	%65,5	%64,1	%64
Euro	-	-	-	-	%17,9	%18,3	%19,2	%23,8	%25,1	%24,8	%24	%25,1	%26,3	%26,5
Alman Markı	%15,8	%14,7	%14,5	%13,8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Fransız Frank'ı	%2,4	%1,8	%1,4	%1,6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Japon Yen'i	%6,8	%6,7	%5,8	%6,2	%6,4	%6,1	%5	%4,4	%3,9	%3,8	%3,6	%3,1	%2,9	%3,3
Sterlin	%2,1	%2,7	%2,6	%2,7	%2,9	%2,8	%2,7	%2,8	%2,8	%3,4	%3,6	%4,4	%4,7	%4,1
Diğer	%13,9	%11,9	%10,6	%6,4	%1,8	%1,8	%1,6	%1,9	%2,2	%2	%1,9	%1,9	%2	%2,1

Kaynak: IMF [web], <http://www.imf.org/external/np/sta/cofer/eng/cofer.pdf>

Dünya ve ABD Altın Rezervleri 1845-2007 (Ton)

Kaynak: http://www.research.gold.org/reserve_asset/

**17 Şubat 2008 Tarihinde İran Petrol Borsası'nın Açılması Sonucu
Euro/Dolar Paritesi**

Kaynak: ECB, <http://www.ecb.int/stats/exchange/eurofxref/html/eurofxref-graph-usd.en.html#1999>
Kuwait Times, http://www.kuwaittimes.net/read_news.php?newsid=NTQ4MTQ0NjA1